

BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ❖ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA
İRAN DIŞ POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Alican EKREN

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Kasım 2019

BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ❖ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA
İRAN DIŞ POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Alican EKREN
(161070103)**

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Gökhan ÖZKAN

Kasım 2019

BTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 161070103 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Alican EKREN, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "SOĞUK SAVAŞ SONRASI ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA İRAN DIŞ POLİTİKASI" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Gökhan ÖZKAN**
Bursa Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. M. Ercan YILMAZ**
Uludağ Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Dr. Öğr. Üyesi Fatma SARIASLAN**
Bursa Teknik Üniversitesi

Savunma Tarihi: 21 Kasım 2019

SBE Müdürü : **Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER**
Bursa Teknik Üniversitesi/...../.....

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Alican EKREN

İmzası:

X X X X X

Hayat Arkadaşım Sena'ya,

ÖNSÖZ

“Soğuk Savaş Sonrası Enerji Güvenliği Bağlamında İnan Dış Politikası” adlı bu çalışma Bursa Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ekonomi Politikası Tezli Yüksek Lisans Programı’nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Eğitim hayatım boyunca arkamda olan aileme, bu tezin yazımına en az benim kadar inanıp, desteğini hiç esirgemeyen hayat arkadaşım Sena’ya ve bu çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkılarından dolayı değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Gökhan ÖZKAN’a teşekkürlerimi sunarım.

Kasım 2019

Alican EKREN

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	x
SUMMARY	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. TEORİK VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	3
2.1 Enerji Güvenliği Kavramı.....	3
2.1.1 Enerji güvenliğinin tanımı ve bileşenleri.....	4
2.1.2 Enerji güvenliği ve Ortadoğu.....	10
2.2 Realist Teorik Yaklaşım ve Enerji Güvenliğine Bakışı	18
3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI SİSTEM VE ORTADOĞU .	
.....	20
3.1 Soğuk Savaş Sonrası Değişen Küresel Parametreler	20
3.2 Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu.....	24
4. İRAN'IN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ KONUMU VE DIŞ	
POLİTİKASI.....	27
4.1 Ortadoğu'da Bir Aktör Olarak İran	27
4.1.1 Coğrafi konumu	27
4.1.2 Enerji kaynakları.....	28
4.1.3 Fars milliyetçiliği	30
4.2 İran'ın Dış Politika Yapımında Etkili Olan Faktörler	30
4.2.1 Dini ve etnik yapı.....	31
4.2.2 Siyasi yapı.....	32
4.2.2.1 Velayet-i Fakih ve dini lider	32
4.2.2.2 Cumhurbaşkanlığı makamı	32
4.2.2.3 Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregân)	33
4.2.2.4 İslami Şura Meclisi	33
4.2.2.5 Anayasa Koruyucuları Konseyi	34
4.2.2.6 Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Mecme-i Teşhis-i Mesleh-i Nezam)	
.....	35
4.2.2.7 Milli Güvenlik Yüksek Konseyi	36
4.2.3 Ekonomik yapı.....	37
4.3 İran'ın Enerji Görünümü	38

4.3.1 Uluslararası kaynaklara göre İran'ın enerji potansiyeli ve tüketimi.....	38
4.3.2 İran ve nükleer enerji politikaları.....	39
4.3.2.1 Şah dönemi İran nükleer programı.....	39
4.3.2.2 1979 İslam devrimi sonrası İran nükleer programı.....	41
5. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ENERJİ GÜVENLİĞİ VE İRAN DIŞ	
POLİTİKASI.....	45
5.1 Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemdeki Enerji Politikaları	45
5.2 Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Politikası	46
5.2.1 Körfez Savaşı.....	46
5.2.2 11 Eylül.....	47
5.2.3 Liderlerin politik yaklaşımları	48
5.2.3.1 Rafsancani dönemi dış politika yaklaşımı	48
5.2.3.2 Hatemi dönemi dış politika yaklaşımı.....	50
5.2.3.3 Ahmedinejad dönemi dış politika yaklaşımı.....	52
5.2.3.4 Ruhani dönemi dış politika yaklaşımı.....	53
5.3 Enerji Bağlamında İran'ın İkili İlişkileri	54
5.3.1 İran-ABD ilişkileri.....	54
5.3.2 İran-Rusya İlişkileri	60
5.3.3 İran-Çin ilişkileri.....	63
5.3.4 İran-AB ilişkileri.....	66
5.3.5 İran-Türkiye ilişkileri.....	68
5.4 İran Siyaseti ve Enerji Politikalarına Etkileri.....	70
5.4.1 İran'ın enerji güvenliği politika esasları	70
5.4.2 Enerji üretiminde İran'ın konumu	71
5.4.3 Hatemi dönemi enerji politikaları	74
5.4.4 Ahmedinejad dönemi enerji politikaları	76
5.4.5 Ruhani dönemi enerji politikaları	79
6. SONUÇ	84
KAYNAKLAR	87
ÖZGEÇMİŞ.....	103

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
GECF	: Gaz İhraç Eden Ülkeler Forumu
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HMÖ	: Halkın Mücahitleri Örgütü
IAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı
JCPOA	: Ortak Kapsamlı Eylem Planı
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğalgaz
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenme Antlaşması
ODGP	: Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikası
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 3.1: 2017 yılı kanıtlanmış petrol rezervleri	23
Şekil 4.1: Kanıtlanmış ham petrol rezervleri dünya sıralaması 2017.....	28
Şekil 4.2: Kanıtlanmış en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkeler 2017	29
Şekil 4.3: İran'ın toplam birincil enerji tüketimi, 2016	39
Şekil 5.1: ABD birincil enerji üretimi, tüketimi, ithalatı ve ihracatı, 1949-2011.....	55
Şekil 5.2: Çin'in İran'dan yaptığı petrol ithalatı 2011-2016	64
Şekil 5.3: İran doğalgaz üretimi, 2007-2017	73
Şekil 5.4: İran petrol ve diğer sıvı üretim ve tüketimi.	74

SOĞUK SAVAŞ SONRASI ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA

İRAN DIŞ POLİTİKASI

ÖZET

Enerji güvenliği, tüketici ülkelerin, makul fiyatlardan, farklı kaynaklardan ve sürdürülebilir bir şekilde arz güvenliklerinin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Jeopolitik istikrarsızlıklar, doğal afetler, terörizm veya yatırım eksikliği gibi nedenler bir ülkenin enerji güvenliği boyutunda sorun yaşamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, devletler enerji arz güvenliklerini sağlamak için farklı stratejiler geliştirmektedirler. Enerji güvenliği, özellikle hidrokarbon kaynakları bakımından zengin olan Ortadoğu için oldukça önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden biri olan İran'ın Soğuk Savaş sonrası dış politikası enerji güvenliği bağlamında ele alınacaktır.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle iki kutuplu sistemin sona ermesi, Humeyni'nin vefatı ve ABD'nin Irak müdahalesi gibi küresel etkileri olan olayların meydana gelmesi, İran dış politikasında önemli değişikliklere neden olmuştur. İran'ın coğrafi konumu ve zengin yeraltı kaynakları, bu olaylardan sonra enerji güvenliğinin dış politikada daha önemli bir faktör olarak yer almasına neden olmuştur. Özellikle İran'ın nükleer enerji çalışmaları, uluslararası gündemi ve İran dış politikasını meşgul eden en önemli konulardan biri olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası şekillenen yeni uluslararası sistemde enerji güvenliği, İran dış politikası açısından her geçen gün daha fazla önem kazanan bir parametre haline gelmiştir. Enerji güvenliğinin, İran'ın dış politikası açısından stratejik önemini koruyacağı tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji Güvenliği, İran Dış Politikası, Enerji Arz Güvenliği, Soğuk Savaş, Nükleer Kriz

IRANIAN FOREIGN POLICY AFTER THE COLD WAR WITHIN THE CONTEXT OF ENERGY SECURITY

SUMMARY

Energy security is defined as the supply security of consumer countries at reasonable prices, from different sources and in a sustainable manner. Reasons such as geopolitical instability, natural disasters, terrorism or lack of investment can cause a problem in terms of a country's energy security. For this reason, governments are developing different strategies to ensure energy supply security. Energy security is a very important concept especially for the Middle East which is rich in hydrocarbon resources. In this study, post-Cold War foreign policy of Iran, which is one of the most important countries in the Middle East, will be discussed within the context of energy security.

The end of the bipolar system with the end of the Cold War, the death of Khomeini and the occurrence of internationally influential events, such as the US intervention in Iraq, caused significant changes in Iranian foreign policy. Iran's geographical location and rich resources have made energy security a more important factor in foreign policy after these developments. Particularly, Iran's nuclear energy efforts have been one of the most important issues that preoccupied the international agenda and Iranian foreign policy.

Energy security has become an increasingly important parameter for Iranian foreign policy in the new international system shaped after the Cold War. Energy security is expected to maintain its strategic importance in terms of Iran's foreign policy.

Keywords: Energy Security, Iran Foreign Policy, Energy Supply Security, Cold War, Nuclear Crisis

1. GİRİŞ

İran, sahip olduğu zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarıyla Ortadoğu'nun en önemli ülkelerinden biridir. Hazar Denizi'ne kıyısı olması ve Basra Körfezi'nde olan etkinliği, İran'a jeostratejik ve jeoekonomik bir avantaj sağlamaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, İran'ın bu jeostratejik konumu, İran'ı uluslararası siyasette oldukça önemli bir ülke konumuna getirmiştir. İran, stratejik konumundan dolayı, küresel güçlerin üzerinde etki kurmak istediği bir ülke olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde iki kutuplu sistemin yerini tek kutuplu bir sisteme bırakması, İran dış politikasını etkileyen temel unsurlardan biri olmuştur.

20. yüzyılın başından itibaren petrol, başta ulaşım ve sanayi sektörleri olmak üzere birçok sektörde vazgeçilmez enerji kaynağı olarak yerini korumaktadır. Petrolün artan önemi, uluslararası toplumun gündeminde daha fazla yer almasını sağlamıştır. Enerji zengini coğrafyalar üzerinde küresel güç rekabeti, uluslararası sistemde gerginliğe neden olmakta ve bu bağlamda enerji, bir güvenlik problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Soğuk Savaş döneminde de önemli olan enerji güvenliği kavramı özellikle 1990'lı yıllardan itibaren daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

Bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası İran dış politikasını ve enerji güvenliği ile olan ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. İran dış politikasını etkileyen temel parametreler incelenmiş, Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerin İran dış politikasına olan etkileri de ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, enerji güvenliği kavramının tanımı yapılmış olup, İran dış politikası ve Ortadoğu ile olan ilişkisi çalışmanın teorik çerçevesi olan realizm açısından ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler ve Ortadoğu'da meydana gelen değişimler incelenmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası sistemde yeni dengeler oluşmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra devletler, dış politikalarında köklü değişikliklere gitmiştir. Bu

dönemde Ortadoğu, birçok krizin ortaya çıktığı bir bölge olmuştur. 11 Eylül, uluslararası sistem için bir dönüm noktası olmuş ve Ortadoğu bölgesinde ABD'nin Irak işgali için bir bahane olarak kullanılmıştır. 2010 yılında başlayan Arap Baharı ile Ortadoğu siyasetinde derin çatlaklar oluşmuş, yıllardır iktidarda olan rejimler yıkılmışlardır.

Dördüncü bölümde, İran'ın uluslararası sistemdeki konumu, dış politikası ve dış politika yapımında etkili olan faktörler incelenmiştir. İran, jeopolitik konumu itibariyle kilit bir noktada yer almaktadır. İran'ın sahip olduğu stratejik konum, küresel güçlerin hedefinde olmasına neden olmaktadır. İran, küresel enerji pazarı için önemli bir aktör olmasını sağlayan zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir. Mevcut doğal kaynaklar, dini ve etnik yapı, siyasi kurumlar ve ekonomik koşullar, İran'ın dış politikasının yönünü belirlemektedir. Bu bölümde dış politika yapımına etki eden parametreler ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Beşinci bölümde, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde enerji güvenliği politikalarının İran dış politikasına etkileri incelenmiştir. Bu dönemde, ekonomik rekabet, uluslararası ilişkilerin temel konularından biri olurken, bu rekabetin en önemli unsurlarından biri de enerji olmuştur. Körfez Savaşı ve 11 Eylül gibi olaylar, İran dış politikasını derinden etkilemiştir. 1989 yılında başa gelen Rafsancani'nin pragmatist yaklaşımları, 1997 yılında iktidara gelen Muhammed Hatemi'nin "Medeniyetler Arası Diyalog" söylemi, 2005 yılında radikal söylemlere sahip Mahmud Ahmedinejad'ın seçimi kazanması İran dış politikasını etkileyen gelişmelerdir. Bu bölümde dış politikayı etkileyen unsurlar hem olaylar hem de İran siyaseti açısından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde İran'ın enerji güvenliği politikaları ve ikili ilişkilerine etkileri incelenmiştir.

2. TEORİK VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Enerji Güvenliği Kavramı

20. yüzyılda enerji, dünya ekonomisi için çok önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu dönemde petrol ve doğalgaz artık sadece birer ticari meta olmaktan çıkmış, dünya siyaseti açısından stratejik bir öneme sahip olmuştur. Ortadoğu’da son dönemde yaşanan gelişmeler ve bunun sonucunda ortaya çıkan istikrarsızlık, Çin ve Rusya gibi enerji ihraç eden ülkelerdeki “kaynak milliyetçiliğinin” yükselişi ve gelişmekte olan ülkelerin artan enerji talebi enerji kaynaklarının güvenliğinin sağlanması konusunda farkındalığa katkı sağlamıştır (Cox, 2017: 2287).

Enerji güvenliğine olan ilgi, kesintisiz bir enerji arzının, bir ekonominin işleyişi için kritik olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Enerji güvenliği üzerine çalışanların anlaştıkları ortak nokta, enerji güvenliğinin tanımlanması güç bir kavram olduğudur (Çelikpala, 2014: 79). Bunun ana nedeni, ülkelerin güvenlik algılarının farklılık göstermesidir (Yılmaz ve Kalkan, 2017: 170). Enerji güvenliğinin hâlihazırda herkes tarafından kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Geleneksel olarak, petrol kaynaklarına erişimin sağlanması ve fosil yakıtların tükenme tehlikesi ile ilişkilendirilmektedir (Kruyt, 2009: 2167).

Enerji güvenliğinin tanımlanmasında, bazı araştırmacılar enerji mevcudiyeti ve fiyatlar gibi arz boyutu ile ilgili unsurlara odaklanırken, diğer araştırmacılar ekonomik ve sosyal refah üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Enerji güvenliğinin tanımının zaman içinde değiştii ifade edilmektedir. Örneğın, enerji teknolojileri geliştikçe, iklim değişikliği ve sürdürülebilirlik bilinci arttıkça, enerji güvenliği ile ilgili tanımlar yeniden şekillenmiştir (Ang ve Chong: 2014: 1078). Avrupa Komisyonu ve Uluslararası Enerji Ajansı enerji güvenliğini, makul fiyatlı, güvenilir ve çevre dostu enerji kaynaklarına ulaşabilme şeklinde tanımlamaktadır (Kraenner-Müller, 2015: 11). Bu kavramın genel kabul gören tanımına bakıldığında, enerji güvenliği, genellikle makul fiyatlı, güvenilir ve yeterli enerji kaynağı olarak tanımlanmaktadır (Erdal ve Karakaya, 2012: 111). Enerji, 1970’lerin petrol krizlerinden beri genellikle bir güvenlik meselesi (özellikle ithal eden devletler için) olarak görülmüştür ve krizlerden sonra enerjiye erişim ve kullanımın devletlerin güvenliği üzerinde net bir etkisi olduğu şüphesizdir (Nyman, 2014: 26).

Güvenilir ve yeterli arz, küresel ekonominin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayan kesintisiz tedarik anlamına gelmektedir. Makul fiyat kavramının yorumlanması, zaman içinde değişim gösterdiği ve enerji üreticileri ve tüketicileri tarafından farklı algılandığı için biraz daha zordur. Bununla birlikte genel olarak, makul fiyatın piyasadaki arz ve talep dengelerine dayalı olarak piyasa tarafından belirlendiği ifade edilmektedir (Bilecki, 2002: 237).

Enerji güvenliğinin birçok boyutu bulunmaktadır. Uzun vadeli enerji güvenliği, artan talebi karşılamak için meydana çıkabilecek risklere odaklanmaktadır. Bu riskler, üretim ve ulaşım kapasitesinde gerekli yatırımı engelleyen ekonomik, finansal veya politik faktörlerden kaynaklanabilir (Bilecki, 2002: 237). Kısa vadeli enerji güvenliği ise arz-talep dengesindeki ani değişikliklere derhal tepki gösterme yeteneğine odaklanmaktadır. Enerji güvenliğinin eksikliği, fiziki olarak enerjinin bulunmaması veya rekabetçi olmayan ve aşırı yüksek olan fiyatların olumsuz ekonomik ve sosyal etkileriyle bağlantılıdır (IEA, 2018).

2.1.1 Enerji güvenliğinin tanımı ve bileşenleri

Enerji, ekonomik açıdan mal ve hizmet üretiminin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Aynı zamanda hayat standartları ve kalkınma için vazgeçilmez bir kaynaktır. Bu yüzden enerji arzının sektöre uğramasının, hayatın işleyişini olumsuz yönde etkileyeceği ve ülke kalkınmasını yavaşlatacağı düşüncesi, enerji güvenliği kavramını doğurmuştur (Erdal ve Karakaya, 2012: 108). Enerji güvenliği kavramı ile ilgili olarak, güvenlik ve enerji boyutlarına odaklanan iki temel yaklaşım vardır. Enerji temelli yaklaşım, enerjinin ulaşılabilirliği, bulunabilirliği ve kabul edilebilirliğini ön plana çıkarırken, güvenlik temelli yaklaşım ise enerjinin tüketim, dağıtım ve üretim ağının her türlü fiziki saldırıya karşı korunmasını ön plana çıkarmıştır (Sevim, 2012: 4385). Uluslararası Enerji Ajansı (UEA), enerji güvenliğini uzun ve kısa dönem olarak iki döneme ayırmıştır. Enerji güvenliğinin tanımını ise; uygun fiyatlarda, kesintisiz olarak enerjiye ulaşmak olarak tanımlamıştır (Erkal, 2018: 65).

Windels'e (2014) göre enerji güvenliği, tanımı açık bir şekilde anlaşılan ancak her zaman görüldüğü kadar basit olmayan karmaşık bir terimdir. Enerji güvenliğinin en özgül tanımlarından biri, makul fiyatlarda, önemli ulusal değerleri ve hedefleri

tehlikeye atmayacak şekilde yeterli ve güvenilir enerji kaynakları sağlamak için tasarlanmış bir politika olmasıdır (Windels, 2014: 28). Bahgat'a (2006a) göre ise enerji güvenliği tanımları, temel olarak devletlerin enerji konusunda güvenliğine işaret eder. Bu nedenle, tanımlar açıkça bu yöndeki politikaları içermektedir. Örneğin, enerji güvenliği, makul fiyatlarda, sürdürülebilir ve güvenilir arz olarak tanımlanır. Hem enerji türleri hem de tedarik kaynaklarının çeşitliliği, enerji güvenliğine giden ana yol olarak görülür (Bahgat, 2006a: 965).

Farklı yazarların ve kurumların farklı enerji güvenliği tanımları bulunmaktadır. Bununla beraber bu tanımların mevcudiyet, uygun maliyet, sürdürülebilirlik ve enerjinin erişilebilirliği gibi bazı ortak başlıkları vardır (Demir, 2018: 27).

Realist görüşe göre enerji güvenliği devlet tarafından sağlanmaktadır (İpek, 2012: 229). Enerji güvenliğinin en önemli başlığı olan erişilebilirlik, enerjinin elde edilebilir olmasıdır. Enerjinin erişilebilir olması, enerji tedarikinin kesintiye uğramadan gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Uygun maliyetli oluşu ise hem tüketen taraf için hem de üreten taraf için enerji kaynaklarının maliyetini ifade ederken, diğer taraftan enerji kaynağının diğer kaynaklar karşısında tercih edilebilir olmasında da önemli bir etmendir. Sürdürülebilir olması ise ihtiyaç olan enerjiye istenildiği zaman ulaşılması anlamına gelmektedir (Kartal, 2018: 32).

Enerji üreticisi olup, yabancı ülkelere enerji ihraç eden ülkeler enerji talep güvenliğini öncelikleri olarak görmüşlerdir. Bu devletler enerji güvenliğini, enerji kaynaklarının uluslararası piyasada güvenli ve kesintisiz bir şekilde alıcı bulması şeklinde yorumlamaktadır. Enerji tüketicisi olup kullandıkları enerjiyi yabancı ülkelere temin eden ülkeler ise “enerji arz” güvenliğine önem vermektedir (Kalkan, 2015: 24). Devletler bu sayede enerji güvenliğini sağlamakta ve herhangi bir kriz ortamında, enerji tüketicisi olan devlet enerji ihtiyacını sağlamaya, üretici devlet ise gelir sağlamaya devam etmektedir (Sevim, 2012: 4386).

Çin ve Hindistan gibi büyük tüketicilerin ortaya çıkması, enerji güvenliğinin önemini artıran bir gelişme olmuştur. Diğer taraftan petrol ve gaz rezervlerinin azalması, petrol çıkarma ve ulaşım maliyetlerinin artması, enerji piyasalarında devletlerin daha etkili bir hale gelmesiyle “enerji siyaseti” kavramının oluşması ve küresel bir hal

alması, enerji güvenliğinin önemini artıran etmenler arasında sayılabilir (Ünal, 2011: 100).

Enerji güvenliği sağlanırken enerji güvenliğine yönelik riskler de ortaya çıkmaktadır. Anlar (2017: 61-67) bu riskleri aşağıdakiler gibi açıklamıştır;

- Artan enerji talebi doğrultusunda enerji kaynaklarının tükenmesi.
- Giderek millileşen enerji şirketlerinin piyasada daha fazla söz sahibi olmasıyla, devletlerin enerjiyi uluslararası politikada bir araç olarak kullanıp her an bir krize neden olmaları ihtimali.
- Enerji kaynaklarının dengesiz dağılmasının üretici ve tüketici ülkeler arasında eşitsizliğe yol açması.
- Kaynak sahibi ülkelerin, kaynaklarına sahip olmak için hem iç hem de dış tehditlere maruz kalmaları ve istikrarsız, savaş ihtimali olan ülkelerde enerjinin iletilmesinin her zaman tehdit altında olması.
- Enerji yatırımları ve idamesindeki giderek artan maliyetler sonucunda oluşan finansman riskleri.
- Ülkelerin ortak bir enerji politikası altında birleşmemesinin enerji güvenliği açısından risk teşkil etmesi.

Yeni güvenlik tehditleri kapsamında bakıldığında enerji güvenliği, devletlerin dış politikası içerisinde ayrı bir önem taşımaktadır. Günümüzde küresel sistemdeki ekonomik büyüme, yoksulluk, işsizlik sorunları ve insani kalkınmanın devamı için enerji güvenliği çok önemli bir husustur. Bu yüzden, uluslararası sistemde hem sosyal hem de siyasi etkileri olan enerji güvenliğini, dış politika analizleri yaparken de ele almak gerekmektedir (İpek, 2012: 225).

Kalicki ve Goldwyn'a göre (2005) "enerji, dış politika ve ulusal güvenlik arasındaki pozitif ilişki" eş merkezli daireler olarak tanımlanmaktadır. Çekirdek daire, arzın fiziksel olarak bozulmasına karşı savunmayı temsil eder. ABD ekonomisi ve toplumu bu arza bağlıdır. İkinci daire, üreticilerin, doğal afetler gibi diğer aksaklıkların aşırı baskı altındaki iç piyasayı korumadaki stratejik rezervlerini göstermektedir. Bir sonraki daire, kalkınmayı teşvik etmek, şeffaflığı teşvik etmek ve çatışmaların çözümüne yardımcı olmak için enerji kaynaklarının kullanımını göstermektedir. Dördüncü ve son daire, bölgelerin üretilmesinde bölgesel dış politika hedeflerinin,

diğer üç çevreyi güçlendirecek şekilde teşvik edilmesinde bir araç olarak kullanılmasını önermektedir (Kalicki ve Goldwyn, 2005: 570).

Geoffrey Kemp (1977), enerji güvenliği ve dış politika ilişkisini askeri müdahale bakış açısıyla değerlendirmekte ve ABD için enerji güvenliğini sağlamak amacıyla gereken olası askeri müdahale türlerini sınıflandırmaktadır. Gerekli olabilecek üç ana askeri müdahale türü olduğunu savunmuştur. Bu müdahalelerden birincisi, petrol sahası, havza, balıkçılık alanları, ekilebilir arazi veya değerli maden alanları gibi belirli bir kaynağı kontrol etmek, imha etmek veya korumak için askeri çatışmadır. İkincisi, petrol taşıyan kaya oluşumlarının yakınındaki açık deniz adaları gibi potansiyel olarak değerli kaynakları içerdiğine veya bunlara yakın olduğuna inanılan bir kara veya deniz alanını eklemek veya korumak için askeri konuşlandırmalardır. Üçüncü olarak, deniz, hava ve kara iletişim hatları, özellikle de boğazlar ve hava yolları, demiryolu sistemleri ve limanlar gibi tedarik kaynaklarına erişim yollarını etkileyen askeri çatışmalardır (Kemp, 1977: 413).

Realist kuram, enerji güvenliği ve dış politika bağlantısını enerji arz çeşitliliği ihtiyacına ve enerji arzı ile talep arasındaki asimetrik bağımlılığa dayanarak açıklamaktadır. Realist görüşe göre karşılıklı bağımlılık eşitliğe aykırıdır. Bu durum daha çok bağımlılık doğurur. Enerji talep eden bağımlı taraf, enerji arzı sağlayan ülkeye karşı bağımlıdır ve o ülkenin uyguladığı ambargo ve fiyat artışlarına karşı hassas konumdadır. Dolayısıyla bu iki ülke arasında bir bağımlılık söz konusudur (İpek, 2012: 229).

Enerji, uluslararası alanda büyük güçlerin kullandığı en önemli unsurlardan biridir. Enerjiye hükmeden bir devlet olmak tüm aktörler için çok önemlidir. Özellikle Ortadoğu ve Orta Asya'nın küresel enerji politikalarındaki önemi son zamanlarda giderek artmıştır. Bu yüzden söz konusu bölgelerdeki ülkelerin kendi çıkar ve milli güvenlikleri için güçlü bir dış politika geliştirmeleri gerekmektedir. Bazı enerji sahibi zayıf devletler, dış tehditlere karşı çabuk teslim olmaktadır. Söz konusu bu zayıf devletlerin, dış tehditleri bertaraf etmek ve kendi enerji güvenliklerini sağlamak için ortak bir dış politika izlemeleri gerekmiştir (Semsarı, 2015: 34). Bu nedenle devletler, temel enerji kaynaklarına kesintisiz ve güvenli bir şekilde ulaşmak için çalışırken, diğer taraftan da rakip gördükleri ülkelerin bu kaynaklara erişimini

engellemek için çalışmalar yürütmüşlerdir. Çoğu zaman da enerji kaynaklarına daha kolay erişebilmek için beraber çalışmışlardır (Kartal, 2018: 29). Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve enerji tedarikçilerinin çeşitlendirilmesi, enerji güvenliğinin son hedefine ulaşmada en önemli dış politika araçlarından biridir (Windels, 2014: 28).

1973'deki Arap-İsrail Savaşı ve Arap Petrol İhracatçı Ülkeler Örgütü (OAPEC) ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) "petrol silahını" kullanması, enerji güvenliğinin önemini artıran gelişme olmuştur. OPEC'in ABD'ye ve Avrupa'daki enerji ithalatı yapan ülkelere uyguladığı boykot, modern toplumların enerji arzını güvenceye almanın ne kadar önemli olduğunu göstermiştir. Bir enerji krizinin hükümet, iş çevreleri ve bireyler dâhil herkese zarar verebileceği ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak, enerji kaynaklarını güvence altına almak, 1970'lerden bu yana dış politika yapımında kilit bir unsur haline gelmiştir (Özdamar, 2009: 1415).

Enerji güvenliği, devletlerin uluslararası sistemdeki yeri, enerji arz ve talep düzeyine göre amaç ya da araç olabilmektedir. Enerji kaynaklarına sahip olan bir ülke bunu uluslararası sistemde bir dış politika aracı olarak kullanabilmektedir. Enerji kaynaklarına sahip ülkeler üzerinde egemenlik kurup uluslararası sistemde gücünü artırmak amacıyla askeri operasyon yapmak dış politikada bazı ülkeler tarafından izlenen bir yöntem olarak görülmektedir. 2003 yılındaki ABD'nin Irak harekâtı, 2011 yılında Ortadoğu ülkelerinde başlayan değişimler ve özellikle Libya'da gerçekleşen NATO harekâtı gibi olaylar göz önüne alındığında, Ortadoğu jeopolitiği ve doğal kaynaklar üzerinde etki kurma çabaları, dış politika çalışmalarında önemli bir değişken olmuştur (İpek, 2012: 230).

Güvenlik terimi günümüzde sadece askeri olarak açıklanmaktan çıkmış olup enerji, ekonomik unsurlar gibi birçok konuyu kapsayan bir kavram haline gelmiştir. Güvenlik kavramı, algı ve tehdit kavramı ile açıklanmaktadır. Tehdit, olası tehlikelere dayanırken, daha sübjektif bir yapıda olan algı kavramı ise ulusal çıkar tehdidi, ulusal fiziki tehdit ve ortak değerler tehdidi olarak üç başlıkta değerlendirilmektedir (Telli, 2014: 369).

Fransız Devrimi ile birlikte ulus-devlet kavramı önem kazanmaya başlamış ve ulusal güvenlik kavramı ortaya çıkmıştır. Güvenlik konusunda devletlerin temel kaygıları, toprak bütünlüğünün korunarak, sınırları içerisinde hâkim olan siyasi düzenin

devamını sağlamaktır. Bu çerçeveden bakıldığında ulusal güvenliğin, devletlerin kendi güvenliklerini başka devletlerden gelecek tehditlere karşı korumak olduğu söylenebilir (Yapıcı, 2015: 18). Güvenlik, modern dünyada ülkelerin vatandaşlarına sağlamak zorunda olduğu en önemli faktörlerdendir. Doğal olarak devletler, vatandaşlarının güvenliğini sağlamak için önce diğer devletlerden gelecek tehditlere karşı kendi güvenliğini sağlamak zorundadırlar (Yalçın, 2017: 19).

Enerji güvenliği, günümüz küresel politikasında en çok kullanılan terimlerdenidir. Enerji güvenliği, tanımı açık bir şekilde anlaşılan ancak her zaman görüldüğü kadar basit olmayan karmaşık bir terimdir. Enerji güvenliğinin en özlü tanımlarından biri, “makul fiyatlarda, ulusal değerleri ve hedefleri tehlikeye atmayacak şekilde yeterli ve sürdürülebilir enerji kaynaklarını sağlamak” şeklindedir. Stratejik yakıt rezervlerini korumak, yerli ve ithal yakıt kaynaklarını çeşitlendirmek bu amaç için açık bir araçtır. Askeri müdahale de dâhil olmak üzere diğer birçok girişim, kısmen enerji temini güvenliğine dayanmaktadır (Windels, 2014: 28).

Enerji güvenliğinin iki temel ekonomik ve politik bileşeni vardır. Birincisi, yerli enerji kaynaklarının miktarını ve güvenilirliğini etkileyen tüm eylemlerin kümesidir. İkincisi, yabancı ülkelerin sahip olduğu enerji kaynaklarını etkileyen eylemleri içermektedir. İki bileşen birbiriyle yakından bağlantılıdır, özellikle de yerli malzemelerdeki sorunların artan enerji ithalatı için baskı oluşturması nedeniyle ulusal güvenlik için en acil sorunları ortaya çıkaran enerji ithalatı bileşenidir. Ulusal ve uluslararası güvenlik üç bileşen açısından analiz edilebilir: 1) sosyokültürel ve politik 2) ekonomik 3) askeri. Enerji güvenliği sorunları, daha geniş olan ulusal güvenlik kaygılarının üç bileşeni ile de etkileşim içerisindedir (Deese, 1979: 140).

Zengin enerji kaynaklarına sahip fakat güçsüz yönetimlere ve politikalara sahip olan ve içeride ulusal güvenlik problemleri yaşayan devletler, enerji güvenliği açısından problemler yaşamaktadırlar. Özellikle Ortadoğu ve Orta Asya’da bulunan bu ülkeler iç ve dış politikalarında güçlü politikalar geliştiremediklerinden, sömürgeci devletlere karşı kolayca boyun eğmektedirler (Semsarı, 2015: 34). Diğer taraftan ülkedeki istikrarsız yönetim neticesinde ortaya çıkan ulusal güvenlik kaygıları ve meydana gelen suikastlar, şiddet olayları, ekonomik krizler ve terörizm gibi olaylar enerji kaynaklarının tehlikeye girmesi, ulaşım hatlarının tahrip edilmesi,

kaynaklardaki denetimin kaybedilmesi gibi birçok enerji güvenliği sorununu beraberinde getirmektedir (Kartal, 2018: 42). Söz konusu ülkeler, sömürgeci dış güçlere karşı kendi ulusal güvenliklerini ve istikrarı sağlamak için güçlü bir iç ve dış politika geliştirmelidirler. Geliştirilecek bu güçlü politikalar ulusal güvenliklerini ve enerji üretimine kesintisiz devam etmek koşuluyla enerji güvenliğini sağlayacaktır.

Sonuç olarak, ulusal güvenlik ve enerji güvenliği arasında kaçınılmaz bir ilişki vardır. Enerji ihracatçısı konumundaki ülkelerdeki istikrarsız yapı ve meydana gelen karışıklıklar, direkt olarak enerji arzını etkilemektedir. Bu ülkelerin güçlü iç ve dış politikalar geliştirmelerinin hem ulusal güvenliklerinin hem de enerji güvenliklerinin sağlanması hususunda çok önemli olduğu ifade edilmektedir.

2.1.2 Enerji güvenliği ve Ortadoğu

Ortadoğu, tarih boyunca küresel güçlerin hegemon olmak istediği bir bölge olmuştur. Ortadoğu'nun sahip olduğu jeopolitik konumu ve ekonomik kaynakları bölgeyi bir rekabet sahası haline getirmiştir (Akbaş, 2011a: 2). Basra Körfezi ve Süveyş Kanalı'nın dünyanın iki yakasını birbirine bağlaması, enerji ve hammadde kaynaklarının en önemli geçiş yolu üzerinde yer alması bölgeye ayrıca bir değer katmıştır (Akbaş, 2011b: 179). Günümüzde meydana gelen çatışmalara bakıldığında, Ortadoğu bu çatışmaların birçoğuna sahne olmaktadır. Küresel güçler bölgedeki zengin enerji kaynakları sebebiyle bu bölgeye hâkim olmak istemektedirler (Deniz, 2016: 132).

Ortadoğu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de birçok çatışmanın yaşandığı bir bölge olmuştur. Bu çatışmaların çoğu, zengin enerji kaynaklarına sahip olma isteği başta olmak üzere farklı nedenlere sahiptir. Arap-İsrail Savaşları, İran-İrak Savaşı, Körfez Savaşı gibi önemli olayların meydana gelmesinde enerji kaynaklarının rolü yadsınamaz bir konumdadır.

İsrail, Ortadoğu'daki en gelişmiş ekonomilerden birine sahiptir. Diğer gelişmekte olan toplumlar gibi İsrail de yüksek yaşam standardını korumak için sürdürülebilir ve uygun fiyatlı enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Ancak ülke sınırlı miktarda yerli enerji kaynağına sahiptir. İsrail ile Arap komşuları arasındaki on yıllardır süren karşılıklı düşmanlık, ironik bir jeopolitik ortam oluşturmuştur. Enerji açısından yoksul olan İsrail, Basra Körfezi'ndeki dünyanın en zengin enerji yataklarına yakın

bir coğrafyada konumlanmıştır. Basra Körfezi bölgesi, dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %61'ini ve kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %40'unu elinde bulundurmaktadır (Bahgat, 2008: 937).

İkinci Dünya Savaşı sonrası, bölgedeki politik gelişmeleri etkileyen faktörlerin başında İsrail'in kurulması gelmektedir (Bickerton, 2009: 9). 1945 yılında Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Yemen, Suudi Arabistan ve Irak, merkezi Kahire olan Arap Birliği'ni kurmuşlardır. İsrail Devleti'nin ilanı ile Arap ülkeleri İsrail ile mücadeleye başlamış ve sonuç olarak 1948, 1967, 1973 Arap-İsrail Savaşları ve 1956 Süveyş Krizi meydana gelmiştir (Uçaraol, 2010: 889). Bu savaşlarda enerji kaynaklarının rolü ve etkisi oldukça fazla olmuştur.

Enerji kaynakları boyutuyla önemli bir yere sahip olan 1956 Süveyş Krizi, Ortadoğu'nun uluslararası tarihi için karmaşık kökenleri ve önemli sonuçları olan bir meseledir. 1948-1949'daki Birinci Arap-İsrail Savaşı'nın ateşkes ile sona ermesinden sonra Mısır ve İsrail, teknik olarak savaş halinde kalmışlardır (Golani, 2010: 2).

İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan yeni düzen ile 1882 yılından beri Mısır yönetiminde İngilizler ile işbirliği içinde olan Mısır Krallığına karşı tepkiler artmış ve General Necip liderliğinde başlayan hareket neticesinde 1952 yılında krallık yıkılarak yerine cumhuriyet kurulmuştur. İhtilal liderlerinden Albay Cemal Abdül Nasır, 1956 yılında Cumhurbaşkanı olmuş ve İngiltere'yi Mısır'dan ve Süveyş'ten çıkarmaya yönelik çalışmalar yapmıştır. Nasır'ın 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından ekonomik ve ticari olarak zarar gören Fransa ve İngiltere, Süveyş sorununun barış yolu ile çözülemeyeceğini anlamış ve İsrail ile anlaşma yoluna gitmiştir. İsrail ise Arap devletlerinden gelen tehditleri öne sürerek 29 Ekim 1956'da Mısır'a saldırmıştır. İsrail, ilk beş gün içerisinde Sina Yarımadası'nın çoğunu işgal etmiştir. Ancak işgal sonrası ABD ve BM'nin artan baskısı sonucu İsrail, 6 Mart 1957 yılında Mısır topraklarından çekilmiştir (Gül ve Yavuz, 2016: 343). 1956 Süveyş Krizi her şeyden önce Fransa ve İngiltere'nin Süveyş üzerindeki varlıklarına son vermiş ve petrol akışının bir süre durmasına neden olmuştur (Uçarol, 2010: 893-894). İkinci Arap-İsrail Savaşı, içerisinde Süveyş Krizi'ni barındırması nedeniyle enerji kaynaklarının transferi açısından oldukça kilit bir olaydır.

1948 yılında Birinci Arap-İsrail Savaşı'yla başlayan ve 1956 yılında Süveyş'te devam eden gerginliklerden sonra Mısır, İsrail'e petrol transferini kesmek için Tiran Boğazı'nı İsrail gemilerine kapamıştır. Bunun neticesinde 1967 yılında İsrail, Mısır ve Suriye'ye saldırı düzenlemiştir (Akkaya, 2016: 106). İsrail, altı gün süren 1967 Savaşı'nda, Mısır, Ürdün ve Suriye hava kuvvetlerinin çoğunu hızlı bir saldırıyla kendi hava sahalarında yok etmiştir. Bunu takiben İsrail tarafından başlatılan kara harekâtında Golan Tepeleri, Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs işgal edilmiştir (Gül ve Yüksel, 2016: 344). Üçüncü Arap-İsrail Savaşı'nı başlatan bu saldırı akabinde Irak'ta toplanan Arap ülkeleri, herhangi bir Arap ülkesine karşı saldırı yapan ülkelere petrol ihracatını durdurma ve dost Müslüman ülkelerin Araplara destek olmasını sağlama yönünde karar almışlardır. Uygulanan bu ambargo neticesinde Süveyş Kanalı'nın kapatılmasıyla bölgesel ve küresel ekonomik etkiler meydana gelmiştir. Kanalin kapatılmasıyla artan maliyet ile İngiltere, dışarıdan daha pahalıya enerji satın almaya mecbur kalmıştır (Akkaya, 2016: 107).

1973 yılında Sovyet silahlarına sahip Mısır ve Suriye, kaybettikleri toprakları geri almak için İsrail'e savaş açmış ve petrol yeniden politik bir silah olarak ortaya çıkmıştır. Diğer yandan ABD Başkanı Nixon'ın İsrail'e finansal yardım yapılması teklifi üzerine Arap petrol üreticileri, ABD'ye petrol ihraç yasağı başlatmışlardır (Ayhan, 2006: 270-274). 17 Ekim 1973'te OAPEC ülkeleri, İsrail, Filistin topraklarından çekilinceye ve halkının hakları güvence altına alınıncaya kadar her ay %5 artan oranda petrol üretimini azaltma kararı almıştır. Bu karar batı ülkelerinde şok etkisi yaratmıştır (Öztürk ve Saygın, 2017: 3). Bahsedilen savaşlar sonrası uygulanan Arap ambargoları, Batı'ya petrolün istenildiği zaman ne kadar etkili bir silah olarak kullanılabildiğini göstermiştir. OPEC'in yaptığı fiyat artışları, Batı ekonomisinde sarsıntılara neden olmuştur. Uygulanan ambargolar sonrası oluşan ekonomik kriz gelişmiş ülkelere çok gelişmekte olan ülkeleri dış ödemelerde krize sürüklemiştir. Görüldüğü gibi Arap-İsrail Savaşları enerji kaynaklarının bir silah olarak kullanmasında ve Batı'nın enerji arzının ne denli önemli olduğunu anlamasında kilit bir konumdadır (Akkaya, 2016: 107).

İran-İrak Savaşı, Üçüncü Dünya'nın ilk "Büyük Savaşı" olarak tanımlanmaktadır. Savaşın ekonomik maliyetlerini, fiziksel yıkımını ve insani zararını dikkate aldığımızda bu tanım anlamlı görünmektedir. Nitekim İran-İrak Savaşı, yirminci

yüzyılın en uzun geleneksel savaşı olmuştur. İki ülkedeki yetişkin erkek nüfusunun yaklaşık %40'ı savaşa katılmıştır. Savaştan kaynaklanan maddi hasarın 350 milyar dolar, savaşın toplam maliyetinin ise 1.190 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir (Workman, 1001: 183).

1980-88 İran-İrak Savaşı, yirminci yüzyılın en uzun savaşlarından biri olmuştur. Ne Birinci Dünya Savaşı ne de İkinci Dünya Savaşı bu kadar uzun sürmemiştir (Hiro, 1991: 1). Irak, doğal kaynaklara sahip olma açısından oldukça önemli bir ülke olmasına rağmen, Şatt-ül Arap su yolu üzerinde 26 mil uzunluğunda bir sahil şeridi haricinde denize çıkışı yoktur. Irak'ın coğrafi olarak sıkışmışlığı petrolünü ihraç etme konusunda büyük bir engel teşkil etmektedir. Irak'ın bu sıkışmışlıktan kurtulup kendine yeni yollar açma isteği, İran'a saldırmasının altında yatan en önemli sebeplerden biridir (Akıncı, 2005: 27).

İran, İslam Devrimi sonrasında, özellikle ABD ve İsrail ile yaşadığı sorunlar nedeniyle, uluslararası sistemde yalnızlığa itilmiş ve izolasyona uğramıştır. İran'ın bu durumundan faydalanmak isteyen Saddam Hüseyin, 1980 yılının Eylül ayında İran'a saldırarak sekiz yıl sürecek olan savaşı başlatmıştır. Saddam'ın amacı İran Devrimi ile ortaya çıkan devrim ihracı politikasını engellemek ve bölgedeki etkinliğini artırmak için hem 1975 Cezayir Anlaşması ile kaybedilen toprakları geri almak hem de Şatt-ül Arap su yolu üzerinde egemenlik kurmak olmuştur (Yurdakurban, 2007: 23). Petrol bölgelerindeki nüfusun çoğunluğunu Şii, Kürt ve Türkmenlerin oluşturması, bu nüfusun olası ufak bir çatışma ortamında İran'ın yanında olacağı düşüncesi, Irak yönetimini endişeye sürüklemiştir. Bu da Irak'ın devrim sonrası kendini tam toparlayamamış olan İran'a saldırma fikrini daha da pekiştirmiştir (Semiz ve Akgün, 2005: 165).

1981 yılının Mart ayına kadar Irak ordusu zaferden zafere koşmuş, nadiren güçlü savunma ile karşı karşıya kalmıştır. Irak devam eden süreçte İran'ın güneybatısında yer alan Huzistan'ı işgal etmiştir. İran savunma pozisyonundayken bu işgallerden kısa bir süre sonra saldırı pozisyonuna geçmiştir. İran birlikleri, 1982 yılının Temmuz ayında, Irak'ın güneyindeki Basra kentinin eteklerine ulaşmıştır. O zamana kadar Batı ülkeleri ve Körfez'deki pek çok ülke, ağır sonuçlara yol açacak olası bir İran zaferi için endişelenmeye başlamıştır. Özellikle Kuveyt, sahip olduğu boru

hatları ve tankerleri aracılığıyla Irak'ın kendi petrolünü ihraç etmesine izin vererek Irak'ı desteklemeye başlamıştır. Buna misilleme olarak İran, tanker savaşına girmiştir (Farouk ve Sluglett, 2001: 294).

1988 yılında, üç yüz kişinin ölümüne neden olan ve bir kaza olduğu iddia edilen İran Hava Yolları'na ait uçağın düşürülmesi, İran yönetimini BM'nin 598 No'lu kararını kabul etmeye ve Irak ile ateşkes yapmaya zorlamıştır. Taraflar 21 Ağustos 1988'de Ateşkes Antlaşması'nı imzalamışlar ve bunun sonucunda sekiz yıl süren savaş sona ermiştir. Ateşkes imzalanmasına rağmen, sınır meselesi, Şatt-ül Arap su yolunun temizlenmesi sorunu, kıta sahanlığı meselesi ve Irak'ın ödemesi gereken tazminat gibi konular sonuçsuz kalmıştır (Keneş, 2011: 379-381).

Yaşanan savaş enerji kaynakları bakımından değerlendirildiğinde, ülkelerin enerji üretimlerine olumsuz etkiler yaptığı görülmüştür. Savaşın ilk yılında İran'ın petrol üretimi geçen yıla göre %53,76 azalırken Irak'ta ise üretim bir önceki yıla göre %23,64 oranında azalmıştır. Doğalgaz üretimindeki düşüş ise İran'da %46,75, Irak'ta %26,84 olarak gerçekleşmiştir. Ortadoğu bölgesinde ise petrol ve doğalgaz üretiminde azalma görülmüştür. Savaş başlangıcının ertesi yılı dünya petrol üretimi %5,76 oranında azalmıştır. Irak petrol üretiminde ise keskin bir şekilde %66,05 oranında düşüş gerçekleşmiştir. Savaşın ileriki zamanlarında, şiddetin düştüğü dönemlerde, nispeten toparlanabilir seyir izleyen doğalgaz ve petrol üretimi, genel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. İki ülkenin de ihracatında önemli bir yere sahip olan petrol ve doğalgaz üretimi, savaşın etkisiyle büyük oranda düşüş göstermiş ve bu da ülkelerin ihracatlarında daralmalara neden olmuştur. İran'ın 1979 yılındaki ihracatı 24,2 milyar dolar iken bu rakam 1981 yılında 12,4 milyar dolara gerilemiştir. Irak'ın ihracatı ise 1979 yılında 23,6 milyar dolar iken 1981 yılında 12,2 milyar dolar seviyesine düşmüştür (Kartal, 2018: 182).

İran ile savaş sırasında Irak, Kuveyt'in kendi topraklarında kuyu açıp petrolünü çaldığını ve petrol üretimini artırıp fiyatların düşmesiyle gelirlerini azalttığını öne sürerek Kuveyt'ten kendisinin olduğunu iddia ettiği 2,4 milyar dolarlık bir tazminat istemiştir. Bu konuda beklediğini alamayan Saddam, ani bir kararla 2 Ağustos 1990'da, komşusu olan Kuveyt'i petrol ve bölgesel anlaşmazlıkları içeren ağır makroekonomik ve jeopolitik koşullar altında istila etmiştir (Doğan, 2009: 66).

Savaş, Irak kuvvetlerinin, Kuveyt petrol kuyularına saldırması, sermaye yoğun üretim tesislerini imha etmesi, işgücünün yerinden edilmesi ve çevreye zarar vermesi, Kuveyt petrol endüstrisinin sistematik olarak tahrip olmasına neden olmuştur (Shehabi, 2015: 1-2). Irak'ın Kuveyt işgali, bölgedeki petrole hükmetmek isteyen güçler nedeniyle tüm uluslararası sisteme etki etmiştir (Yılmaz, 2011: 50).

ABD Başkanı George H. W. Bush, ABD Merkez Komutanlığı'na Suudi Arabistan ve Basra Körfezi emirliklerini güçlendirmek ve savunmak için emir vermiştir. Aynı zamanda Irak kuvvetlerine karşı durmuş ve nihayetinde sınır dışı etmeye kararlı bir koalisyon kurmaya çalışmıştır. ABD, Körfez Bölgesi'nin geri kalan Arap devletlerini Irak'tan korumak için savunmacı bir çaba geliştirmiş ve önderlik etmiştir. ABD, Soğuk Savaş'ın sonunda yapılan açık bir savunma kesintisine rağmen, bölgeyi Sovyet işgaline karşı savunmak için bölgede (özellikle Suudi Arabistan'da) inşa edilen büyük askeri altyapıdan ve önceki savaş planlarından çok fazla yararlanmışır. Hava ve deniz üsleri, depolama tesisleri, kışla ve operasyon merkezleri, ABD müteahhitleri tarafından inşa edilmiştir. ABD uçakları 8 Ağustos 1990'da Suudi Arabistan'a ulaşmış ve ardından ABD Ordusu Hava ve Deniz Piyadeleri, Kara Birimleri tarafından deniz aşırı uçak gemileri ve deniz tabanlarını destekleyen deniz havacılığı ile desteklenmiştir. Bir ay içinde, Irak'ın faaliyetlerini engellemek için Suudi Arabistan'da yeterli sayıda kuvvet konuşlandırılmıştır. Bu operasyona “Çöl Fırtınası Operasyonu” ismi verilmiştir (Estes, 2006: 2).

Irak, Kuveyt işgaliyle Basra Körfezi'ndeki dünya petrol rezervlerinin %20'sine, petrol üretiminin de %7'sinden fazlasına sahip olmuştur. Bu durum Ortadoğu dengelerini keskin bir şekilde değiştirip Irak lehine bir denge oluşmasını sağlamıştır (Daban ve Daban, 2018: 97). Bölgedeki çıkarlarının tehlikeye girdiğini hisseden ABD ve NATO liderliğindeki bazı Arap ülkeleriyle oluşturulan koalisyon güçleri, 17 Şubat 1991 günü Irak'a müdahale etmiştir. Saldırı, koalisyon güçlerinin zaferi ile sonuçlanmış ve Irak Kuveyt'ten çekilmiştir (Yılmaz, 2011: 51). BM'nin 687 sayılı kararı ile Körfez Savaşı'nın ateşkes şartları belirlenmiştir. Bunun neticesinde Irak, Kuveyt'in varlığını tanımış ve elindeki nükleer ve kimyasal silahlardan vazgeçmiştir (Daban ve Daban: 2018: 98). Körfez Savaşı sonrası uygulanan ambargo ve yaptırımlar neticesinde Irak güç kaybetmiştir. Nisan 1995'te Irak ve BM arasında imzalanan antlaşmaya göre Irak, her altı ayda bir yalnızca iki milyar dolarlık petrol

ihraç edebilecektir. Irak, bu gelir ile temel gıda ve insani malzemelerin ithali için kaynak sağlamıştır (Kartal, 2018: 187).

Kuveyt işgalinin gerçekleştiği 1990 yılında, Irak'ın petrol ve doğalgaz üretimi sırasıyla %24,23 ve %38,29 oranlarında düşüş göstermiştir. Küresel ölçekte petrol ve doğalgaz üretimi de sırasıyla %2,16 ve %3,26 oranında artış göstermiştir. Yine aynı yıl, Ortadoğu bölgesinde bu oranların artış göstermesi, yaşanan bu savaşın iki ülkenin doğalgaz ve petrol üretimlerini ne denli olumsuz etkilediğinin kanıtıdır. Irak enerji güvenliği de bu savaştan olumsuz etkilenmiştir. 1990 yılında sırasıyla Irak ve Kuveyt'in ihracatı %3,95 ve %3,5 oranında azalmıştır. ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerinin gerçekleştirdiği Çöl Fırtınası Operasyonu'nun yapıldığı 1991 senesinde ise Irak'ta petrol %86,76 doğalgaz ise %56,28 oranında düşüş göstermiştir. Kuveyt'te ise düşüş sırasıyla %80,30 ve %88,07 oranında gerçekleşmiştir. 1991 yılında bu çatışma ortamından etkilenen dünya petrol üretimi %0,31 düşüş göstermiştir (Kartal, 2018: 188).

ABD, 11 Eylül terör saldırılarını Ortadoğu ülkelerine saldırmak için bahane olarak kullanmıştır. 11 Eylül'den önce bile Irak'a bir saldırı yapılmasını savunan Bush yönetimi, 11 Eylül'ü Ortadoğu'yu ABD'nin çıkarlarına uygun hâle getirme konusunda belirleyici olacağını düşündüğü bir savaşa girme fırsatı olarak görmüştür (Hinnebusch, 2007: 11).

20 Mart 2003 tarihinde, ABD Başkanı George W. Bush Irak Savaşı'nı resmen başlatmıştır. 19 Mart 2003 tarihinde, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin ve oğulları Uday ve Kusay'ın Irak'tan ayrılması yönünde yaptığı 48 saatlik ultimatının sona ermesinden birkaç saat sonra ABD, Bağdat'a saldırı gerçekleştirmiştir (Bassil, 2012: 34). Irak, mevcut petrol kaynakları açısından dünyanın en büyük rezervlerine sahip olan ülkelerinden biridir. Irak müdahalesindeki amaç, Ortadoğu enerji kaynaklarını kontrol ederek dünya üzerindeki askeri ve politik egemenliği sağlamaktır (Akbaş, 2011b: 180). 20 Mart tarihinde başlayan işgale Saddam Hüseyin fazla direnç gösterememiştir. Bunun en büyük nedeni ise geçmişte Irak halkına uyguladığı zulümdür. Şii din adamlarını idam etmesi, İran-İrak Savaşı sırasında Halepçe'ye kimyasal saldırı yapması sonucunda binlerce insanın zarar görmesi, I. Körfez Savaşı'nı ABD'ye karşı kaybetmesi sonucunda Irak'ın güneyinde çıkan Şii

isyanını kanla bastırması gibi olaylar, 2003 Irak işgaline karşı çok sayıda Iraklı'nın tepki vermemesine neden olmuştur (Daban ve Daban, 2018: 101).

İşgal sonrası Baas rejimi yıkılmış, Saddam Hüseyin sonrası yeni bir yapı oluşturulmuştur. Bu işgal, ABD için ilk olarak bir rejim değişikliği konusu olsa da, takip eden süreçte masraflı ve zorlu bir işgal halini almıştır (Doğan, 2009: 126). Baas rejiminin yıkılması ile devlet içi dengeler değişmiş, otoriter bir rejim, yerini toplumun neredeyse her kesimini temsil eden parlamenter sisteme bırakmıştır. Sistem değişmiş, ancak toplum içi çatışmalar devam etmiştir. Önceki rejimin iktidarı kötüye kullanması ve şiddet gibi unsurlar halk üzerinde rövanşizm duygusu oluşturmuştur. Irak'ın istikrarsızlaşması ile devlet dışı aktörlerin bölgedeki rolü artmıştır. Irak'ın kuzeyinde Kürt gruplar ortaya çıkmış, Irak içinde yaşayan Şii liderler ve Sünni aşiret liderleri, Irak politikası içinde dikkate alınması gereken aktörler olarak ortaya çıkmışlardır. Diğer taraftan, Irak, El-kaide gibi terör örgütleri için uygun barınma ortamı sağlamıştır (Yılmaz, 2011: 55).

ABD, dünya petrol tüketiminin %25,5'i olan yaklaşık 895,6 milyon ton petrol tüketimi ile dünyanın en büyük petrol tüketicisidir. Dünyada işlem gören petrolün yaklaşık dörtte birini tüketmektedir. Dünya'nın en büyük petrol rezervlerinden birine sahip olan Irak'ın petrol endüstrisinin kontrolü, hem ABD hem de İngiltere'nin stratejik hedeflerinden biri olmuştur (Thomas, 2006: 906). Buna dayanarak ABD'nin Irak üzerinde hâkimiyet kurma düşüncesinin altında yatan temel nedenin petrol olduğu söylenebilir. Irak'ın petrol rezervleri yaklaşık 120 milyon varildi. Irak'taki petrol kaliteli olmakla birlikte fiyatı ucuz bir petrol idi. Ayrıca, Irak'ın ürettiği petrolü bir boru hattı ile Türkiye'ye aktarma gibi diğer Ortadoğu ülkelerinin sahip olmadığı bir avantajı vardır. Kısacası Irak petrolü, ihraç edilmesi daha kolay bir konumdadır (Kahraman, 2008: 48).

İşgalin neden olduğu büyük tahribat ve yıkım ile ilerleyen süreçte Irak'ta petrol ve doğalgaz üretimleri sırasıyla %36,44 ve %33,90 oranında düşmüştür. 11 Eylül saldırıları ve sonrasındaki Irak işgali ile doğalgaz ve petrol üretimleri neredeyse yarı yarıya düşüş göstermiştir. 2003 yılında dünya ve Ortadoğu'da petrol ve doğalgaz üretimleri artarken, aynı yıl içerisinde Irak'ta düşüş göstermesi ülke içi istikrarsızlığın bir göstergesi olmuştur. Bu göstergelere bakarak, petrol ve doğalgazın

çok önemli bir yere sahip olduğu Irak'ta, ekonomi oldukça fazla etkilenmiştir. Diğer taraftan, enerji kaynaklarının da kontrolü kaybedilmiştir. İşgal sonrası enerji kaynakları, yabancı güçler ve terör örgütlerinin eline geçmiş, doğalgaz ve petrol kaynaklarının kontrolü ve enerji güvenliği büyük bir yara almıştır (Kartal, 2018: 194).

2.2 Realist Teorik Yaklaşım ve Enerji Güvenliğine Bakışı

Reel politik veya güç siyaseti olarak da bilinen realist teori, en eski uluslararası ilişkiler teorilerinden biridir. İnsanın doğası gereği kötü olduğuna inanmaktadır. İnsanın asıl amacı güce ulaşmaktır. Realist teoriye göre bunun değişmesi imkânsız olduğu için insanlar sürekli güç elde etmek için mücadele edeceklerdir. Bu yüzden de realizm, uluslararası ilişkileri bir güç mücadelesi olarak nitelendirir (Dursun, 2017, 70).

Uluslararası sistemin temel aktörü olarak devleti gören realist teori, toplumsal düzeni koruyabilecek tek örgütün de devlet olduğuna inanmaktadır (Başaran, 2017: 221). Realist yaklaşım, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasındaki Soğuk Savaş döneminde devlet güvenliği ve uluslararası literatür açısından egemen yaklaşım olmuştur (Karabulut ve Değer, 2015: 70). Realist teoriye göre, uluslararası sistemin içinde bireyler ve örgütler gibi başka aktörler de vardır, ancak bunların güçleri sınırlıdır. Temelleri Hobbes, Machiavelli ve Thucydides'in eserlerine dayanan realist düşüncenin öncüleri arasında Hans Morgenthau, Kenneth Waltz, Reinhold Niebuhr sayılabilir (Dursun, 2017, 70).

Hobbes, insanların doğası gereği agresif olduğunu savunur. İnsanlar “rekabet, çekişme ve zafer” tarafından yönlendirilirler ve bu koşulların bir araya gelmesi birbirlerine karşı bir savaşa yol açar (Walter, 1998: 12). Hobbes “War All Against All” adlı çalışmasında, devletlerin birbirleri ile savaşmasını doğanın bir kanunu ve doğal bir sonuç olduğunu öne sürmüştür (Karabulut ve Değer, 2015: 74).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hans Morgenthau (1948), toplum gibi siyasetin de insan doğasında kökleri olan yasalar tarafından yönetildiğine inandığı kapsamlı bir uluslararası teori geliştirmeye çalışmıştır. Morgenthau'nun amacı uluslararası politikadaki çıkarlar ve ahlak arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak ve eserleri

yoğun olarak Thucydides ve Machiavelli gibi tarihsel figürlerin anlayışına dayanıyordu. Uluslararası gerginliklerin iyi niyetle, açık müzakerelerle çözülmesini bekleyen daha iyimser görüşlü idealistlerin aksine Morgenthau, güce vurgu yapan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Morgenthau'nun görüşüne göre, her politik eylem, iktidarı korumaya, artırmaya veya göstermeye yöneliktir (McGlinchey, Walters ve Scheinpflug, 2017: 16).

Machiavelli'ye göre devlet, yükselme ve alçalma dönemi olarak iki dönemden geçer. Bu durumun dünya coğrafyasında stabil olarak bulunmadığını, sürekli değiştiğini söyler. Buna neden olan şey ise halkın yozlaşmış yapısı, toplumun siyasete olan ilgisi ve askeri yapısı sayılabilir. Machiavelli'ye göre toplum ve askerinin siyaset ile olan ilişkisi devlet güvenliği ve çıkar ilişkisine dayalıdır (Karabulut ve Değer, 2015: 72).

Hem realistlere hem de neo-realistlere göre güvenlik temel konu olmuştur. Soğuk Savaş sonrası iki kutuplu düzen bitip nükleer savaş riski en aza inmiş olsa da, nükleer silahlar halen varlığını sürdürmüştür. 11 Eylül saldırıları, nükleer silah elde etme çabası içinde olan ülkelerin varlığı gibi konular, güvenlik konusunun önemini sıcak tutmuştur. Soğuk Savaş sonrası güvenlik ön planda olsa da, algısı değişmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde, enerji konusu ve enerji güvenliği kavramı daha fazla önem kazanmıştır (Bayır, 2013: 174).

Realist yaklaşıma göre enerji güvenliği devletler tarafından sağlanır (İpek, 2012: 229). K. Waltz, bazı Arap ülkelerinin ihracat ambargosu ile başlayan petrol şoklarının Batılı devletlerin gücünde çok ciddi değişikliklere yol açmayacağını savunmuştur. Bununla birlikte, 1973'teki petrol şoklarının ardından birçok gelişmiş ülke için enerji arzı güvenliği bir güvenlik motivasyonu haline gelmiştir (Belyi, 2007: 3).

3. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ULUSLARARASI SİSTEM VE ORTADOĞU

3.1 Soğuk Savaş Sonrası Değişen Küresel Parametreler

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya, doğu ve batı bloğu olarak iki kutba ayrılmış ve ayrılan iki blok arasında Soğuk Savaş başlamıştır. Bu dönemde zaman zaman nükleer savaşın eşiğine gelinmiştir. Bu dönemde uluslararası ilişkilerin belirlenmesinde ABD ve SSCB etkili olmuştur (Uçarol, 2010: 1046). ABD ile SSCB arasında uzun süre devam eden bu rekabet SSCB'nin dağılması ile son bulmuş ve Soğuk Savaş sona ermiştir. Bu dönemin sona ermesiyle beraber dünyada yeni dengeler ve oluşumlar meydana gelmiştir (Özügürlü, 2005: 7).

George H. W. Bush, Soğuk Savaş sonrası dünyada ABD'nin rolünün ne olduğunu açıkça ortaya koyamamıştır. Bu dönemle ilgili fikir ortaya atanlardan biri Francis Fukuyama olmuştur. *Tarihin Sonu* adlı makalesinde Fukuyama, bu dönemi komünizmin çöküşü ve liberal demokrasinin zaferi olarak tanımlamıştır. Tüm devletler demokratik değildi ya da piyasa ekonomisine sahip değildi, ancak ortak hedefleri buydu. Bu, en iyi sistemi arama ve büyük savaşların sona ermesi anlamında tarihin sonu anlamına geliyordu (Cameron, 2006: 14).

Soğuk Savaş'ın bitmesi uluslararası ilişkilerde önemli değişikliklere neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde ülkelerin siyasi ve askeri oluşumları belli bir düzen içinde işlerken, Soğuk Savaş'ın bitimiyle beraber bu düzen bozulmuştur. Askeri ve siyasi temeller üzerine kurulan ittifak ilişkileri, SSCB'nin dağılması ile yeni bir arayışa girmiştir. Diğer taraftan, uluslararası sistemde her zaman önemli bir yere sahip olan ekonomi, finans ve ticaret konuları, bu dönem sonrasında daha da önem kazanmıştır. İdeolojik ve askeri rekabete dayalı düzenin yok olmasıyla, uluslararası aktörler dış politikalarını ekonomik rekabet üzerine kurmaya başlamışlardır (Gözen, 1997: 76).

Soğuk Savaş döneminde, ABD önderliğindeki NATO, SSCB önderliğindeki Varşova Paktı önemli iki kurum olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Varşova Paktı'nın dağılması, NATO'nun da aynı şekilde dağılacağı düşüncesini gündeme getirmiştir. ABD akademik çevrelerinde, NATO'nun kendini yenilemesi gerektiği söylenmiş, Avrupa'da ise NATO'nun yerini Avrupa'nın

kuracağı bir örgütün alması gerektiği dillendirilmiştir. Bununla beraber NATO, Soğuk Savaş sonrası önemini kurumaya devam etmiştir (Oğuz, 2014: 153-154).

Sovyetler Birliği, eski Çarlık Rusya'sının toprakları üzerinde kurulmuş bir devlet olduğundan, Çarlık zamanından beri Rusya'nın egemenliği altında bulunan toplumlar ve onların kurdukları devletler, uzun bir süre sonra bağımsızlıklarını elde etmişlerdir (Uçarol, 2010: 1053). Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra uluslararası sistemde yerini alan Rusya Federasyonu, serbest piyasa ekonomisine ve liberal demokratik yapıya geçiş yolunda hızlı bir reform sürecine başlamıştır. Bilhassa 1991-1995 yılları arası Yeltsin'in ilk döneminde, çalışmalarını iç politikaya yönlendirip dış politikada etkili olamayan Rusya Federasyonu, Avrasya ve diğer jeopolitik etkinliklerini kaybetmiş, ABD'nin küresel lider güç olma yolunda karşısında duramamıştır (Kantarıcı, 2012: 61).

Realist görüşün temsilcileri, uluslararası sistemin yapısını aktörler arasındaki güç mücadelesiyle açıklarken, tek kutupluluk, iki kutupluluk ve çok kutupluluk gibi kavramlar kullanıp, uluslararası sistemdeki devletler arasındaki ilişkileri bu kavramlar ile açıklamışlardır. Liberal görüşe bağlı olanlar ise uluslararası sistemdeki faaliyetleri sivil toplum kuruluşları, kamuoyu gibi devlet dışı aktörler ve uluslararası aktörlerin sistemdeki konumu ile açıklamaktadırlar. Bu iki farklı görüşe rağmen uluslararası ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD ve SSCB'nin başını çektiği Doğu ve Batı Blokları arasında, 1991 yılına kadar süren iki kutuplu bir sisteme sahne olmuştur ve devletler arasındaki ilişkiler SSCB ve ABD arasındaki rekabetin meydana çıkardığı düzene göre işlemiştir (Binnendijk, 1999: 7).

Bu iki kutuplu yapı, Varşova Paketi'nin temsil ettiği ve yaymak istediği sosyalizm ile NATO'nun temsil ettiği liberalizmin çekişmesine sahne olmuştur. İki kutup lideri ülke de bu dönemde liderlik için rekabete girmiş ve güvenlik kaygıları ekonomik rekabetin önüne geçmiştir. İki kutuplu yapı, SSCB'nin dağılıp, ABD'nin Soğuk Savaş'ın galibi olarak çıkmasıyla son bulmuştur (Güneş, 2012: 79).

Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Soğuk Savaş dönemine egemen olan iki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalktığı ve yerini ABD'nin öncülüğünde tek kutuplu bir sisteme bıraktığı düşüncesi öne çıkmıştır (Yılmaz, 2008: 45). Ancak Irak işgali sonrası ABD'nin güç kaybetmesi

ve farklı küresel güçlerin ortaya çıkmasıyla tek kutuplu yapının değiştiği kanaati ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu yeni sistem, birçok kişi tarafından farklı yorumlanmıştır. Richard Haas'a göre bu dönem bloksuzluk olarak tanımlanırken, Freed Zakaria tarafından ise Amerika sonrası dünya olarak tanımlanmıştır (Arı, 2013: 172). Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ortaya çıkan stratejik unsurlar, ulusları giderek artan bir şekilde daha çok ulusal çıkarlarına yönelik politikalara yöneltmiştir (Kissinger, 2000: 782).

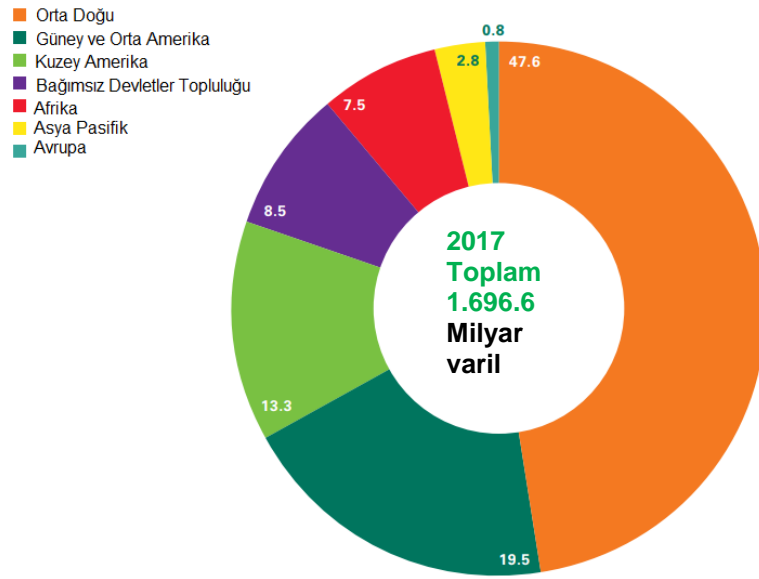
Yeni dönemde, rekabetin galibi olarak ABD, Sovyet ideolojisinin Ortadoğu'ya nüfuz etmesinin önlenmesi dışında dış politikasında bölgeye yönelik bir değişiklik yapmamıştır. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nden sonra güç boşluğunu doldurmayı da hedeflemiştir. Bölgesel devletlerden dünya ekonomisi ile bütünleşmeleri ve batıdaki siyasi yönetim biçimini benimsemeleri istenmiştir. Ekonominin liberalleşmesi ve siyasetin demokratikleşmesi, yeni Amerikan sloganı ve oradaki Amerikan varlığının meşrulaştırılma aracı olarak ortaya çıkmıştır (Ahmadov, 2005: 139).

Petrol, insan hareketliliğini kolaylaştıran ulaştırma sistemleri için enerji sağlayan bir meta olup, modern ekonomi için de oldukça önemli bir konumdur. Petrolün makul fiyatlı ve istikrarlı bir şekilde temin edilmesi, bütün devletlerin öncelikleri arasındadır. Petrolün ve içten yanmalı motorun keşfi, 20. yüzyılda insan varlığını kökten değiştirmiş ve geniş coğrafi alanlarda bireysel hareketlilik sağlamıştır (Busby, 2006: 35). Günümüzün sanayileşmiş toplumunda petrol, güç demektir. Makineleri ve sanayileri işletmek için petrole olan ihtiyaç, istenildiği zaman makineleri ve endüstrileri durdurabilmenin getirdiği politik gücü sağlamaktadır (Fagan, 1991: 1). Zamanımızın ham madde kaynağı olan petrol, ekonomik, ticari ve uluslararası sistemdeki siyasi yeriyle, kısa sürede uluslararası sistemin bir parçası haline gelmiştir (Emeklier ve Ergül, 2010: 62).

Petrol ilk olarak 1858 yılında Polonya ve Kanada'da keşfedilmiştir. Sonraki elli yıl içinde, Rusya, Peru ve Romanya'da, 1900'ün başlarından itibaren İran, Venezuela, Suudi Arabistan, Cezayir, Libya ve Mısır'da fazla miktarda petrol bulunmuştur. Bu keşiflerle beraber petrol, ülkeler için sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmelere en büyük katkıyı veren doğal kaynak olmuştur. Bu nedenle ülkeler, petrolden pay alma çabası içine girmişlerdir (Alshaghel, 2018: 33).

Petrol, ekonomik ve siyasi gücün kaynağı olmakla beraber, uluslararası sorunların da bazen görünen bazen de örtülü nedenlerinden biri olmuştur. Günümüzde meydana gelen birçok savaşın, uluslararası politika ve krizlerin arkasında petrol olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Sevim'e (2012) göre, İran-İrak Savaşı, Körfez Savaşları gibi birçok savaşın yaşandığı Ortadoğu'nun bu kadar önemli olmasının nedeni, günümüz dünyasının en önemli doğal kaynaklarına sahip olmasıdır (Sevim, 2012: 4381).

2017 yılında küresel olarak kanıtlanmış petrol rezervleri 1,696.6 milyar varil olarak açıklanmıştır. Bu rezervlerin 807,7 milyar varili (%47,6) Ortadoğu'da bulunurken, 330,1 milyar varili (%19,5) Orta ve Güney Amerika ülkelerinde, 226,1 milyar varili ise (%13,3) Kuzey Amerika ülkelerinde bulunmaktadır (Şekil 3.1).

Şekil 3.1: 2017 yılı kanıtlanmış petrol rezervleri.

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2018.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, petrolün endüstride yoğun olarak kullanılması, 1950 ve 1960'lardaki ekonomik gelişmenin temelini oluşturmuştur. 1970'lere gelindiğinde petrol, dünyadaki toplam enerji tüketiminin %50'sinden fazlasını oluşturmuştur (Kalkan, 2015: 20). 1970'ler, hem doğal kaynak üreticileri hem de tüketicileri için değişken bir on yıl olmuştur. Özellikle, petrol ürünlerinin mülkiyeti ve dağıtımını konusunda çatışmalar ortaya çıkmıştır. Hem çok uluslu şirketler hem de ulus

devletler, petrol kaynaklarının küresel ölçekte artan önemine karşı duyarlı hale gelmişlerdir (Muller, 2008: 6). 1970 yılından sonra petrol fiyatları, Arap-İsrail Savaşı sonrası meydana gelen petrol ambargosu, İran Devrimi, Irak işgali, Körfez Savaşı gibi uluslararası ilişkileri derinden etkileyen olaylar nedeniyle, dalgalı bir seyir izlemiştir (Kalkan, 2015: 21). 1973 yılında meydana gelen petrol krizi, kapsamlı bir şekilde tüm pazarı etkilemiştir ve bunun neticesinde ilk defa enerji kaynaklarının güvenliği ile ilgili endişe oluşmuştur. 16 Ekim tarihinde Kuveyt'te yapılan toplantıda, OPEC tarafından petrol fiyatı yükseltilmiş ve devamında Arap ülkeleri üretimi kısıp ambargo kararı vermişlerdir. Petrol tüketicisi olan ülkeler bu fiyat artışına karşı tepki verememişlerdir. Bunun sonucunda uluslararası piyasada enerji arzı ile ilgili baskı oluşmuştur (Mut, 2010: 97). Kriz sonrası 1980'lerin ortalarında petrol fiyatları düşmüştür.

Petrol üretiminin azaltılması veya askıya alınması önemli bir ekonomik ve politik silahtır; örneğin, Ortadoğu petrolü 1967 ve 1973 Savaşları sırasında düşman ülkelere karşı bir silah olarak kullanılmış ve bu durum küresel petrol arzını etkilemiştir (Star, 2018: 18).

Günümüz küresel dünyasında, dış politikaların belirlenmesinde enerji kaynakları belirleyici bir konumdadır. Ülkelerin petrol üreticisi ya da tüketicisi konumunda olmaları, dış politikalarını etkileyen ana unsurlardan biridir. Dönemin en sorunlu bölgelerine bakıldığında, buraların zengin petrol kaynaklarına sahip olduğu görülür. Bu da petrolün ülke güvenliğine etkisinin göstergesidir. Özellikle Arap-İsrail Savaşı sonrası, petrolün ülkelere karşı ekonomik bir silah olarak kullanılması, uluslararası piyasa için enerjinin ne denli önemli olduğunu bize göstermektedir.

3.2 Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu

Ortadoğu, stratejik öneminden dolayı tarih boyunca uluslararası sistem içerisinde büyük devletlerin ilgisine fazlasıyla maruz kalmıştır. Soğuk Savaş dönemindeki ABD-SSCB rekabeti, Ortadoğu üzerindeki politikaları etkilemiştir. SSCB'nin dağılması neticesinde Soğuk Savaş'ın sona ermesi, bölge politikalarını etkilemekle beraber yeni sonuçlara da neden olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönem Ortadoğu'da Körfez Krizi ile neredeyse aynı zamana denk gelmiştir. Yaşanan bu iki

gelişme bölge siyasetine önemli etkilerde bulunmuştur. Bu etkilerden en önemlisi ABD'nin bölgedeki rolü ve ilişkilerinin değişmesi olmuştur (Altınışık, 2009: 70).

Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrası ABD'nin en çok sorunla karşı karşıya kaldığı bölge olmakla beraber, hayati çıkarlarını da korumak mecburiyetinde olduğu bir bölge olmuştur. ABD'nin Soğuk Savaş dönemi dış politikası, Komünizm ile savaş olmuştur. Komünizm tehlikesi ortadan kalktıktan sonra ABD'nin politikası, Ortadoğu ülkelerinin tehditlerinden diğer ülkeleri korumak ve onlara karşı savaşmak olmuştur (Kurt, 2014: 173).

ABD, 1990'larda Ortadoğu'daki güç boşluğunu, NATO'nun yaptığı yeni girişimler ile doldurmaya çalışmıştır. 1994 yılında, bölge güvenliği ve istikrarına katkıda bulunmak üzere Akdeniz Diyaloğu başlatılmıştır. Filistin-İsrail sorununa çözüm getirmek için de adımlar atan ABD, 1991 Madrid, 1993 Oslo ve 2000 Camp David Zirvesi ile bölgedeki etkinliğini daha da artırmıştır. Ancak bu girişimler beklenildiği olumlu etkiyi göstermemiş ve başarısız sonuçlar vermiştir. Bu başarısızlık radikal İslami örgütlere güç kazandırmıştır (Bingöl, 2013: 33).

Ortadoğu, Soğuk Savaş sonrası dünyanın ağırlık merkezlerinden olmuştur. Irak'ın Kuveyt işgali ve sonrasındaki Körfez Savaşı, ABD'nin İran ve Irak üzerindeki çevreleme politikaları, 1990'lı yıllarda Ortadoğu'ya damgasını vurmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin, uluslararası sistem içinde daha etkin olduğu bir düzen oluşturulmaya çalışmış ve bu yeni düzeninin ilk uygulama alanı Ortadoğu olmuştur. 1991 yılındaki Körfez Savaşı ise kırılma noktası olmuştur (Bostancı, 2018: 208).

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle bir kriz ortamı oluşmuştur. ABD yönetimi bu kriz karşısında, diplomasi ve müzakere yöntemlerini bırakarak, askeri yöntemlere ağırlık veren bir tutum sergilemiştir (Aktürk, 2011: 55). Özellikle 11 Eylül, ABD'nin bölge politikaları açısından belirleyici olmuştur (Bostancı, 2018: 209). 11 Eylül sonrası ABD, Ortadoğu politikalarında kapsamlı bir değişikliğe gitmiştir. ABD'nin bu politika değişikliği aynı zamanda Ortadoğu'daki amaçlarının da yeniden şekillenmesine neden olmuştur (Özpek, 2012: 191).

Bölge ülkeleri bazında bakıldığında, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle, bu ülkeler arasındaki ilişkiler daha karmaşık ve güvensiz bir hal almıştır. Saddam Hüseyin ve

Hafız Esad yeni düzene ayak uydurmak zorunda kalmıştır. Suriye en büyük müttefiki olan SSCB'yi kaybetmiş, Batı ve ABD dostu olan Irak ise 1991 Körfez Krizi'nde aldığı darbe sonucu hesaplarının beklediği gibi çıkmadığını anlamıştır (Çağ ve Eker, 2013: 60).

Soğuk Savaş'ın sona ermesi bölgedeki rekabeti bitirmemiştir. 2010 yılında başlayan Arap Baharı, Ortadoğu'da derin çatlaklar yaratmıştır (Karagül, 2017: 293). Arap Baharı ile ortaya çıkan en önemli gelişme yıllardır iktidarda olan rejimlerin tek tek sahneden çekilmesi olmuştur. Bölgesel düzeyde meydana gelen sonuçlar arasında en başta gelen istikrarsızlık, belirsizlik ve kargaşa ortamının yükselişe geçmesi olmuştur (Oğuzlu, 2011: 12).

Sonuç olarak baktığımızda, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle meydana gelen şiddetli iç çatışmalar, istikrarlı ve barışçıl bir uluslararası düzen için tehlike oluşturmuştur (Bostancı, 2018: 217). Diğer önemli sonuç, ABD'nin bölgedeki etkinliğinin Soğuk Savaş sonrası artmış olmasıdır. Irak'ın Kuveyt işgali ve I. Körfez Savaşı, bu etkinliğini pekiştirmiştir. Şii ve Kürt kimlikleri siyasi ilişkilerde daha sık kullanılmaya başlanmış ve Arap halklarında ABD düşmanlığı giderek artmıştır. Radikal İslami görüşler güçlenmeye başlamıştır.

11 Eylül, yeni bir uluslararası sistem oluşturulması için bir dönüm noktası olmuştur. 2001 yılından itibaren sırasıyla Afganistan ve Irak müdahaleleri ile radikal İslamcılar fırsat elde etmişlerdir. Irak'ın güç kaybetmesiyle beraber İran güç kazanmıştır.

Üzerinde durulması gereken bir başka konu ise, başka küresel güçlerin de bölge politikalarında etkin olmaya çalışmalarıdır. Arap Baharı sonrası ABD'nin bölgedeki liderlik konumunun azalmasıyla, diğer küresel güçler bölgede daha rahat hareket etmeye başlamışlardır. Özellikle Çin'in İran ve Suudi Arabistan ile olan ilişkileri ve Rusya'nın Suriye politikası verilebilecek en önemli örneklerdir.

4. İRAN'IN ULUSLARARASI SİSTEMDEKİ KONUMU VE DIŞ POLİTİKASI

4.1 Ortadoğu'da Bir Aktör Olarak İran

Ortadoğu, birçok uygarlığın doğduğu yer olmasının yanında, tarihi-politik bir zenginliğe ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle, uluslararası ilişkiler için oldukça önemli bir bölgedir. Köklü bir kültürel geçmiş ve tarihe, zengin doğal kaynaklara, güçlü bir orduya sahip olan İran, bu bölgede merkezi bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2016: 40). Diğer taraftan, yürüttüğü nükleer faaliyetleri ve savunma alanında kendini geliştirmesi, bölgedeki caydırıcılığını artırmaktadır (Doster, 2012: 45).

4.1.1 Coğrafi konumu

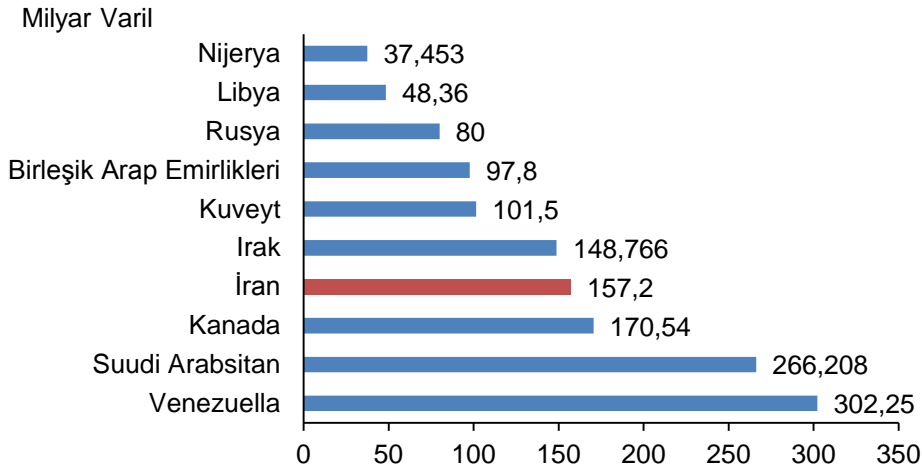
Birçok imparatorluğa ev sahipliği yapmış, köklü kültürü ile de dünya medeniyetine katkıda bulunmuş olan İran, stratejik konumu ile büyük güçlerin her zaman hedefi olmuştur (Adıbelli, 2012: 108). Coğrafi olarak dağlık bir araziye sahip olan İran'ın güneyinde Basra ve Umman Körfezi, kuzeyinde ise Hazar Denizi bulunmaktadır. Bu konum, İran'a deniz ulaşımında ve ticaretinde büyük avantaj sağlamaktadır (Özdemir, 2016: 44). İran'ın coğrafi konumu, dış politikasının belirlenmesinde çok önemlidir. Özellikle dünya ekonomisinde büyük pay sahibi olan doğalgaz ve petrolün, dünya pazarına açılmasında önemli bir geçiş yolu üzerinde olan İran, her ne kadar ideolojik olarak rekabet halinde olsa da, Körfez ülkelerini işbirliği için ikna edebilmektedir (Asaroğlu, 2015: 17).

İran coğrafyasının bu kadar kilit bir noktada yer alması, İran jeopolitiğinin uluslararası sistemde çok önemli bir yer kazanmasını sağlamıştır. Bu konum, İran coğrafyasına birçok istilanın yönelmesine neden olmuştur. Bu istilaların bazıları dış güçlerin İran topraklarını ele geçirmek, bazıları ise de başka topraklara ulaşmak için İran'ı köprü olarak kullanmak istemelerinden kaynaklanmıştır (Akarsu, 2017: 40). Beşeri olarak bakıldığında, bir devletin sahip olduğu komşu sayısı, o ülkenin dış politikasının belirlenmesinde en önemli etmenlerden biridir. Aynı zamanda çok fazla komşusu olan devletler, komşu ülkelerin tutumlarına göre usta bir diplomasiye gerek duymaktadırlar. Bu durum, sekiz komşu ülkeye sahip olan İran'ın, geçmişten beri süre gelen bir diplomasi geleneği kazanmasına neden olmuştur (Koca, 2011: 54).

4.1.2 Enerji kaynakları

Ülkelerin ekonomik büyümelerinin temel girdilerinin başında enerji kaynakları gelmektedir. Ülkeler, sürdürülebilir enerji kaynaklarının ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra, enerjinin düşük maliyetli, istenilen kalite ve miktarda topluma arz edilmesini amaçlamaktadır (Bayraç, 2009: 117). Diğer taraftan enerji, devletlerin dış politikalarını belirlemede en önemli etmenlerden biridir. İran ise sahip olduğu zengin enerji kaynakları ile dış politikasını şekillendirmede enerjiyi en çok kullanan ülkelerden biridir (Turan, 2010: 43).

İran, günümüz hidrokarbon çağında, önemini hâlâ devam ettirebilen kilit aktörlerden biridir. 20.yy'ın başından itibaren, dünya enerji pazarları için önemli bir aktör olmasını sağlayan zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarına sahiptir (Ünal, 2016: 14). İran, 2017 verilerine göre, dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %16'sına, petrol rezervlerinin ise yaklaşık %11'ine sahiptir. Bu oranlarla İran, dünyada petrol rezervlerinde dördüncü, doğalgaz rezervlerinde ise ikinci konumda bulunmaktadır (Şekil 4.1). Sahip olduğu bu petrol sahalarının %70'i denizde yer alırken %30'u karada yer almaktadır (Özdemir, 2016: 45).

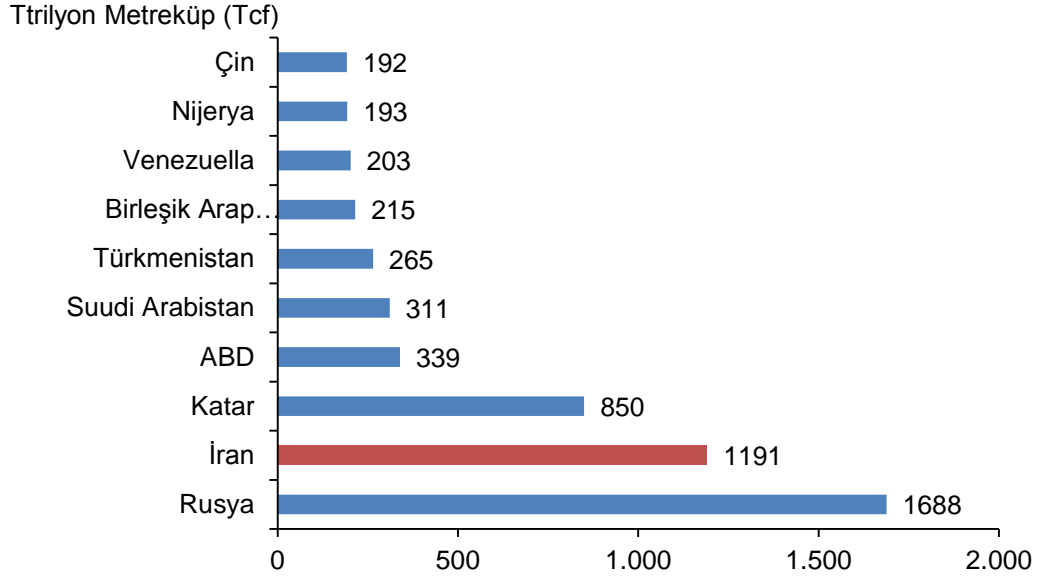

Şekil 4.1: Kanıtlanmış ham petrol rezervleri dünya sıralaması 2017.

Kaynak: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRN> (e.t. 26.01.2018).

Ocak 2015 verilerine göre sahip olduğu 1.201 metreküp doğalgaz ile İran, Rusya'nın ardından ikinci sırada yer almaktadır (Şekil 4.2). Bu rezervler ile İran, dünya

doğalgaz rezervlerinin %16'sına, OPEC rezervlerinin ise %33'üne sahip konumdadır. Doğalgaz rezervlerinin fazlalığına rağmen İran, nükleer faaliyetler sonucu uygulanan yaptırımlar neticesinde, doğalgaz ithalatçısı konumundadır. Ürettiği doğalgazın çoğunu ülke içinde harcamaktadır (Özdemir, 2016: 47).

Şekil 4.2: Kanıtlanmış en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkeler 2017.

Kaynak: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRN> (e.t. 26.01.2018).

Petrol açısından bakıldığında, İran sahip olduğu büyük rezervlere karşın, küresel üretimde geride kalmıştır. Bunun nedeni 2012 yılından itibaren daha da sıkılaştırılan yaptırımlardır. İran'a karşı uygulanan bu yaptırımlar, sadece üretimde değil aynı zamanda dünya pazarına ihracat açısından da olumsuz etkiler yaratmıştır. 2012 yılına kadar 2,5 milyon varil/gün (mv/g) seviyesine kadar gelen petrol ihracatı, 2012 sonrası 1,25 milyon varil/gün (mv/g) seviyesine düşmüştür (Ünal, 2016: 20). İran, petrolün bir kısmını kendisi kullanırken diğer kısmını da ihraç etmektedir. İran'ın ihracat politikalarının amacı kısa vadede ekonomik getiri iken uzun vadede dış politika aracı olarak kullanılacak potansiyelde bir enerji ihracat politikası belirlemektir (Ünal, 2016: 17).

4.1.3 Fars milliyetçiliği

İran'da Fars milliyetçiliği, güçlü bir konuma sahip olup Arap milliyetçiliği gibi Batı karşıtı görüştedir. Dış müdahalelere karşı oldukça hassastır. Siyasi ve ekonomik bağımsızlığı savunmaktadır (Efegil, 2012: 61). Modern Fars milliyetçiliği, 19.yy'dan bugüne ideolojik bir biçimde gelmiş ve temellerini daha çok Fars olmayan gruplar atmıştır. 1924'de Kaçar Hanedanlığı'nın son bulmasıyla ön plana çıkmış ve Pehlevi döneminde hâkim ideoloji olmuştur (Gökdağ ve Heyet, 2004: 56).

Fars milliyetçiliği, İran tarihinde üç ayrı dönem olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, Pehlevi Hanedanlığı zamanında ortaya çıkan modern Fars milliyetçiliğidir. Bu dönemde Fars kimliği, milli bir kimlik olarak kabul edilmiş, Araplar ve Türkler bu süreçte düşman olarak görülmüş ve İslam dinine karşı çıkmıştır (Özdemir, 2016: 49). Modern Fars milliyetçiliğinin esas amacının diğer etnik grupları Farslılaştırmak olduğu söylenebilir (Gökdağ ve Heyet, 2004: 56).

Humeyni liderliğinde gerçekleştirilen 1979 İslam Devrimi ile ülkedeki sosyal yapı, siyasi kurumlar, iç ve dış politika gibi birçok konuda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Devrim sonrası liderler, İran'ı Şiiliğin merkezi, kendilerini de Şiiliğin lideri olarak görmüşlerdir (Uz, 2009: 7). Bu dönemde, Batı ve İslam karşıtlığına tepki olarak Fars milliyetçiliği ortaya çıkmaya başlamıştır. İran kimliği Şia üzerine kurulmaya başlanmıştır. Dini kimlik altında diğer dini gruplara baskılar yapılmış, asimilasyon çalışmaları yürütülmüştür (Özdemir, 2016: 49).

4.2 İran'ın Dış Politika Yapımında Etkili Olan Faktörler

Ortadoğu bölgesinin en önemli aktörlerinden biri olan İran'ın, jeopolitik konumu, mevcut siyasi yapısı, topraklarını güvende tutma isteği, mevcut etnik yapısı, ekonomik beklentileri ve dış ülkelerin müdahaleleri gibi faktörler, dış politika yapımının temel taşlarını oluşturmaktadır (Efegil, 2012: 54).

İran'ın dış politikası, basit ama açıklaması ve tahmin edilebilmesi karmaşık bir yapıdadır. Ancak doğal kaynakları ve mevcut siyasi kurumları, dış politikanın hem yönünü hem de uygulamasını şekillendirmektedir. İran dış politikasının yönü neredeyse hiç tutarlı değildir. Zaman zaman devrimci düşünce hâkim olurken, bazen

de etnik parçalanma ya da ekonomik ilişkiler konusundaki endişeler dış politikanın belirlenmesinde baskın unsurlar olmaktadır (Byman, 2001: 53).

Bu bölümde İran'ın dış politikasındaki değişimleri anlamaya yönelik, İran dış politika yapımında etkili olan faktörler ana hatlarıyla ele alınmıştır.

4.2.1 Dini ve etnik yapı

2017 verilerine göre 82 milyon civarındaki nüfusu ile dünyanın en kalabalık 17. ülkesi olan İran, Ortadoğu'nun en kalabalık ülkesidir (CIA, 2017). Ortadoğu ülkelerinin çoğunda görülen demografik heterojenlik, İran'da da kendini büyük ölçüde göstermiştir. İran, bünyesinde Fars, Azeri, Kürt, Türkmen, Lur gibi birçok etnik grup barındırmaktadır ve bu etnik gruplar İran'ın hem iç hem de dış politikasının şekillenmesine ve siyasal yapısına etki etmektedir (Çelik, 2016: 258).

İran, etnik açıdan oldukça zengin bir nüfusa sahiptir (Efegil, 2012: 56). Bu nüfus içerisinde en kalabalık etnik grup %61'lik oranla Farslardır. Daha sonra %24 ile Azeriler ikinci etnik grubu oluşturmaktadır (CIA, 2018). İran etnik yapısının en önemli unsurlarından biri ise nüfusun %10'luk kısmını oluşturan Kürtlerdir. Bu nüfusun çoğunluğu İran-İrak ve Türkiye-İran sınırında yaşamaktadır. Kürtlerden sonra %6'lık nüfus çoğunluğu ile Lurlar ve %2 nüfusa sahip Arap, Türkmen ve Beluc etnik unsurları, ülkenin etnik yapısını oluşturan önemli gruplardır (Çelik, 2016: 259).

İran dini yapısı, etnik yapısına göre daha homojendir. İran'ın, nüfusunun %99'una yakını Müslüman nüfustan oluşurken, bu nüfusun %90'ını Şiiiler, %9'unu Sünniler, geri kalan %1'lik kısmını ise diğer dinlere mensup insanlar oluşturmaktadır (Keneş, 2011: 100). Fars ve Azerilerin büyük çoğunluğu Şii mezhebine bağlı iken, Kürt ve Araplar ise Sünni mezhebine mensuptur. Şii demografisinin İslam Dünyası'nda yoğunluğunun %10-%15 olması ilk bakışta dezavantaj gibi görünse de, bu nüfusun neredeyse İslam coğrafyasının hemen hemen her yerine yayılmış olması, İran jeopolitiği açısından önemli bir avantajdır.

4.2.2 Siyasi yapı

4.2.2.1 Velayet-i Fakih ve dini lider

İran İslam Cumhuriyeti için yönetimin esasını oluşturan Velayet-i Fakih kavramı, çok uzun bir süreç içerisinde gelişmiştir (Fanid, 2015: 288). Bu kavram İran İslam Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan kuruma ve bu kurumun başındaki Fakih'e vurgu yapan Şii İslam anlayışı ile Sünni İslam anlayışının arasındaki farktan ortaya çıkmış bir kavramdır (Yeğin, 2013: 52). 1979 İslam Devrimi'nden sonra kurulan yeni rejimin yönetim şekli Cumhuriyeti esas alırken, Velayet-i Fakih düşüncesi bu rejimin temelini oluşturmuştur (Koç, 2017: 5).

Dini liderin yetki ve görevleri İran Anayasası'nın 110. maddesinde sıralanmıştır. Bunlar; İran İslam Cumhuriyeti sisteminin genel siyasetini, İhtiyat Kuruluna danıştıktan sonra, sistemin genel politikalarının uygun şekilde uygulanmasının denetlenmesi, referandum yapmak, silahlı kuvvetlere Başkomutanlık etmek, savaş, barış ve harekete geçirici güçler ilan etmek, Genelkurmay Başkanı, kuvvet komutanlarını atama, görevden alma ve istifayı kabul etmektir.

4.2.2.2 Cumhurbaşkanlığı Makamı

İran Anayasası 113. maddesine göre "Dini Lider'den sonra Cumhurbaşkanı, ülkenin en yetkili makamıdır." 1989 yılında yeni anayasa yapılmadan önce, yürütme yetkileri Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında paylaşılmıştır. Bu görev paylaşımı, iki otorite arasında zaman zaman çekişmelere neden olmuştur. 1989'dan itibaren bu ikilemi çözmek amacıyla Başbakanlık makamı kaldırılmıştır. Bu tarihten sonra hükümet Cumhurbaşkanı tarafından kurulmaktadır (Akıncı, 2005: 19).

1989 öncesi Cumhurbaşkanı sadece halka karşı sorumlu iken, 1989 itibariyle yapılan değişiklikler sonrası Cumhurbaşkanı'nın yetki alanı ve sorumlulukları genişlemiş, böylece millete, meclise ve dini lidere karşı sorumlulukları ortaya çıkmıştır (Gökalp, 2016:137). Cumhurbaşkanı halk tarafından dört yıllığına üst üste en fazla iki defa seçilir (madde 114). Cumhurbaşkanı olabilme şartları ise Anayasa'nın 115. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre Cumhurbaşkanı; İran vatandaşı, temiz bir geçmişe sahip, takva sahibi ve güvenilir, İslam Cumhuriyeti ilkelerine ve dini inancına bağlı biri olmak zorundadır (Mokhtarpour, 2012: 128).

4.2.2.3 Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hobregân)

Üyeleri halk tarafından sekiz yıllığına seçilen Uzmanlar Meclisi seksen sekiz ruhaniden oluşur (Akıncı, 2015: 20). Uzmanlar Meclisi üyeleri her ne kadar halk tarafından seçiliyor olsa da, meclis üyelerinin yetkinlikleri Anayasa Koruyucular Konseyi tarafından belirlenmektedir. Meclis, ülkenin dini liderini seçer, denetler ve gerekli gördüğü takdirde görevden alabilir (Mokhtarpour, 2012: 142).

Uzmanlar Meclisi, dini lideri denetleyen üst bir merci gibi görünse de şu ana kadar ne Humeyni ne de Hamaney meclisin denetimi altına girmiştir (Gökalp, 2016: 142). Çünkü Uzmanlar Meclisi üyelerini belirleyen Anayasa Koruyucular Konseyi üyelerinin yarısı dini lider tarafından atanmaktadır (Mokhtarpour, 2012: 142).

Uzmanlar meclisi üyesi olabilmek için ahlak kurallarına bağlı bir dindar olmak gereklidir. Ayrıca siyasi ve toplumsal konularda bilgili, İran İslam Cumhuriyeti'nin kurallarına bağlı, herhangi bir siyasi veya toplumsal suça dâhil olmamış olması da şarttır (Gökalp, 2016: 143).

4.2.2.4 İslami Şura Meclisi

Anayasanın 58. maddesine göre İran'da "Yasama gücü, halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşan İslami Şura Meclisi tarafından kullanılır." Şura Meclisi, doğrudan ve gizli oy ile halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşur (Sinkaya, 2011: 19). İran Anayasası'na göre meclis, halk tarafından dört yıllığına seçilen 290 üyeden oluşur. 1989 referandumundan itibaren meclis üye sayısı her on yılda toplumsal, siyasi ve coğrafi vb. faktörler dikkate alınarak en fazla 20 kişi artırılabilir (Mokhtarpour, 2012: 115). İslami Şura Meclisi, dini lider ile uyumlu çalışmakla yükümlüdür. Meclis, kanun yapma yetkisine sahiptir. Fakat yapılan bu kanunlar Anayasa Koruyucular Konseyi'nin onayından geçmek durumundadır. Meclisin görevleri arasında Bakanlar Kurulu'na güvenoyu verme, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'nu denetleme, gerek gördüğü takdirde görevden alma yetkisi vardır (Gökalp, 2016: 138).

İslami Şura Meclisi, sadece yasama görevinden sorumlu değildir. Aynı zamanda çıkarılan kanunların açıklanması ve yorumlanması gibi görevleri de vardır. Kanunların bazıları kısa olmasına rağmen anlaşılması güçtür ve bu yüzden İslami Şura Meclisi Anayasa'nın 73. maddesine dayanarak, bu kanun maddelerinin gerçek

amacını, içeriğini yorumlar ve açık bir şekilde ortaya koyar. Anayasanın 122. maddesiyle hükümeti denetleme yetkisi, 89. maddesi ile de hükümet üzerindeki hukuki denetime olanak sağlayan gensoru yetkisi, İslami Şura Meclisi'ne verilmiştir (Mokhtarpour, 2012: 115).

İran Anayasasının 28. maddesinde İslami Şura Meclisi'ne üye olmanın şartları şu şekilde sıralanmıştır:

- İran İslam Cumhuriyeti'ne ve İslam'a karşı inançlı olmak. (Dini azınlıklar bu şartın dışında tutulmuştur).
- İran vatandaşı olmak.
- En az ilkokul mezunu olmak.
- İran Anayasasına ve Velayet-i Fakih'e bağlı ve sadık bir birey olmak.
- 35 ile 75 yaş arasında olmak (Poorbagher, 2007: 103).

Meclise girecek adayların seçimleri iki aşamalı olarak yapılır. İlk aşamada toplam oyların dörtte birini alan adaylar ikinci tura kalmaya hak kazanır. İkinci turda ise nispi çoğunluk esası uygulanır. Seçim sonrası üçte iki çoğunluğun mecliste bulunmasıyla Şura suresinin 32 ve 42'nci ayetleri okunarak meclis açılır (Gökalp, 2016: 139).

4.2.2.5 Anayasa Koruyucuları Konseyi

İran İslam Cumhuriyeti'nde yasama gücünün en önemli kurumlarından biri de Anayasa Koruyucular Konseyi'dir. Anayasanın 93. maddesine göre "Meclis'in Koruyucu Konsey olmadan yasal bir meşruiyeti yoktur" (Poorbagher, 2007: 107). Asıl kökeni 1906 Meşruiyet Anayasasına kadar uzanan Anayasa Koruyucular Konseyi, 1979 devriminden sonra esas şeklini almıştır. Koruyucular Konseyi, dini lider tarafından atanan altı din adamından ve yargı tarafından aday gösterilen ve parlamento tarafından onaylanan altı hukukçudan oluşur (Koç, 2017: 10).

İran Anayasasına göre mutlak hâkimiyet ve kanun gücü Allah'ındır. Bu yüzden İran İslam Cumhuriyeti'nde çıkarılan yasalar İslam kurallarına uygun olmak zorundadır. İşte bu noktada Anayasa Koruyucular Konseyi devreye girerek, çıkarılan yasaların İslami ölçülere uygunluğunu denetler (Yeğin, 2013: 57). Aynı zamanda Uzmanlar Meclisi seçimlerini, Başkanlık ve parlamento seçimlerini de denetler. Parlamento

tarafından kabul edilen tüm yasaları inceler ve Anayasa'ya aykırı buluyorsa yasaları veto eder (İsmail, 2017: 120).

Konsey'in idari yapısı dışarıdan ya da üyeler içinden seçilen sözcüden, genel sekreter ve genel sekreter yardımcısından oluşur. Genel sekreter dini lider tarafından atanır. Konsey Başkanı, bu görevi 1992 yılından beri devam ettiren Ayetullah Ahmed Cenneti'dir (Koç, 2017: 11).

4.2.2.6 Düzenin Yararını Teşhis Konseyi (Mecme-i Teşhis-i Mesleh-i Nezam)

Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, Koruyucu Konsey ve Meclis arasındaki anlaşmazlıklara aracılık eder. Ayetullah Humeyni tarafından 6 Şubat 1988'de kurulan kurum, 1989 Anayasa değişikliği ile hukuki bir kurum olarak düzenlenip Anayasanın 112. maddesinde yerini almıştır. Kurul üyeleri doğrudan dini lider tarafından atanır (Poorbagher, 2007: 110).

Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, yapısal olarak, özel ve tüzel olmak üzere elli bir üyeden oluşur. Tüzel kişiler Anayasa Koruyucular Konseyi'nin altı fakih üyesi, Genel Kurmay Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri'nden oluşur. Bunlara ek olarak, Konsey bünyesinde yirmi beş sivil üye ve on üç din adamı bulunmaktadır. Konsey'de konuşulan konuya göre ilgili bakan da üye olarak katılabilmektedir (Koç, 2017: 10).

Konsey'e genel olarak bakıldığında, İran siyasi sistemindeki uzlaştırıcı görevi üstlendiği görülmektedir (Gökalp, 2016: 142). Diğer taraftan, dini liderin istediği konularda danışmanlık da yapmaktadır. Anayasanın 112. maddesine göre; Meclis tarafından çıkarılan kanunlar, Anayasa Koruyucular Konsey'i tarafından şeriate ve Anayasaya uygun görülmediği takdirde meclise iade edilir. Meclis kanunları değiştirmeden aynı şekilde Koruyucular Konseyi'ne iade eder ve Koruyucu Konsey'in onayından geçemezse, ilgili kanunlar Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'ne sunulur (Fanid, 2015: 288). Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, dini liderin görüşülmesini istediği konuları görüşerek ülkenin genel siyasetinin oluşturulmasında görüş belirtir (Sinkaya, 2011: 28).

Yasama organı, tek meclisli sistem temelinde kurulmuş olsa da genel olarak üç başlı bir yapıdan oluşmaktadır. Bunlar İslam-i Şura Meclisi, dini lider tarafından üyeleri

belirlenen Anayasa Koruyucular Konseyi ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'dir. Buna dayanarak diyebiliriz ki yasama konusunda milletvekillerinin gücü sembolik kalıp, atanmış kurumlar yoluyla dini liderin son söze sahip olduğu bir siyasal sistem vardır (Poorbagher, 2007: 111).

4.2.2.7 Milli Güvenlik Yüksek Konseyi

1979 yılında yapılan Anayasa düzenlemesi ile Anayasaya eklenen Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, İran'daki en üst güvenlik, savunma ve istihbarat merciidir (Gökalp, 2016: 143). Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, ülke çıkarlarını sağlamak, İslam Devrimi'ni ve toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Cumhurbaşkanı Başkanlığında toplanır (Mokhtarpour, 2012: 143). Milli Güvenlik Yüksek Konseyi üyeleri Anayasanın 176. maddesine göre aşağıdakilerden oluşmaktadır:

- Yasama, yürütme ve yargı erkinin Başkanları.
- Genel Kurmay Başkanı.
- Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı.
- Devrim Rehberi onayı ile Cumhurbaşkanı tarafından atanan İçişleri, Dışişleri ve İstihbarat Bakanları.
- Konuşulan konuyla ilgili olan Bakanlar ve Ordu Komutanları.
- Rehberin seçtiği iki temsilci.

Konsey, Cumhurbaşkanı liderliğinde toplanıyor olsa da, çoğunluk olarak Rehber'in seçtiği üyelere oluşmaktadır. Bu yüzden, Konsey'de Rehber'in görüşlerine karşı bir kararın çıkması beklenmediği gibi alınan kararlar da Rehber'in onayından geçmek zorundadır (Koç, 2017: 13).

İran Anayasası'nda belirtildiği üzere Konsey'in temel görevi, ülkenin bölünmez bütünlüğünü sağlamak ve siyasi, stratejik, ekonomik ve diğer hedeflerini belirlemektir (Cantürk, 2012: 97). Konsey'in en önemli makamı sekreteryasıdır. Milli Güvenlik Yüksek Konseyi, ülkenin en hayati iç ve dış politikalarını belirler. İran Nükleer programı, İsrail ve ABD ile olan ilişkiler gibi ülke için en önemli güvenlik konuları Konsey'in yetki alanındadır (Gökalp, 2016: 144).

4.2.3 Ekonomik yapı

Günümüz küreselleşen dünyasında, ekonomik unsurlar, dış politikayı belirleyen en önemli unsurlar arasındadırlar. Ulusların çıkarları, ekonomik çıkarlarla doğrudan ilgili olup, ülkelerin dış politik yönelimlerinin çoğunlukla ekonomik endeksli olmasını sağlamaktadırlar. Dış politikada ekonomik çıkar faktörü halen önemini sürdürmektedir ve ülkeler genel olarak politikalarını buna göre şekillendirmektedirler (Gündoğan, 2010: 219).

Petrolü ilk millileştiren, ilk kez yabancı sermayeye açan ve tarihte petrol işçilerinin hükümet düşürdüğü bir ülke olan İran, petrol ve doğalgaza bağlı ekonomik koşulların dış politika yapımına her zaman etki ettiği bir ülke olmuştur (Koca, 2011: 56). Petrolden elde edilen gelir, İran'ın en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Doğal olarak petrol ekonomisi ve politikası İran'ın dış politika yönelimini şekillendirmektedir. Özellikle 1950-70 yılları arasında artan petrol gelirleri, İran'ın imkânlarını genişletmiş ve İran'ın bölgede olan etkinliğinin artmasını sağlamıştır. Petrol, her ne kadar İran'ın dış politikası için önemli bir yere sahip olsa da aynı zamanda seçeneklerini de kısıtlamıştır. Çünkü İran'ın petrolden elde ettiği gelire olan bağımlılığı, dış ülkeler tarafından kolay bir şekilde hedef alınmasının önünü açmıştır (Efegil, 2012: 60).

Yaşanan devrim sonrası İran, büyük ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Uzun süren ekonomik istikrarsızlık, petrol gelirlerinin doğru kullanılmaması, yanlış uygulanan tarım politikaları sonrası ortaya çıkan gıda sorunu, çarpık kentleşme ve büyük orandaki yolsuzluklar, devrim sonrası ekonomi politikalarının en önemli konuları olmuştur (Gündoğan, 2010: 220).

İran-Irak Savaşı'nın başlamasıyla, devrim öncesi kötüye giden ekonomi, daha da kötü bir seyir almaya başlamıştır. Ekonomik merkezlerin bombalanması, kendilerini bir anda savaşın içinde bulan halk için, ekonominin daha da kötüye gitmesine neden olmuştur. Özellikle ABD ve Batı devletlerinin uyguladıkları ekonomik ambargo nedeniyle İran ekonomisi, daha da çıkmaza girmiştir. Bunun sonucunda liderler, özellikle yakın komşular olmak üzere başka ekonomik ortak arayışına girmişlerdir (Koca, 2011: 56).

İran, 1990'lı yıllarda büyük ekonomik sorunlar yaşamaya başlamıştır. Yükselen işsizlik oranları, ithal ürünlere olan bağımlılık, üretim düzeyindeki düşüş, ülkeyi petrol gelirlerine bağımlı hale getirmiştir. Dış ülkelerin teknoloji yardımı ve sermayesi, ülke için ihtiyaç haline gelmiştir. Bu nedenlerden dolayı Hatemi ve Rafsancani, Batı ülkeleri ile olan ilişkilerini iyileştirmeye gayret etmiş, IMF'nin ekonomik programlarını uygulamaya çalışmışlardır (Efegil, 2012: 60).

Devletlerin sahip olduğu ekonomik güç, dış politika yönelimlerini kısıtlamakta veya genişletmektedir. Ekonomik gücü elinde bulunduran devletler, uluslararası sistemde kendi çıkarları doğrultusunda karar verme yetkisine sahip olurlar. İran'ın dış politikalarını belirleyen unsurlarda ekonomik etkenler en üst sıralarda gelmektedir (Özdemir, 2016: 17).

4.3 İran'ın Enerji Görünümü

4.3.1 Uluslararası kaynaklara göre İran'ın enerji potansiyeli ve tüketimi

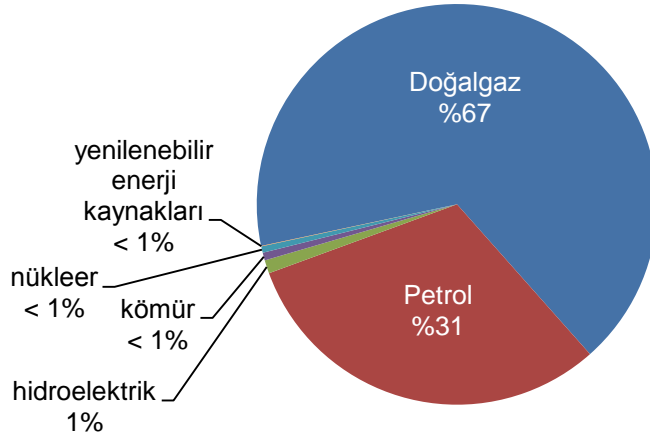
İran, kanıtlanmış petrol ve doğalgaz rezervlerine göre dünyanın en önemli enerji zengini ülkelerinden biridir. Ancak, enerji kaynakları bakımından bu kadar zengin bir konumda olan İran, dış yaptırımlar ve yabancı yatırımların eksikliği yüzünden bu kaynakları verimli bir şekilde kullanamamıştır. Uygulanan bu yaptırımlar neticesinde İran'ın enerji sektörü olumsuz etkilenmiştir (Kanapiyanova, 2017: 553).

İran, dünyanın en büyük dördüncü ham petrol ve en büyük ikinci doğal gaz rezervine sahiptir. Bol miktarda enerji rezervine rağmen İran'ın ham petrol üretimi, yıllardır süren uluslararası yaptırımların altında gerçekleşmiştir. Doğalgaz üretimindeki büyüme beklenilenin altında kalmıştır. İran'ın petrol sektörünü hedef alan yaptırımların kaldırılmasından bu yana, petrol üretimi 2017'de günde 3,8 milyon varile ulaşmıştır. İran ayrıca, dünyanın ilk on petrol üreticisi ve ilk beş doğalgaz üreticisi arasında yer almaktadır. İran, 2017'de günde yaklaşık 4,7 milyon varil petrol ve 7,2 trilyon metreküp doğalgaz üretmiştir (EIA, 2018).

Katar'ın kuzey sahasının devamında bulunan Güney Pars, İran'ın en önemli doğalgaz sahasıdır. 1990 yılında keşfedilen bu bölge, sahip olduğu 14 trilyon metreküp ile İran'ın doğalgaz rezervlerinin %40'ını barındırmaktadır (Akhundzada ve Özkan, 2014: 4).

İran, mevcut doğal kaynaklarının yanı sıra nükleer güce de sahip olmak istemiştir. Bu istek uluslararası kamuoyu tarafından iyi niyetli bir girişim olarak algılanmamış, İran'ın nükleer silahlanma amacı taşıdığı değerlendirilmiştir. İran'ın bir nükleer güç haline dönüşme potansiyeli, bölge ülkelerinin İran'ı yakından izleme sonucunu doğurmuştur. Çünkü İran'ın nükleer güce sahip olması, bölgesel bir güç olmasını sağlayacaktı. İran, nükleer silah geliştirdiği gerekçesiyle, yıllarca yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu yaptırımlar, ülkedeki diğer enerji sektörlerinin de gelişimini engellemiştir (Yesevi, 2015: 442).

İran'da 2016 yılında 270 milyon tondan fazla birincil enerji eşdeğeri petrol tüketilmiştir. Doğalgaz ve petrol, İran'ın toplam birincil enerji tüketiminin neredeyse tamamını (%98) oluşturmuştur (Şekil 4.3). İran'ın birincil enerji tüketimi nükleer kaynaklı baskıların olması ve ekonominin bastırılmasına rağmen hızlı bir şekilde artmıştır. 2006 ve 2016 yılları arasında, İran'ın birincil enerji tüketimi yaklaşık %40 oranında artmıştır.

Şekil 4.3: İran'ın toplam birincil enerji tüketimi, 2016.

Kaynak: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRN> (e.t. 23.02.2018).

4.3.2 İran ve nükleer enerji politikaları

4.3.2.1 Şah dönemi İran nükleer programı

İranlı liderler, ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın Barış İçin Atom Programı'nın başlatılmasını teşvik ettiği 1950'lerden bu yana nükleer enerji teknolojisini takip

etmeye çalışmıştır. İran, 1970'lerin başından itibaren Batı'nın yardımlarıyla nükleer çalışmalarda istikrarlı bir ilerleme kaydetmiştir (Bruno, 2010: 1). Barış İçin Atom Programı, ülkelerin artan enerji ihtiyaçlarının, barışçıl yollarla üretilecek nükleer enerji ile sağlanmasını amaçlamıştır. İran da bu amaçla ilk nükleer enerji çalışmalarına 1950 yılında ABD desteği ile başlamıştır. ABD ile İran arasında 1957 yılında nükleer enerjinin sivil amaçlarla kullanılacağına dair bir antlaşma imzalanmıştır. Bunları takiben İran'ın ilk nükleer araştırma reaktörü 1967 yılında kurulmuştur (Yesevi, 2015: 445).

İran'ın nükleer çalışmaları, Soğuk Savaş'ın başlaması ile ortaya çıkmıştır. ABD, SSCB'nin İran üzerinde etkisini artırmasından endişe etmiş ve bu yüzden İran'ın askeri kapasitesini artırmak istemiştir. Rıza Şah, 1957 yılında ABD ile barışçıl nükleer çalışmaların geliştirilmesi üzerine antlaşma imzalamış, akabinde ise aynı yıl Nükleer Bilimler Enstitüsü, Bağdat'tan Tahran Üniversitesi'ne taşınmıştır. 1967 yılına gelindiğinde, Tahran Üniversitesi'nde 5 MW gücünde termal araştırma reaktörü kurulmuştur (Akarsu, 2017: 37). Kurulan 5 MW'lık ilk nükleer araştırma reaktörü kendi ihtiyacı olan yakıtı (600 gr Plütonyum) da üretme gücüne sahiptir. 1968 yılına gelindiğinde ise (NPT) *Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Antlaşması*'ni imzalayan İran, antlaşmanın 4. maddesi gereğince, barışçıl amaçlarla nükleer araştırma yapma, gerekli malzemeyi ve teknolojiyi temin etme hakkına sahip olmuştur (Ekinci, 2009: 31).

ABD, İran'ın petrol zengini bir ülke olarak nükleer enerji üretme isteğini anlayamadığını beyan etmiştir. Fakat 1970'lerde İran'ın aynı iradesini anlamlı ve gerekli olarak belirleyen yine ABD olmuştur. ABD'nin o zamanki İran Büyükelçisi daha sonra CIA Başkanı olacak Richard Helm, Şah'a şunları yazmıştır: *“Majesteleri'nin nükleer enerji ile alternatif enerji üretim araçlarının geliştirilmesine verdiği önceliğe dikkat çektik. Bu açıkça belli bir işbirliği programına başlayabileceğimiz bir alandır.”* Bu, ABD'nin İran'ın nükleer programına yönelik yapıcı yaklaşımını göstermektedir. Kuşkusuz, ABD'nin İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma arzusuna yönelik olumlu yaklaşımı, o dönemin şartlarına göre belirlenmiştir (Üzmez, 2010: 20).

1973 yılında başlayan Arap-İsrail Savaşı, İran'ın nükleer çalışmalarına ivme kazandırmıştır. Patlak veren bu savaş ile ortaya çıkan ekonomik kriz sonucunda yükselen petrol fiyatları, İran'ın ekonomik olarak gelişmesini sağlamıştır. ABD, 1974 yılında İran'ın daha fazla enerjiye ihtiyaç duyacağını öngörmüş ve İran'a petrol dışı enerji kaynaklarını da genişletmesi önerisinde bulunmuştur. ABD'nin bu teşviki, İran'ın nükleer çalışmalarına hız vermesine neden olmuştur. Bunun üzerine 1974 yılında Şah, İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurmuş ve en kısa sürede 23.000 MW elektrik kapasiteli bir nükleer projenin hayata geçirileceğini duyurmuştur (Özdamar, 2012: 6). Bu açıklamadan sonra nükleer çalışmaları hızlandırmak isteyen Şah, 1976 yılında 1 milyar dolara uranyum zenginleştirme şirketi olan *Eurodiff*'in %10 hissesini almıştır (Akarsu, 2012: 39).

Nükleer kapasitesini geliştirmek için İran, Fransa ve Almanya gibi farklı Avrupa ülkeleriyle işbirliği içinde çalışmaya başlamıştır. Bu bağlamda İran, Temmuz 1974'de 1.300 MW hafif su reaktörü için Alman Kraftwerk Union AG (KWU) şirketi ile sözleşme imzalarken, Buşehr ve Ahvaz kenti yakınlarında inşa edilecek olan 900MW ikiz su reaktörü için Fransız Framatome Şirketi ile sözleşme imzalamıştır. Bu sözleşmelere ek olarak İran, Fransa'dan altı, Almanya'dan dört, ABD'den ise sekiz, toplam 23.000 MW elektrik enerjisi üretebilecek altı reaktör için "niyet mektubu" imzalamıştır. Ayrıca Kanada, İran ile Nükleer İşbirliği Antlaşması imzalamış ve İngiltere, İran bilim insanlarına nükleer eğitim vermeyi kabul etmiştir (Üzmez, 2010: 22).

Şah, nükleer enerji konusunda bu kadar istekli olmasına karşın, nükleer silah geliştirme konusunda istekli olmamıştır. Verilen beyanlarında yapılan nükleer çalışmaların sadece elektrik enerjisi üretme amacı taşıdığını söylemiştir. Çünkü ABD, belirlediği Körfez politikasında İran'a önemli bir yer ayırmış ve İran'a yüklü miktarda konvansiyonel silah verme garantisinde bulunmuştur. Şah'ın nükleer silah yapmayı amaçlamaması bu nedene bağlanabilir (Ekinci, 2009: 35).

4.3.2.2 1979 İslam Devrimi sonrası İran nükleer programı

1979 yılına gelindiğinde, İran nükleer çalışmaları oldukça ilerlemiş durumdaydı. Altı adet nükleer reaktör için anlaşma sağlanmış ve ardından ABD, Almanya ve Fransa ile toplamda on iki adet nükleer reaktör için çalışmalar başlatılmıştı. Buşehr-1 ve

Buşehr-2 reaktörlerinin inşasının büyük bir çoğunluğu da tamamlanmıştı (Özdamar, 2012: 7).

Pehlevi Hanedanlığı'nın yıkılıp yerine Humeyni liderliğindeki Şii merkezli İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Şah döneminde hayata geçip geliştirilen nükleer enerji programı kesintiye uğramıştır. Humeyni, Batı devletleri tarafından başlatılan nükleer programın devamının Batı ülkelerine karşı bağımlılığa neden olacağını düşünmekteydi. Bu nedenle Ayetullah Humeyni, hali hazırda yapımı devam eden nükleer reaktörlerin tamamlanma çalışmalarını durdurmuştur (Tunçer, 2013: 29). Nükleer çalışmalara ara verilmesinin bir diğer nedeni de devrimin sosyolojik yansıması olmuştur. Devrim sonrası yönetimin, devrimi halk tabanına yayma çalışması ve devrimin halk tarafından kabul edilmesi konularına gösterdiği yoğun ilgi, nükleer programın geri plana atılmasına neden olmuştur (Özdemir, 2013, 132). Diğer taraftan, başlayan İran-İrak Savaşı ile yabancı firmalar İran'ı terk etmişlerdir (Tunçer, 2013: 29). Savaş esnasında Buşehr'deki nükleer santraller bombalanmış ve kullanılmaz duruma gelmiştir (Ürküt, 2013: 44). Bu savaşla ekonomik olarak yara alan İran için enerji ihtiyacı artmıştır. İran, gelişmiş teknoloji ile nükleer enerjinin sağlayacağı avantajı düşünmeye başlamıştır. Bunun neticesinde, Rafsancani döneminde nükleer çalışmalar konusunda tekrar çalışmalara başlanmıştır (Ekinci, 2009: 36).

1989'da İran-İrak Savaşı'nın bitmesinden sonra, Cumhurbaşkanı olan Haşimi Rafsancani, "Yeniden Yapılanma Dönemi" olarak adlandırılan iki dönem boyunca görev yapmıştır. İran-İrak Savaşı, İran'ın hem siyasi hem de ekonomik ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. İran'ın nükleer gelişimi ile ilgili politikalar da değişmeye başlamıştır. Seçilmiş Cumhurbaşkanı Rafsancani, Humeyni'nin nükleer yaklaşımını değiştirerek, Batı devletleri ile nükleer işbirliğini sürdürmeye çalışmıştır. Ancak bu kez ABD, İran'ın nükleer politikasının önündeki en büyük engel olmuştur. İran, on yıl önce olduğu gibi Haziran 1991'de de Buşehr Nükleer Santrali'ni Almanya'ya devretme isteğini tekrarlamıştır. Almanya, İran-İrak Savaşını ana sorun olarak göstererek bu teklifi reddetmiştir. Buna ek olarak, Kasım 1991'deki ABD baskısı nedeniyle Hindistan, İran'a 10 MW'lık ağır su araştırma reaktörü ve ilgili tesisleri satmakla ilgili görüşmeleri durdurmuştur (Üzmez, 2010: 39).

Nükleer programı için Batılı bir ortak bulamayan İran, yönünü Sovyetler Birliği ve Çin'e dönmüştür. 1990'da İran, hem Pekin hem de Moskova ile Nükleer İşbirliği Antlaşması imzalamıştır. Beş yıl sonra Rusya, Buşehr'deki ilk reaktörü tamamlamak için 800 milyon dolarlık bir anlaşma yapmayı kabul etmiştir (Koch ve Wolf, 1998: 1). 1990'ların sonunda ABD baskısı altındaki Çin, İran ile olan nükleer anlaşmadan çekilmiştir. 27 Şubat 2005 yılında, Rusya ile İran arasında, Buşehr'deki nükleer santral için yakıt antlaşması yapmıştır. Ancak bu sağlanan yakıtlar sayesinde İran'ın nükleer silah yapabileceği endişesi ortaya çıkmış ve yakıtların Rusya'ya geri verilmesi söylenmiştir. Rusya, İran'a ilk satışını 2008 yılında 80 tonluk uranyum yakıtı satışı ile gerçekleştirmiştir (Özdamar, 2012: 11).

İran'ın nükleer faaliyetleriyle ilgili uluslararası kaygı, 2002'de Natanz'da bilinmeyen ve açıklanmayan iki nükleer tesisin varlığının ortaya çıkması ile başlamıştır. Tesislerin ortaya çıkması Batı ülkelerini alarma geçirmiştir. Özellikle ABD bunları somut bir kanıt olarak kabul edip, İran'ı üç yıl boyunca nükleer silah üretmekle suçlamıştır. Avrupa ülkeleri ise İran'ın nükleer çalışmalarını durdurmasını ve nükleer faaliyetlerinin şeffaf olmasını istemiştir (Akarsu, 2017: 43). Bu nedenle İngiltere, Fransa ve Almanya liderliğindeki Avrupa Birliği, Tahran'ın (NPT) Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması taahhütlerine tam bağlılığını güvence altına almak için İran'la yoğun görüşmelerde bulunmuştur. Artan uluslararası inceleme kapsamında İran, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun daha detaylı denetimine izin veren Ek Protokolü imzalamıştır. Öte yandan, İranlı yetkililer ülkelerinin NPT ile tam bir uyum içinde olduğunu iddia etmişlerdir (Bahgat, 2006: 310).

2004 yılının başından itibaren UAEA, İran'ın nükleer faaliyetlerini incelemeye başlamıştır. Bu incelemeler sonucunda İran'ın faaliyetler hakkında eksik bilgi verdiği sonucuna varan bir rapor hazırlamıştır. Tahran Deklarasyonu'na göre çalışmalar askıya alınmalıydı. 27 Temmuz 2004 tarihinde, askıya alınan nükleer çalışmalar tekrar başlamıştır. Bu kriz sonrası AB üçlüsünden, İran'a karşı daha sert yaptırımların başlamasına yönelik görüşler belirtilmiştir (Motorcu, 2012: 53). Ayrıca hükümet, 2005 yılı Kasım ayında yabancı yatırımcıların Natanz'daki uranyum zenginleştirme merkezinde çalışmalara dâhil olmalarına izin vermiştir (Dalar, 2008: 285).

Sonuç olarak bakıldığında, İran'ın nükleer politikasının arka planını analiz ederken, İran'ın ilk nükleer çalışmalarının Şah Döneminde başladığını görüyoruz. O zamandan beri, İran zaman zaman nükleer politikasını dondursa bile, nükleer projesini her zaman sürdürmüştür. Ancak İslam Devrimi ve Şah'ın devrilmesi ile öncekinden farklı, yeni bir dönem başlamıştır. Müttefik olan ABD, en önemli düşman haline gelmiştir. İslam Devrimi sadece İran'ın dış politikası değil aynı zamanda iç politikası da değişmiştir. İslam, Tahran'ın ana fikri haline gelmiştir. Humeyni'nin nükleer meseleye yaklaşımı Şah'tan tamamen farklıydı. Humeyni'ye göre, nükleer teknoloji sadece şüpheli bir Batı icadıydı. Bu nedenle, İslam Devrimi'nden kısa bir süre sonra İran, nükleer politikasını dondurmıştır. Daha sonra, durdurulan çalışmalar tekrar başlamış ve 1989 yılından sonra İran nükleer çalışmalarını artırmıştır. Ancak bu sefer bir Batı müttefiki olarak değil, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ülkeler için tehdit olarak görülen bir aktör olarak nükleer programına devam etmiştir.

5. SOĞUK SAVAŞ SONRASI ENERJİ GÜVENLİĞİ VE İRAN DIŞ POLİTİKASI

5.1 Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemdeki Enerji Politikaları

ABD ve SSCB arasındaki güç mücadelesine dayanan Soğuk Savaş, 1991 yılında SSCB'nin bu güç mücadelesine daha fazla dayanamayıp dağılmasıyla sona ermiştir (Özdemir, 2016: 87). SSCB'nin dağılmasından sonra uluslararası ilişkiler, politik rekabetten ziyade ekonomik rekabet çerçevesinde ilerlemeye başlamıştır. Bu rekabet ile ortaya çıkan temel unsur enerji olmuştur (Turan, 2010: 44). Ortaya çıkan yeni sistem ile jeostratejik ve jeopolitik merkez Batı'dan Doğu'ya kaymıştır. Bu yeni sistem, küresel güç mücadelelerinin, Afrika ve Avrasya ekseninde yaşanmaya başladığı, enerji kaynaklarının ve nakil hatlarının önem kazandığı bir yapıyı ifade etmiştir. Özellikle 2000 yılına kadar olan süreçte, ABD'nin Birinci Körfez Savaşı ile Basra Körfezi'nde nüfuz elde etmeye başlaması ve Doğu Avrupa'da da etkin olmaya çalışması, enerji ulaşım yollarının belirlendiği bir süreç olarak söylenebilir (Kantarıcı, 2012: 70-73). SSCB'nin dağılmasından sonra, Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının uluslararası pazara açılmasıyla, ABD enerji şirketleri bu bölgeye kısa bir süre içinde yerleşmişlerdir (Pirinççi, 2008: 209). Diğer taraftan, 2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırıları ile ABD'nin hegemonyasının tartışmaya açıldığı uluslararası sistemde, çok kutuplu uluslararası sistem tartışmaları yaşanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin bölgesel politikaları incelendiğinde Orta Asya'ya yönelik politikasının, enerji kaynaklarına hâkim olup, bölgede söz sahibi olmak olduğu görülmüştür (Aydın ve Bakıncak, 2016: 101). ABD'nin enerji politikası, kendi enerji kaynaklarını koruyarak, ihtiyaç duyduğu enerjiyi temin etmek ve kendisine karşı bir enerji jeopolitiği kurulmasını engellemek olmuştur (Çınar ve Göçer, 2014: 24).

Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemde etkisini hissettiren diğer güçlerden Çin ve Rusya, yeni sisteme çabuk entegre olup istikrarlı bir yapıya bürünmüşlerdir. Enerji bakımından dışa bağımlı bir ülke olan Çin, enerji arz güvenliğini sağlamak amacıyla, Ortadoğu, Orta Asya ve Hazar Havzası gibi bölgelerde aktif olmaya çalışmıştır (Efegil ve Musaoğlu, 2009: 638). Rusya ise enerji nakil hatları üzerindeki egemenliğini devam ettirme isteğinde olmuştur (Yılmaz, 2010: 35). Çin ve Rusya'nın enerji kaynakları bakımından avantajlı konumda

bulunması, ekonomilerinin gelişmesine ve ABD karşısında daha güçlü konuma gelmelerini sağlamıştır (Aydın ve Bakıncak, 2016: 110).

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde enerji işbirlikleri önemli bir yer teşkil etmiştir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) ve ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı (EIA) gibi kurumlar, yeni dönemde enerji için iş birliği içinde çalışmaya dikkat etmişlerdir (Şahin, 2015: 125).

5.2 Soğuk Savaş Sonrası İran Dış Politikası

1945 yılından 1991 yılına kadar olan süreç, iki süper güç olan ABD ve SSCB'nin güç mücadelesine dayanan Soğuk Savaş dönemine sahne olmuştur. Bu süreç, 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile sona ermiştir. SSCB'nin dağılması ve sona eren Soğuk Savaş dönemi ile SSCB'ye yakın konumdaki ülkeler başta olmak üzere çoğu ülke bu durumdan etkilenmiş ve dış politikalarında değişikliğe gitmiştir. SSCB'nin yakınındaki önemli devletlerden olan İran, dış politikasında değişiklik yapmak durumunda kalmıştır (Özdemir, 2016: 87).

Soğuk Savaş'ın sonuna kadar İran dış politikasında ideolojik söylemler ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle İran, hem iç hem de dış politikada daha pragmatist bir yapıya bürünmüştür. Özellikle Humeyni'nin ölümünden sonra rehberlik makamına geçen Ali Hamaney'in karizmatik olarak daha zayıf olması ve radikal çizgiden biraz uzak bir görüntü çizen Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi, bu değişimi hızlandırmıştır (Gündoğan, 2010: 373).

5.2.1 Körfez Savaşı

İran dış politikasını en çok etkileyen olaylardan biri "Körfez Krizi" ve neticesinde ortaya çıkan Körfez Savaşı'dır. Savaşın başlamasına ABD ile Irak başta olmak üzere, bu bölgeyle ilgili ülkelerin, istek, tutum ve davranışları yol açmıştır (Uçarol, 2010: 1021). 2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan savaş, ABD ve Avrupa ülkelerinin bölgeyi uzun süre işgal etmelerine neden olurken, Batı ülkelerinin daha sonra birçok bahane öne sürerek bölgeye müdahale etmelerinin önünü açmıştır (Koca, 2011: 100).

Irak ile olan savaşın 1988 yılında sona ermesinden sonra İran, Irak için tehdit olmaktan çıkmıştır. Buna rağmen Irak, silahlanmaya devam etmiştir. Diğer taraftan

da petrol zengini komşusu Kuveyt'e dikkatini yönelten Irak, BM'nin arabuluculuk çalışmalarına rağmen tutumunu değiştirmemiştir. Basra Körfezi'ne yayılmak ve zengin petrol kaynaklarına yakın olmak amacı ile 2 Ağustos 1990 günü Kuveyt'i işgal etmiştir (Uçarol, 2010: 1021).

Irak'ın Kuveyt'i işgali başta BM olmak üzere, uluslararası toplum tarafından sona erdirilmeye çalışılmıştır. Irak, bu girişimlere rağmen işgaline devam etmiştir. Bunun sonucunda ABD ve koalisyon güçleri, 17 Ocak 1991'de Çöl Kalkanı adı verilen operasyon ile Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak amacıyla harekete geçmiştir. 24-28 Şubat tarihlerinde kara harekâtına dönen operasyon sonucunda, Irak Kuveyt'ten çıkarılmıştır (Akbaş, 2011b: 20). Müttefikler ve Irak arasında 3 Mart 1991 tarihinde ateşkes imzalanmıştır. Operasyon neticesinde Kuveyt tekrar Şeyh Sabah yönetimine bırakılmıştır (Yılmaz, 2011: 50).

Bu işgal, İran dâhil tüm bölge ülkelerinin stratejilerini etkilemiştir. İşgali sonlandırmak için ABD ve Batı ülkelerinin bölgeye yerleşmesiyle, İran ile ABD fiiliyatta komşu olmuşlardır (Gündoğan, 2010: 375). Bu kriz neticesinde İran, en büyük rakibinin alt olmasıyla, bölgedeki pazar payını artırmış ve petrolden gelen gelirini artırarak bölgenin en güçlü devletlerinden biri konumuna gelmiştir. Her ne kadar İran bölgedeki gücünü artırmış olsa da, İsrail ve ABD ikilisinin, hatta Rusya'nın bölgedeki varlığından dolayı, istediği dış politikaları hayata geçirmesi oldukça zorlaşmıştır (Akbaş, 2011b: 47). Savaş boyunca dengeli bir siyaset izleyen İran, savaş sonucunda Irak'ın işgalini kınamıştır. Bu savaş, İran'ın bölgede ne kadar önemli bir devlet olduğunun en somut kanıtlarından biri olmuştur (Koca, 2011: 100).

5.2.2 11 Eylül saldırıları

11 Eylül 2001 günü El-Kaide'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne ve Pentagon'a düzenlediği saldırılar sonucunda üç bin kişi ölmüştür. Bu saldırıların yaşandığı tarih bir kırılma noktası olarak kabul edilmektedir (Örnek, 2012: 108). Bu saldırılar ABD dış politikasında büyük değişikliklere neden olmuştur. Uluslararası toplumun desteğini arkasına alan ABD, bu saldırılardan sorumlu tuttuğu El-Kaide örgütünün lideri olan Usame Bin Ladin'i, Afganistan'ın Taliban yönetiminden istemiştir. Bundan olumsuz yanıt alan ABD, Afganistan'a müdahale etmiş, Orta Asya'da daha

etkin olmuş, askeri üsler kurmuş, Bush Doktrini ve Ulusal Güvenlik Stratejisi ile dış politikada askeri güç esasına dayalı bir dış politikaya geçmiştir (Akbaş, 2011b: 143).

11 Eylül'den en çok etkilenenlerin başında Ortadoğu ülkeleri ve bu ülkelerin politikaları gelmiştir (Gündoğan, 2010: 376). Bu saldırılar özellikle İran için birçok önemli gelişmeye neden olmuştur. ABD, ülkeleri dost ve düşman ülkeler olarak ikiye ayırmıştır. 2002 yılında yayımladığı Milli Güvenlik Stratejisi Belgesi ile kendine tehdit olarak gördüğü ülkelere, saldırıya geçme pozisyonunda olduğunu göstermiştir. Washington; Irak, Kuzey Kore ile İran'ı da şer eksenine dâhil etmiştir (Çelikkanat, 2007:127).

Saldırıları sonrası ABD, önce Afganistan'ı daha sonra da Irak'ı işgal etmiştir. İran, Irak işgaline karşı çıkmış, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını istemiştir. 11 Eylül sonrası hedef ülkelere biri olan İran, teröre destek veren ve kitle imha silahları üreten ülke olarak suçlanmıştır (Uz, 2009: 43).

5.2.3 Liderlerin politik yaklaşımları

5.2.3.1 Rafsancani dönemi dış politika yaklaşımı

Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı seçildiği dönemi bazıları "ikinci cumhuriyet" olarak adlandırmıştır (Veliyev, 2007: 20). 1989-1997 yıllarındaki Rafsancani iktidarı, hem iç hem de dış politikada paradigma değişimine neden olmuştur. Humeyni'nin ölümünden sonra, Cumhurbaşkanı olarak seçilen Rafsancani, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve Soğuk Savaş'ın bitimiyle ortaya çıkan yeni uluslararası sistemi, İran'a daha aktif bir görünüm kazandırmak için bir fırsat olarak görmüştür. Rafsancani, İran'ın daha önce uyguladığı idealist görüşü terk etmiş, daha uzlaşmacı, pragmatist görüşü ön plana çıkarmıştır (Güler, 2010: 173). Irak Savaşı'ndan yorgun bir şekilde çıkan İran, savaştan sonra daha uzlaşmacı bir kimliğe bürünmüştür (Özdemir, 2013: 108).

Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı dönemi, İran'ın Humeyni sonrası dış politikasındaki değişimin görünür bir kanıtı olmuştur. Her iki Cumhurbaşkanlığı döneminde de Rafsancani, ABD ile yapıcı bir ilişki kurmaya çalışmıştır (Bryson, 2013: 39). Özellikle Rafsancani'nin Başkanlığı sırasında, Basra Körfezi güvenlik sorunu, çeşitli şekiller almıştır. ABD, Başkan George H.W. Bush ve Başkan Bill Clinton dönemlerinde, İran rejimine çeşitli derecelerde baskı uygulamıştır. ABD

yönetiminin İran'ın davranışlarını değiştirmeye yönelik girişimleri, İran rejiminin tepkisine neden olmuştur (Bryson, 2017: 31).

Humeyni'nin devrimci kimliği ve uyguladığı dış politika nedeniyle İran, uluslararası düzeyde yalnızlaşmış ve dışlanmış bir konuma gelmişti. Bu durum, Rafsancani'nin uyguladığı dış politikayı, İran'ın tekrar uluslararası sistemle bütünleşmiş bir yapıya bürünmesi için planlamasına neden olmuştur (Özdemir, 2013: 108). İran dış politikasına, daha uzlaşmacı, ılımlı bir kimlik kazandırmak isteyen Rafsancani, bu dış politika hedefiyle, bölge ülkelerinin sorunlarında arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Humeyni'nin radikal söylemleri, çatışmacı politikalarından sonra, Rafsancani'nin uzlaşmacı, ılımlı dış politika söylemi, Humeyni dönemi dış politikası için bir kırılmayı temsil etmiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 427). Rafsancani, İran'ı geliştirmek, yeniden inşa etmek amacıyla, AB ile ticareti geliştirmek ve AB'den yatırım alma konusunda titiz bir politika izlemiştir (Kamel, 2015: 106).

Dönemin şartları, uluslararası sistemde meydana gelen, SSCB'nin dağılması, Körfez Savaşı gibi önemli olaylar, Rafsancani'nin yeni dış politika yaklaşımını belirlemiş ve hedeflerini uygulamasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Aynı zamanda İran'ın yeniden yapılanmasına ve uluslararası sisteme uyum sağlamasına katkıda bulunmuştur (Özdemir, 2013: 109). Bu dönemde, Rusya ile Batı arasında çıkan çıkar çatışmalarında İran, Rusya'nın yanında yer almıştır. Bu yüzden SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan yeni devletleri hemen tanımamıştır. Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'ın bağımsızlıklarını ancak 1991 yılında Rusya ile olan görüşmesinden sonra tanımıştır (Veliyev, 2007: 23). İran ekonomisi, Irak Savaşı sonrasında yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duymuştur. Bu dönemde Cumhurbaşkanı olan Rafsancani, uluslararası pazardan mali yardım sağlama ve dış yatırımcıyı teşvik etme amacı ile bir kalkınma planı hazırlamıştır (Efegil, 2012: 66). Rafsancani'nin uygulamaya çalıştığı bu yeni modelle ilgili ülkede tam bir uzlaşma sağlanamamış, devletin bazı kurumlarında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir.

Rafsancani dönemi, devrimci olmaktan uzak, yapıcı, uzlaştırıcı bir dönemdir. Bu dönemde, Irak Savaşı'nda yitirilen istikrar ve ekonomik gücün tekrar kazanılması için çalışılmıştır. Devletçi ekonomi politikalarının aksine, liberalizme dayalı ekonominin öne çıktığı, kişisel görüşlerden ziyade uzmanlığı temel alan, reel-politik

bir dönem olmuştur. Bu dönemde Başbakanlık kaldırılmış, Cumhurbaşkanlığı'nın yetkileri genişletilmiştir. Dönemin göze çarpan en önemli özelliği ise, Rehber ile Cumhurbaşkanı'nın ülke menfaatleri için realist bir dış politika uygulamadaki başarılı iş birliği olmuştur (Koca, 2011: 111).

5.2.3.2 Hatemi dönemi dış politika yaklaşımı

İlimli, akılcı ve idareci biri olarak bilinen Muhammed Hatemi, Başkanlığa aday olmadan önce ciddi akademik birikime sahip bir din adamıydı. 1997 yılında, Natık Nuri'ye karşı ilimlilerin adayı olmuş, Rehber Hamaney'in Natık Nuri'yi desteklemesine rağmen, Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanmayı başarmıştır (Çiftçiöglü, 2015: 51).

Hatemi Devlet Başkanı olduğu zaman İran, 1980'lerde içine girdiği yalnızlaştırılmış konumdan kurtulamamıştı. Rafsancani, bazı komşu ülkelerle ilişkileri geliştirirken, tüm Körfez ülkeleri ve bölge dışındaki diğer ülkelerle tam diplomatik ilişkiler kuramamıştır. Ayrıca, çoğu Batı ülkesi ile de iyi ilişkiler kuramamıştır (Alnahas, 2007: 196). Hatemi, dış politikada bazı yenilikler yapmıştır. İran'ın bir dizi Arap ülkesiyle olan ilişkilerini geliştirmek için Suudi Arabistan ve Lübnan'daki Şii topluluğu üzerinden politikalar inşa etmiştir (Halliday, 2001: 44).

1997 yılında yapılan seçimlerde oyların %70'e yakınına alarak seçilen Muhammed Hatemi, Rafsancani'nin başlattığı pragmatist politikaları sürdürmeyi hedefleyerek başa gelmiştir. Humeyni döneminde yaratılan yalnızlaşmış, izole İran'dan daha da uzaklaşmayı hedeflemiştir (Özdemir, 2013: 113). Rafsancani'nin siyasi hedeflerine ek olarak, ekonomik hedeflerini de ekleyen Hatemi, siyasal söylemini “Medeniyetler Arası Diyalog” temeline dayandırmıştır. Dönemin siyasal söylemlerine bakıldığında, özellikle 11 Eylül sonrası uluslararası sistemde oluşan algı karşısında “Medeniyetler Arası Diyalog” düşüncesini temel alan Hatemi, yumuşak ve çatışmadan uzak bir dış politika izlemeye devam etmiştir (Yeğın, 2014: 3).

Rafsancani yönetimini yansıtan Hatemi yönetimi, bölgesel ve uluslararası gerginlikleri hafifletmeye çalışmıştır. Dahası, Samuel Huntington'ın “Medeniyetler Çatışması” tezine aykırı olarak Hatemi, İslami rejimi “Medeniyetler Arası Diyalog” ile daha elverişli göstermek istemiştir (Bryson, 2017: 42).

1998 yılında, Cumhurbaşkanı Hatemi CNN televizyonuna verdiği röportajda, Amerika Birleşik Devletleri ile yeni bir diyalog başlatmayı umut ettiğini belirtmiştir. Hatemi, Washington'a ve dünyaya İran'ın davranışlarını değiştireceğine dair net bir sinyal göndermiştir (Bryson, 2017: 42). Hatemi, söyleşide Amerikan halkına “Büyük Amerikan Halkı” şeklinde seslenmiştir. Bu söylem, devrim sonrası İran'ın ABD'ye karşı tutumunda söylemsel açıdan önemli bir kırılmayı temsil etmiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 431).

Hatemi yönetimi, Batı ile olan ilişkilerini karşılıklı çıkar ve diyalog çerçevesinde geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde 11 Eylül saldırılarının olması, bu amacı olumsuz etkilemiştir. Çünkü bu saldırılar sonrası ABD, İran'ı haydut devlet kategorisine dâhil etmiştir. Diğer taraftan, 2002 yılındaki nükleer kriz sonrası AB ülkeleri ile olan ilişkiler neredeyse bitme noktasına gelmiştir (Koca, 2011: 114).

Hatemi yönetiminin yerel düzeyde sivil toplum ve dış politika düzeyinde Medeniyetler Arası Diyalog düşüncesini ön plana çıkarmak istemesi, hem iç hem de dış politika seviyelerinde büyük bir değişime neden olmuştur. Hatemi'nin Medeniyetler Arası Diyalog düşüncesi, ideolojiye değil, çıkarlara yönelik dış politikanın benimsendiğini göstermiştir (Alam, 2000: 1643). Hatemi'nin ılımlı görüşleri, İslam Cumhuriyeti'nin imajını, radikal görüşten pragmatik ve ılımlı bir devlet davranışı şekline getirme konusunda büyük bir rol oynamıştır. Hatemi'nin ılımlı politikası, İran'ı uluslararası sisteme tekrar dâhil etme, uluslararası siyasi izolasyon ve ekonomik yaptırımlara son verme fırsatını vermiştir. Ayrıca, bu dönemde uygulanan ılımlı politika, komşu ülkelerle olan gerginliği azaltarak tüm Körfez ülkeleri ile tam diplomatik ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Hatemi, ılımlı dış politikasını, ABD'ye karşı uygulayamamıştır. Çünkü dini lider, muhafazakâr gruplar, çıkar grupları ve İslam Devrim Muhafızları Birliği bu yaklaşımı desteklememiştir (Alnahas, 2007: 243). 2001 yılına kadar, uluslararası sisteme uyum sağlamak, Körfez ülkeleri ile uzlaşmak, nükleer enerji konusunda müzakereler yapmak gibi hedeflerinin çoğunu gerçekleştirmiştir. Ancak Başkanlığının ikinci döneminde, Batı ile ilişkilerinin iyileşmesi ve sisteme uyum çalışmaları hedeflerinde, beklenilene gerçekleştirememiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 434).

5.2.3.3 Ahmedinejad dönemi dış politika yaklaşımı

2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın seçilmesiyle İran dış politikası, direniş, savaş ve bağımsızlık söylemlerine geri dönmüştür. Mahmud Ahmedinejad, eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'yi seçimin ikinci turunda mağlup etmiştir. Katılım oranı %60 olan seçimde, oyların %62'sini almayı başarmıştır (Bryson, 2017: 56).

Ahmedinejad'ın Rafsancani karşısında seçimden galip çıkması, Hatemi'nin 1997 yılında seçimi kazanması gibi beklenmedik olmuştur. Bu seçimi diğer seçimlerden ayıran en önemli özelliklerden biri, Ahmedinejad'ın bir din adamı olmayışıdır (Göktaş, 2014: 23). Seçimlerden sonra yoksul halk ve bölgelere yönelik kararlar alıp çalışan Ahmedinejad, dış politika söylemlerinde sert tutumlar sergilemiştir. İsrail karşıtı demeçlerinin yanı sıra, nükleer çalışmalara ivme kazandırması uluslararası dünyada tepkilere ve endişelere yol açmıştır. Sonuç itibariyle, İran'a uygulanan ambargolar artmıştır (Yeğın, 2013: 83).

Rafsancani ile başlayan liberal-pragmatist görüş, 2005 yılında, ılımlı görüşten farklı bir siyasi görüşe sahip, radikal muhafazakâr görüşün öncüsü Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle kesintiye uğramıştır. Humeyni'nin ilk kuşak ekolünün temsilcisi olan Ahmedinejad, dini rejime bağlı, Humeyni'nin yolundan giden bir siyaset izlemiştir. Dış politikada izlediği radikal tutum, İsrail ve ABD'ye karşı takındığı karşıt tutum ve nükleer enerji konusundaki taviz vermez tavrı, Humeyni dönemini yansıtmıştır. Ahmedinejad ile Humeyni'nin siyasi görüşleri her ne kadar birbirine benzese de, dış politika yaklaşımlarında Ahmedinejad'ın devrim ihraç politikasını ön plana çıkarmaması konusunda ayrışmaktadırlar. Bu da son zamanlarda İran'ın bölgedeki Müslüman ülkeler ile daha iyi ilişkiler sürdürmesine zemin hazırlamıştır (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 435).

Ahmedinejad hükümeti, dış ilişkilerini, adalet, barış, saygınlık, gerginlik ve tehditleri gidermek temeline dayanan dört ana başlık altında geliştirmeye çalışacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, başka bir demecinde, hükümetinin dış politika hedeflerini; adaletseverlik, barışseverlik ve tehditlerin ortadan kaldırılması olarak açıklamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı ise bir konuşmasında, İran dış

politikasının, adaletli, hoşgörülü ve hizmete dayalı olduğunu söylemiştir (Asl, 2009: 50).

Ahmedinejad yönetimi, İran'ın Arap komşularıyla olan olumsuz ilişkilerini iyileştirme politikasını izlemiştir. İran rejimi, dış politikadaki işbirliği söylemine paralel olarak, olumlu ve işbirliğine dayalı bir imaj sunmaya çalışmıştır. Ekim 2005'te, dönemin Dışişleri Bakanı Mottaki, her alanda işbirliğini genişletmeyi, güvenlik ve istikrarı teşvik etmeyi amaçlayarak, beş İran Körfezi ülkesi olan Kuveyt, Bahreyn, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar'a ilk yolculuğunu yapmıştır. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, Mart 2006'da yirmi beş yıldan fazla süredir Kuveyt'e giden ilk İranlı üst düzey yetkili olmuştur (Warnaar, 2013: 115).

Amerikan ambargosuna karşı Doğu'yu da ihmal etmeyen Ahmedinejad yönetimi, Rusya yönetimi ile de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. 15 Eylül 2005 tarihindeki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 60. Genel Kurul toplantısında Putin ile yaptığı konuşmada *"Güçlü bir Rusya, İran'ın en iyi dostudur. Güçlü bir İran ise Rusya'nın en iyi ortaklarından birisidir."* sözleri, İran ile Rusya arasındaki ilişkinin yönünü ortaya koymuştur (Özdemir, 2013: 120).

Sonuç olarak bakıldığında, 1979 devriminden sonra dış politikada birçok kırılma ve değişim meydana gelmiştir. İlimli liberal liderler Rafsancani ve Hatemi'nin dış politikalarının radikal görüşlere sahip Humeyni döneminden ayrılması, radikal devrimci muhafazakâr lider Ahmedinejad'ın dış politika yaklaşımının, Humeyni politikalarına yakın çizgide olması bu kırılmalara örnek verilebilir. Genel olarak Humeyni'den Ahmedinejad'a uzanan çizgide liderlerin ve Rehber'in hedefleri, İran'ı bölgesel lider konumuna getirmek olmuştur.

5.2.3.4 Ruhani dönemi dış politika yaklaşımı

2013 yılında yapılan seçimlerde oyların yaklaşık %51'ini alan Hasan Ruhani, İran'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, İran dış politikası yeni bir dinamizm kazanmıştır (Sinkaya, 2014: 32).

Batı ile geçen gergin yılların ardından, daha ilimli ve reformcu aday Ruhani'nin Cumhurbaşkanı olmasıyla, İran dış politikası bir önceki dönemden kalan çatışmacı

politikadan sapmış, gerçekçi bir dış politika yoluna girmiştir (Aras ve Turhan, 2014: 18).

ABD medya organları, Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'yi Mahmud Ahmedinejad'dan daha sessiz ve farklı bir lider olarak görmüştür. Başkan Obama, 28 Eylül 2013 tarihinde İranlı meslektaşını aradıktan sonra, birçok haber bülteni Ruhani'yi açıkça "farklı" olarak nitelendirmiştir. Tüm haber bültenlerinde, Cumhurbaşkanı Ruhani ve Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, hem ılımlı hem de "makul" olarak gösterilmiştir (Barforoush, 2017: 261). Dışişleri Bakanı John Kerry de yeni hükümet ile temasa hazır olduklarını açıklamıştır. Bu da ikili ilişkilerde gerilen ortamın yumuşaması için bir ortam oluşturmuştur (Yeşiltaş, 2013: 57).

Ruhani'ye göre olumlu dış politika, maliyetleri azaltan, faydaları artıran bir politikadır. Ruhani, yaptığı açıklamalarda realizmin gerekliliğine vurgu yaparak, ideallerin gerçeklik yoluyla gerçekleştirilebileceğini söylemiştir. Dünyadaki farklı ülkelerle işbirliğinin gerekliliğine vurgu yapan Ruhani, diğer milletlerle ilişkileri kesmenin imkânsız olduğunu savunmuştur. Seçim kampanyaları sırasında Ruhani, dış politika arenasında temel amacını, yapıcı etkileşim ve küresel toplumla ilişkileri geliştirmek olarak tanımlamıştır. Seçim kampanyasına ve son birkaç yıl içindeki davranışına dayanarak dış politikası "gerçekçi idealizm" üzerine kurulu bir politika olarak tanımlanabilir (Haghgoo, Hashjin ve Aghaei, 2017: 253).

5.3 Enerji Bağlamında İran'ın İkili İlişkileri

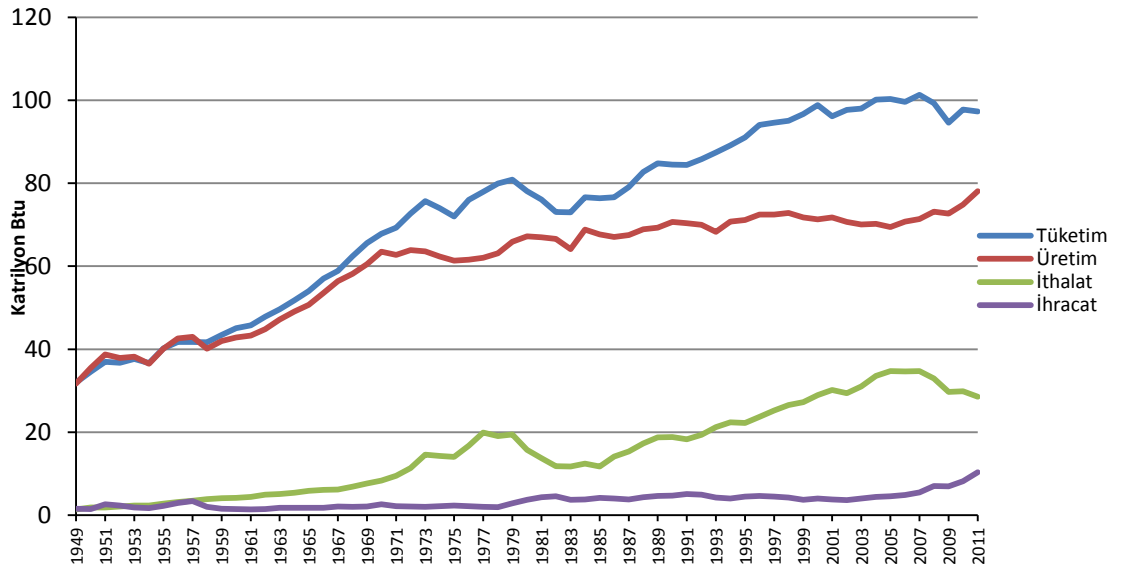
5.3.1 İran-ABD ilişkileri

ABD için enerji güvenliği, istikrarlı bir enerji akışı ve güvenli bir tedarik açısından ayrı bir öneme sahiptir (Windels, 2014: 33). ABD'nin yabancı petrole olan bağımlılığını sona erdirmek için harekete geçmesi, ulusal enerji güvenliğine yönelik tehditleri engelleme ve ülke geleceği için hayati öneme sahiptir. Yabancı petrol ithalatına olan bağımlılığı azaltmak, ABD'nin ulusal güvenliği ile doğrudan ilgilidir (Dall, 2009: 38). Aynı zamanda petrol, ABD'nin hem ekonomik refahı hem de askeri gücü için vazgeçilmez bir kaynak olmaya devam ettiğinden, petrol arzındaki bir düşüş, ABD'nin küresel ekonomik ve politik etkisi yanında askeri gücü için de güç kaybı anlamına gelmektedir (Mukhtar, 2011: 37).

ABD, dünyanın günlük petrol arzının dörtte birini, günde 21 milyon varil ile tüketmektedir. Ülke, küresel nüfusun %4,5'ine sahip olmasına rağmen, birincil enerjinin dörtte birinden fazlasını tüketmektedir. ABD'nin petrol tüketiminin hızla artması, ithal petrol bağımlılığının artmasına neden olmuştur (Sovacool, 2001: 1149).

ABD'nin GSYH'sinin 2030'a kadar yıllık ortalama %3'lük bir büyüme hızına ulaşacağı ve petrol tüketiminin de 21 milyon varilden 25,5 milyon varilin üzerine çıkacağı tahmin edilmektedir. Sonuç olarak, ABD artan bir şekilde yabancı petrole bağımlıdır (Luft ve Korin, 2009: 143).

ABD dış politikasında, Basra Körfezi ve Ortadoğu çok önemlidir. ABD'nin enerji kaynaklarını ithal etmeye olan bağımlılığı, ulusal çıkarlarına yönelik birçok tehdidi vurgulamaktadır. Bunlar; doğal afetler, savaş ve terörün küresel ekonomi üzerindeki etkileridir. Bu nedenle, ABD liderleri için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi her zamankinden daha önemli olmuştur. ABD, 2002 yılında günlük 11,5 milyon varil petrol ithal etmiştir (Şekil 5.1). Bu rakamın 2025 yılında 20,7 milyon varile yükseleceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle, enerji kaynaklarına olan ihtiyaç ABD ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir konudur. ABD'deki Katrina ve Rita kasırgalarından hemen sonra, enerji kaynağında dalgalanmaların yaşanması, ABD'nin yüksek kırılganlığına işaret etmiştir (Koolae, 2011: 106).

Şekil 5.1: ABD birincil enerji üretimi, tüketimi, ithalatı ve ihracatı, 1949-2011.

Kaynak: <https://www.eia.gov/totalenergy/data/annual/perspectives.php> (e.t. 06.02.2019).

ABD, enerji tüketiminin yerli üretimi geride bırakmaya başladığı 1950'lerin sonlarına kadar, enerji konusunda kendi kendine yeterli olmuştur. Bu tarihten sonra, ulusal ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla enerji ithal etmeye başlamıştır. 2007'den bu yana, 2010 yılındaki hafif bir artış dışında, enerji ithalatı her yıl azalmıştır. İthal edilen enerjinin çoğu petroldür. 2011 yılında net ithalat (ithalat eksi ihracat) tüketilen tüm birincil enerjinin %19'unu oluşturmuştur. ABD'deki enerji endüstrisi, devlete göre değil, piyasaya göre olsa da, mevzuat ve düzenlemeler, devletin, enerji güvenliği öncelikleri doğrultusunda ulusal enerji tüketimini ve üretimini yönetmesine izin vermektedir (Nyman, 2014: 147).

ABD'nin enerji güvenliği politikalarının belirlenmesinde iç ve dış etkenler etkili olmuştur. En önemli dış belirleyicilerden biri, küresel çapta artan enerji tüketimidir. Doğalgaz ve petrol üretimi, her ne kadar artmaya devam etse de gelişmekte olan Çin, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerin büyüme oranları ile karşılaştırıldığında talebi karşılayamamaktadır. Artan bu enerji talebi, uluslararası pazarda ve ABD kontrolünde olan ülkelerde, enerji kaynakları için endişeye sebebiyet vermektedir. Dış faktörlerin bir diğeri olan enerji fiyatlarının artışı, ABD enerji güvenliği politikalarının temel belirleyicisi konumundadır. Artan enerji fiyatları ABD'de yüksek maliyetli petrol üretilmesine neden olmakla beraber, enerji ithalatını da olumsuz etkilemektedir. Diğer bir dış faktör ise terör tehdididir. Terörist grupların enerji boru hatları ve önemli güzergâhlara yaptığı saldırılar, enerji akışını olumsuz etkilemektedir. Enerji kaynaklarının altyapıları tahrip edilmiş, özellikle Basra Körfezi ve petrol rafinerilerini hedef alınarak ABD pazarına giden enerji arzını kesintiye uğratmak hedeflenmiştir. Dünyanın en büyük petrol tüketicisi olan ABD için enerjinin güvenli bir şekilde transferi hayati önem taşımaktadır. İç faktör olarak ülke içindeki en önemli lobilerden olan petrol lobisi, önemli bir belirleyicidir. Diğer taraftan, ülke içinde yeni doğalgaz ve petrol sahaları keşfederek üretimi artırma yoluna gidilmesi, enerji güvenliğinin sağlanması konusunda iç etken olarak sayılabilmektedir (Alshaghel, 2018: 54-55).

SSCB'nin dağılması ile dünyanın enerji bakımından en zengin bölgelerini kontrol etmek için ABD'ye bir fırsat doğmuştur. Bu dönemden itibaren ABD için, yükselen petrol fiyatlarının dengelenmesi açısından Hazar petroleri önemli olmuştur. Çünkü Rusya tarafından OPEC benzeri bir örgüt kurulma ihtimali ortaya çıkmıştır. ABD,

Hazar ve Orta Asya petrollerinin herhangi bir aksaklık olmadan Batı'ya ulaşması için bölge ülkelerinin demokratik bir yönetimle Batı'ya uyum sağlamasını hedeflemiştir. Böylece bölge ülkeleri Rus etkisinde kalmayacaklardır (Çınar ve Göçer, 2014: 24).

Enerji politikalarının artan önemi, Mayıs 2001'de Bush yönetiminin, Ulusal Enerji Kalkınma Grubu'nu oluşturmasına neden olmuştur. Bu grup "Ulusal Enerji Politikası" adında bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre ABD, yakın çevresini garanti altına almak istemiş, Kanada ve Meksika ile ticaretin geliştirilmesini ve daha da hızlandırılmasını öngörmüştür (Atağenç, 2010: 80). Amerika'nın geleceği için karşılanabilir, güvenilir ve uygun enerji adıyla hazırlanan bu rapor, ABD'nin enerji güvenliği politikalarının temel metnini oluşturmuştur. Rapor genel olarak ABD'nin üretim ve tüketimdeki yerini ortaya koyup bunun sonucunda ortaya çıkan sorunları ele almıştır. Bu raporda ABD, enerji politikasının üç temel prensibini ortaya koymuştur. Bu politikalar uzun soluklu, enerji arzını artıran, daha temiz ve verimli bir enerjiye yönelen politikaları içermektedir. Bu politikalar aynı zamanda halkın yaşam kalitesini artırmak için enerjinin çevre ve ekonomi ile birbirine bağlı bir şekilde çalışmasını öngörmektedir (Korhan, 2010: 131).

Enerji güvenliğini sağlamak için ABD, petrol talebini azaltmak, petrolü verimli kullanmak, hidrojen ya da daha az karbon yoğun teknoloji geliştirmek ve enerji kaynağını çeşitlendirmek için farklı girişimlerde bulunmuştur. Ancak, ABD'nin önümüzdeki yirmi yıl boyunca, özellikle Ortadoğu bölgesinden gelen yabancı petrole bağımlı olacağı tahmin edilmektedir (Mukhtar, 2011: 38).

ABD'nin enerji güvenliği için bir takım temel ilkelere dayanan bir stratejiye ihtiyacı vardır. Birincisi, politikanın öncelikli hedefi, ulaştırmadaki yakıt çeşitliliğini artırmak olmalıdır. Petrol rekabeti yaratmak ve sürdürmek, önümüzdeki yıllarda ülkenin enerji güvenliğini garanti altına almanın doğrudan ve en etkili yoludur. İkincisi, Amerikan enerji ekonomisinin gelişen doğası ve petrol piyasalarındaki rekabet karşıtı dinamiklerin sürdüğü tehdit ışığında politika yapımcılar, yerel petrol ve gaz endüstrisine bir koruma önlemi sağlayacak politikalara öncelik vermelidirler. Bu kısmen, endüstri için mevcut kaynak çeşitliliğini artırarak başarılabilir. Ancak federal hükümet, OPEC'in bir kartel olarak faaliyet göstermesine izin veren yasal, kurumsal ve pazar yapılarına meydan okuyan adımlar da dâhil olmak üzere daha doğrudan

yaklaşımları araştırmalıdır. Amerika'nın enerji güvenliği, petrol tüketimindeki büyük düşüşler, yerel enerji üretimindeki artışlar ve enerji ile ilgili düzenlemelerde yapılan reformlar ile temel olarak güçlendirilebilir.

ABD ile İran arasındaki enerji ilişkisi, ABD desteğiyle başlatılan nükleer tesisler ile başlamıştır. Bu ilişki 1979 yılında meydana gelen İslam Devrimi ile başka bir seyir almıştır. Bu devirden sonra enerji ekseninde gelişen ilişkiler genel olarak çatışma çerçevesinde geçmiştir. 1979 İran Devrimi ve ardından ortaya çıkan İran-İrak Savaşı'ndan sonra, İran'ın bazı faaliyetlerine kısıtlamalar getiren ABD yaptırımlarının yanı sıra, petrol ihracatındaki düşüşler ülke ekonomisinde değişikliklere neden olmuştur. İslam ideolojisi ve Ayetullah Humeyni'nin radikal politikası ile İsrail ve Batı'ya, özellikle de ABD'ye karşı önyargılı politika izlenmiştir. Kısa süre sonra Tahran'daki ABD Büyükelçiliği rehine krizi, İran'ın dış ilişkilerini belirgin biçimde değiştirmiştir. Ülkede kısa sürede yeni bir tarihsel dönem ve politika ortaya çıkmıştır. Açıkçası, İran'ın dış politikası, enerji politikasını da etkilemiş ve İran'ın 1980 yılındaki petrol ihracatı, bir önceki yılın seviyesinin neredeyse üçte biri olan günlük 888.000 varil petrole gerilemiştir (Ebrahimi, Gholami ve Yusoff, 2017: 75).

ABD'nin Ortadoğu'da enerji kaynaklarının güvenliğini sağlama, enerji arzının devamı ve kitle imha silahlarını önleme gibi çıkarları vardır. Bölgenin enerji olarak zengin olması, sürdürülebilir bir ekonominin ve güçlü bir askeri gücün yegâne girdisi olmuştur. Bu bağlamda Ortadoğu, ABD çıkarları için dış politikada birincil konumdadır. İran'ın nükleer çalışmaları ve terör tehdidi, ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit eden birincil nedendir (Özcan, 2006: 15-17). ABD, İran'ın nükleer çalışmalarının hedefinin, nükleer silah yapmak olduğuna inanmaktadır. Bu inanç bir kanıttan ziyade, ABD'nin İran'a karşı duyduğu güvensizlikten gelmektedir. ABD bu endişesi üzerinden İran'a karşı politikalar geliştirmektedir (Özkan, 2007: 26).

İran nükleer politikası, dış politikasının en önemli unsurlarındandır. İran, nükleer politikasındaki tutumunu, bölgesel, ulusal tehditlere ve fırsatlara göre belirlemektedir. Son yıllarda İran dış politikasını, nükleer enerji çalışmaları ve bundan kaynaklı olarak ABD ile yaşadığı politik çatışmalar şekillendirmiştir. Örnek olarak, 2002 yılında Natanz ve Arak'taki gizli nükleer tesislerin varlığının ortaya

çıkması, ABD ve diğer ülkelerin İran'ı NPT'yi ihlal etmekle ve nükleer silah üretmekle suçlamasına neden olmuştur (Akbaş ve Baş, 2013: 25).

14 Ağustos 2002'de, İran'ın Natanz ve Arak'taki gizli nükleer santrallerinin varlığı ilk kez ortaya çıkmıştır. Alanların, uranyum bakımından zengin olduğu ve ağır su üretiminin olduğu kanıtlanmıştır. Arak'taki "IR-40" ağır su reaktörünün ve Natanz'daki yer altı uranyum zenginleştirme tesisinin geniş ve donanımlı olması, İran'ın nükleer programının beklenenden daha ileri düzeyde olduğunu göstermiştir (Dawson, 2011: 78-79).

Muhammed Hatemi, Batı ile diyalog içerisinde olmaya çalışmışsa da (Köse, 2008: 15) 11 Eylül sonrası, ABD-İran ilişkisi daha da gerginleşmiştir. ABD'nin petrole daha yakın olma isteği, İran'a karşı tutumunu sertleştirmesine neden olmuştur. 11 Eylül, ABD'ye küresel gücünü pekiştirme şansı vermiş, aynı zamanda terörizm ve nükleer silahların yaygınlaşması sorununu birleştirerek, İran'ın nükleer teknolojiye ve nükleer silaha ulaşmasını engelleme politikasına alt yapı sağlamıştır (Akbaş ve Baş, 2013: 32).

2006 yılında ABD, Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde İran'ı tehdit olarak tanımlamış ve İran'ın NPT'nin gerekliliklerini yerine getirmediğini vurgulayarak, ülkeyi nükleer çalışmaların barışçıl amaçlarla yapıldığını ispatlayamamakla suçlamıştır. Bunun üzerine Nisan 2006'da Mahmud Ahmedinejad yaptığı basın toplantısında, İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını, artık nükleer güce sahip bir ülke olduğunu ve çalışmalara uluslararası antlaşmalar çerçevesinde devam edeceklerini açıklamıştır. Rehber Hamaney ise ABD'nin herhangi bir saldırısına karşı en sert şekilde karşılık vereceklerini söylemiştir (Köse, 2008: 23).

Ruhani Cumhurbaşkanı seçildiği zaman, Obama'nın tebrik mektubu, ikili ilişkilerin en kilit konusu olan nükleer krizin çözümü için karşılıklı çabanın işareti olmuştur. Bush yönetiminin aksine Obama, İran'ın kendi ulusal hakkı olarak gördüğü uranyum zenginleştirme ve barışçıl amaçla nükleer çalışmalar yapma hakkı olduğunu kabul etmiştir. Fakat bu çalışmaların, sınırlı çevrede sıkı bir denetim altında olmasını talep etmiştir (Şen, 2017: 9).

Özetle, nükleer çalışmalarını ulusal onur, ulusal güvenlik, egemenlik hakları ve ileri teknolojiye sahip olma hakkı olarak gören İran, çalışmalarından geri adım atmamıştır (Ekinci, 2009: 86). ABD ise, kendi politikalarına tehdit olarak gördüğü İran'ın uranyum zenginleştirme ve nükleer çalışmalarını durdurmak istemiştir (Özdamar, 2012: 35). Bu nedendir ki iki ülke arasındaki enerji ilişkileri sürekli olarak çatışma halinde geçmiştir.

İran, tarihsel olarak 1940'lardan bu yana, enerji güvenliği için önemli bir aktör konumundadır. İran, son doksan yıldır dünyanın en büyük petrol ihracatçılarından biri olmuştur (Alhajji, 2007: 549). Birçok devlet, İran'ın Hürmüz Boğazı'ndan deniz geçişini engelleyerek küresel petrol akışını engelleyebileceğinden endişe duymuştur. Basra Körfezi'ni Umman Körfezi'ne bağlayan dar bir nokta olan Hürmüz Boğazı, Hint Okyanusu'ndan gelen ürünler için geçerli olan tek deniz yoludur. Bu nedenle, sadece ABD için değil, tüm tüketiciler ve ham petrol üreticileri için de jeostratejik açıdan önemli olmuştur. İran'ın bir gün boğaz geçişini engelleyebileceği endişesi, Suudi Arabistan ve BAE dâhil olmak üzere bazı ülkelerin boğazı geçecek boru hatları inşa etmesine yol açmıştır (Philips, 2013).

5.3.2 İran-Rusya İlişkileri

İran ile Rusya arasında son yüzyılda birçok önemli politik gelişme meydana gelmiştir. İki ülke arasındaki ilişkinin en belirgin özelliği, dostluk ve yapıcı bir etkileşim içinde uzun soluklu olmasıdır. Avrasya bölgesinin en büyük ekonomik alt yapısına sahip olan bu iki ülke arasındaki ilişki, bölgesel işbirliği açısından da büyük bir öneme sahiptir. İran'da yaşanan İslam Devrimi, iki ülke için önemli bir olay olmuş ve devrim sonrası ticari ilişkiler hız kazanmıştır (Kaleshar, 2017:1).

Rusya ve İran arasındaki ilişkiler her zaman karmaşık ve hassas olmuştur. İran ve Rusya, ekonomik, askeri ve nükleer enerji konularında birçok stratejik işbirliği yapmıştır (Paulraj, 2016: 95). Uzun bir süre Rus tehdidi altında yaşayan İran, SSCB'nin dağılmasının ardından yeni kurulan yönetimle beraber ortak bir bakış açısı geliştirmiştir (Keneş, 2011: 725). Soğuk Savaş sonrası Uluslararası sistemde, İran-Rusya ilişkileri jeostratejik ve jeoekonomik temellere dayanmıştır. Çünkü İran, Suriye ve Irak'taki petrol imtiyazlarını kaybetmiş ve ABD'nin Afganistan'a

girmesiyle beraber bölgedeki üstünlüğünü kaybetme noktasına gelmiştir (Koca, 2011: 122).

1994 yılından itibaren daha bağımsız bir dış politika hedefi içerisinde olan Rusya, eski SSCB topraklarında etkin olmak istemiş ve ABD'ye karşı Orta Asya ve Kafkasya'da "Yakın Çevre Politikası" geliştirmiştir (Çınar ve Göçer, 2014: 22). İran'ın ihtiyaç duyduğu nükleer enerji konusunda Rusya Federasyonu, İran'a daimi destek olmuş ve nükleer programın en büyük parçalarından biri olan Buşehr Nükleer Santrali'nin inşasını 1995 yılında imzaladığı bir antlaşma ile üstlenmiştir (Fazlıoğlu, 2017: 31). Rus enerji şirketlerinin İran'ın Güney Pars bölgesine ve diğer bölgelerine yapmış olduğu yatırımlar, iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinin daha da derinleşmesini sağlamıştır (Kaleshar, 2017:1).

İslam Devrimi sonrası İran'ın nükleer programı, dünya gündeminde oldukça fazla spekülasyona neden olmuştur. Nükleer enerji barışçıl amaçlı mıydı yoksa nükleer silah yapımı için miydi? İran bu dönemde, Buşehr projesini tamamlamak için bir ortak arayışı içinde olmuştur. İran'ın o zamanki güvenilir ortağı Rusya idi. İran'ın Buşehr Nükleer Santrali, yeni dönemde Rusya'nın ilk projesi olmuştur. Proje 800 milyon dolar değerindeydi, ancak yedi yıl içinde maliyet 2,7 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 1998'de imzalanan antlaşma ile Rusya, nükleer santralin iki bloğunu tamamlamayı, İran'a uranyum (zenginleştirme olmadan) sağlamayı ve yirmi ila otuz İranlı bilim adamını nükleer bilim konusunda eğitmeyi kabul etmiştir (Paulraj, 2016: 97-98).

İşbilen'e (2008) göre Rusya'nın İran'a sağladığı destek sadece teknik alanla sınırlı değildir. Rusya aynı zamanda İran'ın nükleer enerji geliştirme hakkı olduğunu kabul eden tek uluslararası aktördür. Aynı zamanda uluslararası alanda İran'ın görüşlerini savunmaktadır. Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması ve veto yetkisinin olması, Rusya'nın İran'a olan desteğinin önemini artırmaktadır (İşbilen, 2008: 38).

Rusya ile İran arasındaki nükleer ve askeri bağların artması, ABD'de endişelere neden olmuş ve füze geliştirme programına dâhil olmaları nedeniyle 1998'de Rus şirketlerine karşı yaptırımlar uygulamıştır. Boris Yeltsin'in Batı'ya yakın görüşleri nedeniyle Rusya, ABD'nin baskısına boyun eğmiş ve Moskova'nın İran'a askeri

teçhizat ve malzeme satmayı durdurmak zorunda kaldığı Gore-Chernomyrdin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır (Paulraj, 2016: 100).

Rusya, İran'ın enerji, petrokimya, gaz üretimi, petrol taşımacılığı ve rafineri endüstrilerinde kazançlı işbirliğine ilgi duymuştur. Bununla birlikte, yalnızca Aralık 1996'da, dönemin İran Sanayi Bakanı Morteza Mohammad-Khan'ın dönemin Rusya Sanayi Bakanı Yuri Besspalov ile yaptığı görüşmelerde, İran hükümetinin yabancı teknoloji ve donanım satın almak için 40 milyon dolar tahsis etmeyi planladığını açıklamıştır. Rus şirketleri, 1997 yılında, İran'ın enerji piyasasında ciddi şekilde aktif hale gelmiştir. Gazprom, Eylül 1997'de, Güney Pars gaz rezervlerinin geliştirilmesi için Fransa ve Malezya şirketleri ile anlaşma yapmıştır (Belopolsky, 2008: 111). Ayrıca, ABD'nin tüm karşı çıkışlarına rağmen, İran ile Basra Körfezi'nde gaz yatakları araştırması yapmıştır (Tunçer, 2013: 69).

İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1991 yılında 400 milyon dolar iken bu sayı 2000'li yıllara gelindiğinde 4,5 milyar dolara yükselmiştir. Ticaret hacmindeki bu yükseliş 2007 yılına kadar devam etmiştir. Ancak Dimitri Medvedev'in Batı'ya yakın, İran'a yaptırımları destekleyen dış politikasıyla, 2008-2010 yılları arasında bu rakamlar büyük bir düşüş göstermiştir. Putin'in 2012 yılında tekrar seçilmesiyle ilişkiler farklı bir boyuta gelmiştir. İki ülke arasındaki nükleer teknoloji transferleri, doğal kaynaklar, petrol ve doğalgaz ticareti gelişerek devam etmiştir (Ketenci, 2018: 83).

2000 yılına kadar geçen süre Rusya'nın kendini toparlaması ile geçmiş, 12 Mart 2001 tarihinde İran ile Karşılıklı İlişkiler ve İşbirliğinin Temelleri adlı antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma sonucunda ikili ilişkiler daha hızlı gelişmiştir. Hatemi, Moskova'ya yaptığı ziyarette Putin tarafından oldukça sıcak bir şekilde karşılanmış ve ilişkinin gidişatını değiştiren antlaşma imzalanmıştır. 15-16 Ekim 2007 tarihinde ise Tahran'da Hazar'a kıyısı olan ülkeler toplantısı olmuş ve Rusya Başkanı Putin uzun zaman sonra İran'ı ziyaret eden ilk Rus lider olmuştur (Koca, 2011: 121).

Artan enerji ihtiyacı ile doğalgaza olan ihtiyacının da artacağını öngören İran, doğalgaz üretimine ağırlık vermiştir. Bu üretim sürecinde ihtiyaç duyacağı teknoloji ve yabancı sermayeyi de uluslararası standartlara sahip Rus şirketlerinin sağlayacağını düşünmüştür. Bu amaçla İran, Rus şirketlerini 2002 senesinde, Katar ile ortak yürütülen Güney Pars Petrol Bölgesi'ne davet etmiştir. Bu tarihten on yıl

sonra Rus enerji şirketi Gazprom, İran-Pakistan arasındaki petrol boru hattı yapımına yardım için davet edilmiştir. Bu davet ile iki ülke arasındaki enerji işbirliği daha da ilerlemiştir. 2014 yılında, Rusya Enerji Bakanı ile İran Petrol Bakanı arasında bir antlaşma imzalanmış, bu antlaşma iki ülke arasındaki iş birliğinin önemli bir halkasını oluşturmuştur. Bu antlaşma ile Rusya, beş yıl için İran'ın petrol satışına destek olacaktır. Ayrıca bu antlaşma ile Rusya, İran'a yeni elektrik santrallerinin yapımını üstlenmiştir (Kahraman, 2016: 45-46).

Rusya ve İran, çıkar çatışması olan bazı konulara rağmen, ortak ekonomik ve siyasi çıkarlar çerçevesinde ilişkilerini sürdürmektedir. İran, Rusya için önemli bir enerji ortağıdır. İran petrol ve gaz sektörü ile İran'ın boru hattı projeleri gibi enerji girişimleri, yurtdışında daha fazla yatırım yapmak isteyen Rus petrol şirketleri için oldukça caziptir. İran'ın coğrafi konumu, özellikle sıvılaştırılmış doğalgaz (LNG) endüstrisini geliştirmek ve Rus enerji ihracatını genişletmek için bir ihracat merkezi olarak idealdir. Soğuk Savaş sonrası kurulan yeni yönetimle birlikte ilişkiler, bölgesel işbirliğinden nükleer işbirliğine kadar ilerlemiştir. Rusya Federasyonu'nun İran üzerindeki politikaları, jeopolitik konuma dayalı olup, silah ve nükleer malzeme ticaretine göre şekil almaktadır. Rusya'nın İran üzerindeki etkisini artırması Ortadoğu'da gücünü daha da artırmaktadır. İran da Rusya'nın askeri gücünden ve uluslararası alanda verdiği destekten yararlanmaktadır. Kısacası iki ülke arasındaki ilişkide çıkar çatışması yaratan konular mevcut olsa da, karşılıklı ticari çıkarlar, güvenlik kaygıları ve bölgesel çıkarlar ilişkisinin seyrini belirlemektedir.

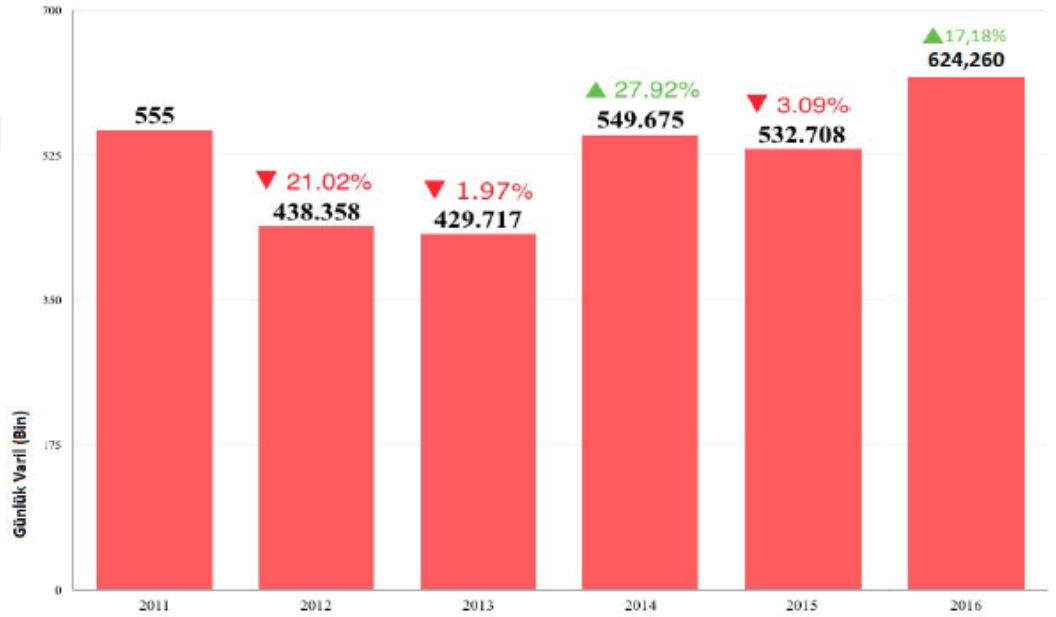
5.3.3 İran-Çin ilişkileri

Dünyanın en eski medeniyetlerinden olan Çin, aynı zamanda dünyanın en kalabalık nüfusuna ve en hızlı büyüme gösteren ekonomilerinden birine sahiptir (İşbilen, 2008: 39). Çin, 1995 yılından itibaren enerji ithal etmeye başlamış ve enerji ithalat oranı 2009 yılına gelindiğinde %50'ye gelerek bağımlılık oranını geçmiştir (Özdemir, 2013: 316). Çin, ülkelerin iç işlerine karışmadan, karşılıklı çıkarlar doğrultusunda ilişkiler geliştirmeyi tercih etmiştir. Uluslararası sorunlara taraf olmadan, sorunların çatışmaya dönüşmemesi için çaba sarf etmiştir (Motorcu, 2012: 19).

Çin açısından son on beş yıla bakıldığında, ikili ilişkilerin belirleyicisi enerji faktörü, İran için ise uluslararası alandaki izolasyonundan kurtulmak ve nükleer silah elde

etmek için Çin'e olan ihtiyacı olmuştur. SSCB'nin dağılması sonrası komünist bloğun yok olmasıyla Çin'de sistemin meşruiyeti sorunu ortaya çıkmıştır. Çin bu sorunu, ekonomiyi serbest piyasaya göre düzenleyerek aşmaya çalışmıştır. Bu düzenleme ile ekonomisi canlanan ve sonucunda enerji tüketimi artan Çin, enerjiyi ithal etme yoluna gitmiş ve bu nedenle İran ile yakınlaşmıştır (Koca, 2011: 128).

İran-Çin ilişkisinin en önemli boyutunu enerji sektörü oluşturmaktadır. İran, Çin'in petrol ithalatçısı olduğu 1993'ten beri, Çin'e önemli bir enerji tedarikçisi olmuştur (Şenyurt, 2012: 49). Çin'in enerji güvenliği açısından da İran önemli bir konumdadır. İthal ettiği petrolün büyük bir bölümünü Körfez bölgesinden karşılayan Çin, Ortadoğu'da etkin olabilmek için yakın güç olarak İran'ı görmektedir (Alperen, 2018: 12). Çin'in petrol ithalatına bakıldığında yaklaşık %9'unu İran'dan karşıladığı görülmektedir. Çin, 2015 yılında 532 bin, 2016 yılında ise 624 bin varil petrol ithal etmiştir (Şekil 5.2).

Şekil 5.2: Çin'in İran'dan yaptığı petrol ithalatı 2011-2016.

Kaynak: <https://www.mei.edu/publications/chinas-crude-oil-imports-iran> (e.t. 16.02.2019).

Çin ile İran arasındaki ekonomik ve ticari alışveriş, genel ticaret ve petrol-gaz ticareti olmak üzere iki alanda gelişmiştir. Tahran-Pekin ekonomik ilişkileri son birkaç yılda yıllık ortalama %40 oranında artmıştır. İki ülke arasındaki ticaret seviyesi 1994'te 400 milyon dolar iken 2008'de 29 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Dönemin

İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki, 11 Mayıs 2009 tarihinde Tahran'daki İran-Çin Ticaret İşbirliği Konferansı'nda "Çin, şu anda İran'ın Asya'daki ana ekonomik ortağı ve aynı zamanda İran'ın dünyadaki üçüncü lider ticaret ortağıdır." demiştir (Liu ve Wu, 2010: 43).

2000'li yılların başında İran'ın nükleer programları konusundaki uluslararası tartışmaların artmasıyla birlikte Pekin, İran'ın nükleer programlarının askeri amaçlı olduğuna dair söylemleri sürekli olarak reddetmiştir (Garver, 2013: 75). 2000 yılında Çin şirketleri CNPC ve Sinopec, petrol ve doğalgaz keşfi ve işlenmesi konusunda İran ile anlaşma yapmıştır. 2004 yılında iki ülke LNG satışı hakkında 20 milyar dolarlık bir anlaşma yapmıştır. Çin, İran üretimine doğrudan yatırım yapan en büyük devletlerden biridir. 2000'lerin başında 10 milyar dolar seviyesinin altında seyreden ticaret hacmi, 2015 sonrası 50 milyar doları geçmiştir (Alagöz, 2016: 68).

İki ülke arasındaki ilişkilerin bir önemli konusu da İran'ın nükleer enerji politikasına Çin'in bakışıdır. 1992 yılında Rafsancani'nin Çin ziyareti ve Çin Başbakanı Li Peng'in 1991 yılı İran ziyareti neticesinde 300 MW'lık nükleer tesis anlaşması yapılmıştır. ABD bu anlaşma sonrası Çin'e büyük bir baskı uygulamış ve Çin'i "en imtiyazlı ulus" statüsünden çıkarmakla tehdit etmiştir. Bu baskılar sonucunda 1997 yılında Çin, İran nükleer programından çekilmiştir (Alperen, 2018: 15).

Krizin başladığı 2002 yılından itibaren Çin, müzakere sürecinin ön planda olması gerektiğini söylemiştir. Çin'in genel görüşü, İran'ın nükleer silah üretmediği sürece, nükleer enerjiyi barışçıl amaçlar doğrultusunda kullanma hakkı olduğu yönündedir. Bu konuda Çin, İran'dan daha şeffaf olmasını istemiş ve İran'a herhangi bir askeri müdahaleye kesinlikle karşı çıkmıştır. Düzenli bir enerji akışına ihtiyaç duyan Çin için, olası bir müdahale sonrası oluşacak istikrarsız bir İran pek arzu edilmemiştir. Bu durum Çin enerji güvenliği açısından oldukça önemlidir (Alagöz, 2016: 74-75). Öte yandan Çin, İran'a nükleer teknoloji transferi yapmaktadır. Bu durum, ABD başta olmak üzere Batı devletleri tarafından sert bir şekilde karşılanmıştır. Bu yüzden ABD, BM Güvenlik Konseyi'nde sahip olduğu veto hakkını, İran'ın nükleer faaliyetlerine karşı alınacak olumsuz bir karara karşı kullanmakta ve böylece İngiltere ve Fransa'ya karşı bir denge unsuru olmaktadır (Emiroğlu, 2006: 476).

Soğuk Savaş dönemi boyunca ilişkiler simetrik ve iki yönlü bir seyirde ilerlerken, savaş sonrası bu iki ülke arasındaki ilişkinin yönlendiricisi Çin olmuştur (Alperen, 2018: 17). Bu dönemden itibaren ikili ilişkiler daha çok zorunluluğa dayanmıştır. Çin'in petrol ihtiyacına karşı İran, Çin'den silah almaktadır. İran-Çin ilişkileri genel çıkar hedefleri doğrultusunda, siyasi ve ekonomik hedeflerin örtüşmesiyle şekillenmiştir. İran, Çin'i sahip olduğu enerjiyi satabileceği bir pazar olarak görmüş, aynı zamanda nükleer enerji hedeflerini gerçekleştirmede bir destek olarak kullanmıştır. Uluslararası alanda nükleer çalışmalarından dolayı yapılan baskıyı kırmak için Çin'in veto gücünü kullanmıştır.

5.3.4 İran-AB ilişkileri

Soğuk Savaş döneminde İran-AB ilişkileri, Soğuk Savaş sona erene dek, Avrupa ülkeleri ile ayrı ayrı ve karşılıklı olarak yürütülmüştür. 1992 Maastricht Antlaşması ile kabul edilen Ortak Güvenlik ve Dış Politika (ODGP) ile AB dış politikası kurumsallaşmış ve İran-AB ilişkileri farklı bir boyuta gelmiştir (Koca, 2011: 124).

İran ile AB arasındaki ikili ilişkiler, karmaşık ve son derece spesifik olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde ikili ilişkilerle ilgili olarak, AB dış politikasının “Eleştirel Diyalog”dan “Kapsamlı Diyalog”a dönüşümü mevcut durum üzerinde oldukça etkili olmuştur. AB ile İran arasındaki kapsamlı diyalog yolu, Muhammed Hatemi'nin 1997 yılında İran Cumhurbaşkanı olmasıyla başlamıştır. Yeni Cumhurbaşkanı, Avrupalı ortaklarla ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır (Osiewicz, 2018: 154).

21. yüzyılın başında AB-İran ilişkilerini şekillendiren en önemli faktörlerden biri İran nükleer programı olmuştur (Osiewicz, 2018: 155). 2003 yılında İran nükleer krizinin ortaya çıkması ile AB ülkeleri, yeni bir savaş çıkması konusunda endişe içindedirler. Ortadoğu'da tekrar bir savaş ortamı ile karşılaşmak istemeyen AB, ODGP'yi güçlendirmek ve küresel bir aktör olmak amacıyla, bu krizde arabuluculuk rolü üstlenmiştir. AB'nin bu politikayı benimsemesine iki önemli etken neden olmuştur. İlki İran'ın AB için önemli bir ticari aktör olması nedeniyle AB'nin İran'ı kaybetmek istememesi. İkincisi ise İran nükleer krizinin çözülmesinde rol oynamanın, küresel bir aktör olmak isteyen AB'nin saygınlığını artıracak olmasıdır (Akarsu, 2017: 59).

AB-İran ilişkileri, İran'ın nükleer programı nedeniyle bozulmuştur. İran'ın nükleer silah programının 2003'te keşfedilmesinden bu yana, AB enerjiyle ilgili bir nükleer programa itiraz etmemiş, ancak nükleer silahların geliştirilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. AB, bu krizin çözümünde askeri bir müdahaleye destek vermemiştir. AB'nin bu konudaki önceliği enerji güvenliğini sağlamak olmuştur. AB'nin bu önceliğinin farkında olan İran, Avrupalı hükümetlere ve şirketlere enerji konusunda öneri ve imkânlarda bulunarak durumdan faydalanmak istemiştir (Köse, 2008: 47).

2006 yılından sonra AB, arabulucu politikasından vazgeçip daha çok zorlayıcı diplomasiyi benimsemiştir. Bu yıldan itibaren AB, İran'a yönelik yaptırımların yanı sıra, krizin çözümüne dair ekonomik ve siyasi öneriler sunmuştur. Buna göre İran'a, UAEK ek protokolünü imzalama ve uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son verme şartı ile ekonomik, sivil, nükleer teknoloji ve enerji alanında işbirliği imkânı sunulmuştur. Fakat İran bu teklifi kendinden istenilenlere karşı yetersiz bularak reddetmiştir (Akarsu, 2017: 61).

İran üzerine yapılan tartışmalar, AB'nin İran'a uyguladığı politikalarda değişikliklere neden olmuştur. AB, 27 milyar Euro ticaret hacmine ulaştığı 2008 yılına kadar, İran'ın en büyük ticaret ortağı olmuştur. Yaptırımlar ve kötüye giden ilişkiler, karşılıklı ticaret hacminin 2013 yılında 7 milyar Euro'nun altına düşmesine neden olmuştur (Parsi ve Esfandiary, 2016: 12). Yaptırımların 2012 yılında uygulamaya konulması ve 2013 yılında yürürlüğe girmesinin ardından, İran'ın AB'ye ihracatı 5,7 milyar Euro'dan 0,8 milyar Euro'ya düşmüştür. Birçok Avrupalı enerji şirketi İran'a yaptırımlar uygulamıştır. Daha önce açıklanan bir dizi enerji projesi, yaptırımların uygulanmasıyla yarıda kesilmiştir (Emamian, 2016: 51). İngiltere hükümeti, Shell şirketini İran'a yapacağı yatırımdan vazgeçirmiştir. Fransa ise Total'in yatırımlarını desteklemiştir. İtalya ve diğer üye devletler, İran doğalgazının Avrupa pazarına girmesi için planlanan Nabucco projesini desteklemiştir. İngiltere ise AB'nin resmi olarak bu projeyi desteklemesine karşı çıkmıştır (Görgülü, 2008: 75).

Haziran 2010'da 1929 sayılı Karar'ın kabulünden sonra İran'la ilgili AB yaptırımları, neredeyse ABD'nin yaptırımları kadar yaygınlaşmıştır. 2012 yılında AB, İran'ın ham petrol ve doğalgaz ithalatını yasaklamıştır. 2015 yılında JCPOA'dan sonra AB, İran'a olan yaptırımlarının neredeyse tamamını kaldırmış ve çok sayıda Avrupalı işletme

İran'la ilişkilerine devam etmiştir. JCPOA yürürlüğe girdikten sonra, dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Phillip Hammond, İran'ı ziyaret etmiş ve hükümet yanlısı protestocular tarafından 2011'de yapılan saldırıdan bu yana kapalı bulunan İngiltere Büyükelçiliği'ni yeniden açmıştır (Katzman, 2018: 56).

AB'ye göre İran, uluslararası sistemle bütünleşmelidir ve bu bütünleşme diyalog ve yapıcı ilişkiler ile sağlanabilir. ABD'nin uyguladığı sert politikalar İran'ı yola getirmekten ziyade daha radikal eylemlerde bulunmasına neden olmaktadır. AB'ye göre İran ile ilişki içerisinde olunmalı ve İran, sunulan uzlaşma şartlarını kabul ettiği takdirde ilişkiler geliştirilmelidir. AB, İran sorununu ABD'nin eline bırakmak istememektedir. Ancak, ABD'nin İran'a karşı sert bir tavır sergilemede kararlı olması ve İran'ın iç ve dış politikada değişim yanlısı olmaması, bu isteğine engel olmuştur (Uz, 2009: 98).

5.3.5 İran-Türkiye ilişkileri

İran ve Türkiye, hem coğrafi olarak hem de kimlik bakımından, çok sayıda bölgede rol oynayan iki önemli bölgesel aktördür (Yarmohammadian, Omid ve Ebrahimi, 2017: 17). İki ülke tarih boyunca bazen işbirliği bazen de rekabet içinde olmuşlardır. Sosyal, dini, siyasi ve ekonomik konular, iki ülke arasındaki rekabetin ve işbirliğinin temel konuları olmuştur.

İki ülke arasındaki enerji temelli işbirliğine bakıldığında, bu işbirliğinin daha çok Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği doğalgaz ve petrole dayalı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin İran'dan yaptığı enerji ithalatı 1990'lı yılların ortalarında ABD'nin İran'a uyguladığı yaptırımlar nedeniyle sorunlu olarak başlamıştır. İran'dan Türkiye'ye ilk doğalgaz 2001 yılında ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren zaman zaman gazın yeterli miktarda ulaşmaması ve gaz fiyatının Türkiye tarafından sık sık yenilenmek istenmesi ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur (İnat, 2015: 19).

1990'lı yıllar ikili ilişkilerin inişli çıkışlı seyir izlediği bir dönem olmuştur. Bu dönemde, siyasi çıkarların aksine PKK'nın Türkiye'ye karşı yürüttüğü eylemler ikili ilişkilerin en önemli konularından olmuştur. Bu dönemde İran'ın PKK'yı destekleyen politikaları, Türkiye-İran ilişkilerinin temel belirleyici unsurlarından biri olmuştur. Bu nedenlerden dolayı Türkiye, İran'ı suçlamış ve ilişkiler mesafeli bir seyir almıştır (Sarıaslan, 2013: 71-72).

1990'ların sonuna doğru, Türkiye'nin İran'a yönelik tehdit algıları azalmıştır. Çünkü Hatemi'nin 1997'de Cumhurbaşkanı seçilmesiyle İran'ın devrimi ihraç etme arayışı, radikal İslamcı gruplara ve PKK terörizmine desteği giderek azalmıştır. Böylece Türkiye, İran'a daha hoşgörülü bir şekilde yaklaşmaya başlamıştır. Ancak bu durum kısa sürmüştür. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra giderek artan Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan-Ermeni çatışması 1992'de savaşa dönüşmüş ve bir kez daha PKK terörü ikili ilişkilere hâkim olmaya başlamıştır. Bu savaşta İran, Ermenistan'ı, Türkiye ise Azerbaycan'ı desteklemiştir. Bazı alanlarda görülen çıkar çatışmalarına rağmen iki ülke ciddi uzlaşmazlıklardan kaçınmıştır (Karacasulu ve Karakir, 2011: 112).

Uluslararası sistem, İran'ı uzun süredir baskı altında tutmaktadır. Bu baskı nedeniyle İran, uluslararası arenada yalnızlaşmıştır. İran, Türkiye'nin bu dönemde gösterdiği siyasi ve ekonomik arabuluculuktan istifade etmiştir. Özellikle nükleer müzakerelerdeki arabuluculuğu İran için büyük önem arz etmiştir.

Türkiye, İran'ın nükleer silaha sahip olmasına karşıdır. Bu karşı duruş nükleer silaha sahip bir İran'ın Türkiye'ye karşı bir tehdit olacağından değil, nükleer silaha sahip bir İran'ın bölgede istikrarsızlığa sebep olacağı düşüncesindedir. Türkiye bu istikrarsızlığı istememektedir (Çetinsaya, 2006: 5). Türk hükümeti, İran'ın barışçıl amaçlar için nükleer teknoloji geliştirme hakkının olduğunu savunmuştur. Nükleer sorunun ise uluslararası diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini söylemiştir (Bağcı ve Sinkaya, 2009: 6). Türkiye'nin İran nükleer sorununa yönelik konumu önce pasif iken daha sonra sırayla, yön veren ve arabulucu bir tutuma doğru yönelmiştir (Sarıaslan, 2013: 86). Türkiye, İran'ın nükleer çalışmalarını, kendisine direkt yöneltilmiş bir tehdit olarak görmemiştir. Bunun en büyük nedeni, iki ülke arasındaki ilişkinin güç unsurları arasında belirli bir denge ile kurulmuş olması ve doğrudan tehdit algısının zayıflamasıdır. Türkiye, İran enerji sorunuyla ilgili olabildiğince tarafsız kalma politikası izlemiştir (Uz, 2009: 43). Nükleer krizin Türkiye'yi sıkıntıya sokan en önemli noktası, İran-ABD ilişkilerinin giderek gerilmesi ve Türkiye'nin bu iki ülke ile olan ilişkilerini bir diğerini feda etmeden sürdürmeye çalışması olmuştur. İran'a karşı uygulanan ekonomik ambargonun neticesinde Türkiye, İran ile kurduğu ekonomik ve ticari ilişkilerin etkilenmesinden endişe duymuştur.

Türkiye, ihtiyaç duyduğu enerjinin önemli bir kısmını İran'dan karşılamakla beraber, Tahran ile olan ihracatını artırıp ekonomik ilişkileri daha fazla geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle Türkiye, İran nükleer sorunundan dolayı bir çatışma ortamı içinde kalıp, mevcut istikrarsızlığın kontrol edilemez bir boyuta gelmesini engellemek için yoğun bir diplomatik çaba sarf etmiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 45).

Siyasi ilişkilerin yanı sıra, iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkiler de gelişmiştir (Çetinsaya, 2006: 5). 2002-2008 yılları arasında 8,5 katlık artış ile iki ülke arasındaki ticaret hacmi 1,2 milyar dolardan 10,2 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2008-2014 yılları arasında bu yükseliş yavaşlamış, sadece 1,3 katı yükselerek 13,7 milyar dolar seviyesine gelmiştir. 2014 sonrası düşüşe geçen ticaret hacmi 2018 yılına gelindiğinde 9,3 milyar dolar seviyesine düşmüştür (İnat, 2015: 20).

5.4 İran Siyaseti ve Enerji Politikalarına Etkileri

5.4.1 İran'ın enerji güvenliği politika esasları

Enerji ile ilgili politikalar uygulanırken, enerji kaynakları ve bu kaynaklara ulaşım yolları, kaynakların sürekliliği, enerji kullanıcılarına kesintisiz bir şekilde ulaştırılması gibi hususlar ön planda bulundurulmalıdır (Erkan, 2015: 132). Bu maddeler, enerji kaynakları bakımından oldukça zengin olan İran'ın enerji güvenliği politikasının temelini oluşturmaktadır. İran için hayati öneme sahip enerji nakil hatlarından olan Hürmüz Boğazı ve Bab el Mandab Boğazı'na birçok terörist saldırı meydana gelmiştir. Bu saldırılar, İran'ın enerji ticaretini olumsuz etkilemiştir (Alshaghel, 2018: 55).

İran'ın önemli bir petrol ve doğalgaz tedarikçisi olması, boru hatları güzergâhlarını güvence altına almak için Asya ve Avrupa ülkeleri arasında jeopolitik bir rekabeti tetiklemiştir. Avrupa ülkeleri, İran gazına erişmede ciddi bir rekabetle karşı karşıya kalmışlardır. Petrol rezervlerinin tükenmesi karşısında İran, özellikle Hazar Denizi'nde hem karada hem de denizde petrol rezervlerini geliştirmek için yabancı yatırımlara yönelmiştir. ABD yaptırımları, İran petrol sektörüne büyük miktarda yabancı yatırımın yapılmasını engellediğinden, İran liderleri, Hazar'da, ABD baskılarından kaçmanın ve yabancı yatırımcıları teşvik etmenin yollarını bulmuşlardır. İran, saha geliştirme işinde yabancı yatırımları çekmek için büyük doğalgaz rezervlerine sahip olma kozunu kullanmıştır. Bu bağlamda İran, LNG

alıcılarını bu petrol sahalarının geliştirilmesine katan bir anlaşma imzalamıştır. Bunlara Brezilya'nın Petrobras şirketi ile yaptığı anlaşmayı ve Hindistan ile LNG ihraç etmek için yaptığı anlaşmayı da eklemiştir. Ayrıca, İran'ın Çin'le artan petrol ticareti, petrol piyasasındaki gücünü korumasının yolunu açmıştır (Coşkun, 2009: 197-198).

Nükleer enerji konusunda İran'ın Batı ile uzlaşma içerisine girme çabası, nükleer enerjinin üretiminin devamlılığı için oldukça önemlidir. İran, nükleer programına başladığından beri sürekli ABD, BM ve Batı ülkelerinden farklı tehditlerle karşı karşıya kalmıştır (Gamawa, 2017: 45). Nükleer programın devamlılığını sağlamak ve enerji ticaretine vurulan darbeyi ortadan kaldırmak için 2015 yılında P5+1 ülkeleri ile anlaşmaya varılmıştır. Anlaşma neticesinde İran, enerji sektörünü daha da geliştirilebilecek ve küresel piyasalardaki enerji ticaretini daha da ilerletebilecek bir fırsat yakalamıştır (Yesevi, 2015: 452).

ABD'nin baskısı altında olan İran, enerji taleplerini karşılamak için yönünü Avrupa'ya ve Çin'e yönelmiştir. Dış politikasındaki idealist yaklaşım nedeniyle, bölgesel ve küresel düzeyde enerji güvenliğinde etkili ve yapıcı bir rol oynama fırsatını kaybetmiştir (Abolhosseini, Heshmati ve Rashidghalam, 2017: 227).

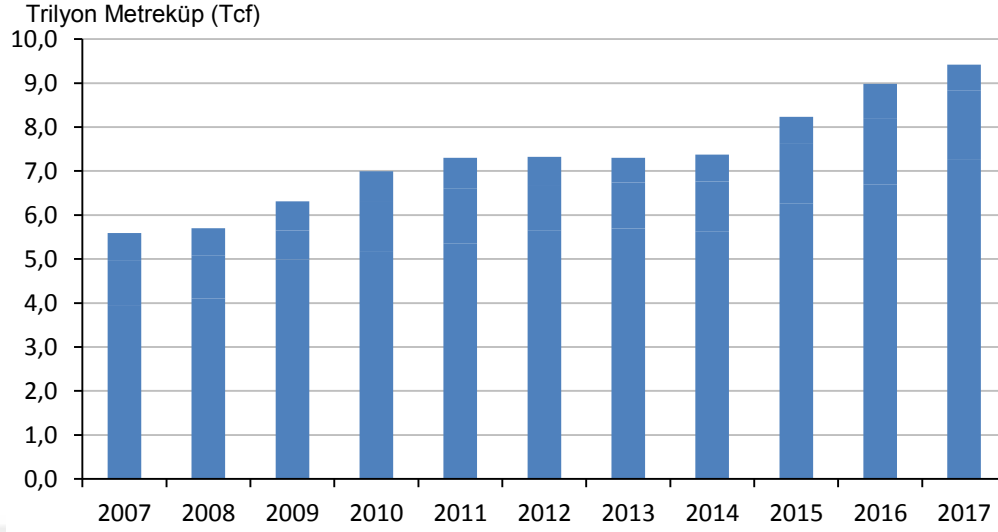
5.4.2 Enerji üretiminde İran'ın konumu

İran, OPEC ve Gaz İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (GECF) önde gelen üyelerinden biridir. İran, dünyanın en büyük dördüncü petrol ve ikinci en büyük doğalgaz rezervlerine sahiptir. 2010 yılında İran, Suudi Arabistan ve Rusya'dan sonra küresel olarak üçüncü büyük ham petrol ihracatçısı konumundaydı. Ülkedeki enerji tüketimi, uluslararası standartlardan oldukça fazladır. İran'ın kişi başına düşen enerji tüketimi Japonya'nın on beş katı, AB'nin ise on katıdır. Devasa enerji sübvansiyonları nedeniyle İran, enerji yoğunluğu küresel ortalamasının üç katı, Ortadoğu ortalamasının ise iki buçuk katıyla, dünyanın en verimli enerji tüketen ülkelerinden birdir (Meidani ve Zabihi, 2013: 15).

Doğalgazın hem sanayileşmiş hem de sanayileşmemiş ülkeler için artan önemi, İran'ı enerji jeopolitiğinde potansiyel bir güç haline getirmiştir (Coşkun, 2009: 186). Doğalgaz, İran'ın yerel enerji tüketiminin yaklaşık %68'ini oluşturmuştur. Bu nedenle gazın ülke ekonomisi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Öte yandan İran,

dünyada doğalgaz rezervleri bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Başlıca doğalgaz alanları Güney Pars, Kuzey Pars, Kiş ve Kengan'dır. İran'ın doğalgaz rezervleri ağırlıklı olarak deniz kıyısında bulunmaktadır. Sadece bir kısmı İran topraklarında bulunan dev Güney Pars Gaz Sahası, İran'ın toplam kanıtlanmış doğalgaz rezervinin %27'sinden fazlasını oluşturmuştur ve İran'ın en büyük doğalgaz alanıdır. Tahmini 12,74 trilyon metreküp gazı sahip olan Güney Pars Gaz Sahası, dünyadaki gaz rezervinin yaklaşık %6,8'ini içermektedir (Golara, Bonyad ve Omidvar, 2015: 24). Güney Pars bölgesi, bu zengin kaynaklarla İran'ın toplam doğalgaz rezervinin %35'ini temsil etmektedir (Tagliapietra, 2014: 5). Güney Pars sahasının tam kapasite kullanıma geçmesinden sonra, ülkede üretilen doğalgaz hacminin 1 milyar 200 milyon metreküp olması beklenmektedir (IRNA, 2019).

Küresel petrol rezervlerinin %11'ine, küresel doğalgaz rezervlerinin de %15,3'üne sahip olan İran, dünya enerji pazarındaki ve küresel ekonomideki en büyük aktörlerinden biridir. Bununla birlikte, kendi enerji talebindeki hızlı artış, ülkenin petrol ihracatına devam etme, ekonomik ve çevresel koşullarını iyileştirme kabiliyetine ilişkin kaygıları artırmıştır. İran'ın ham petrol ihracatı, 1990'larda günde ortalama 2,561 bin varilken, 2000'lerde günde 2,364 bin varile düşmüştür. Enerji bakımından zengin bir ülke olarak İran, engin kaynaklarının en elverişli şekilde kullanımı konusunda birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Yüksek nüfus ve ekonomik büyüme oranları, cömert bir sübvansiyon programı ve zayıf kaynak yönetimi, son yıllarda hızla artan enerji tüketimine ve yüksek enerji yoğunluğuna neden olmuştur (Moshiri, Atabi, Hassan Panjehshahi ve Lechtenböehmer, 2012: 2).

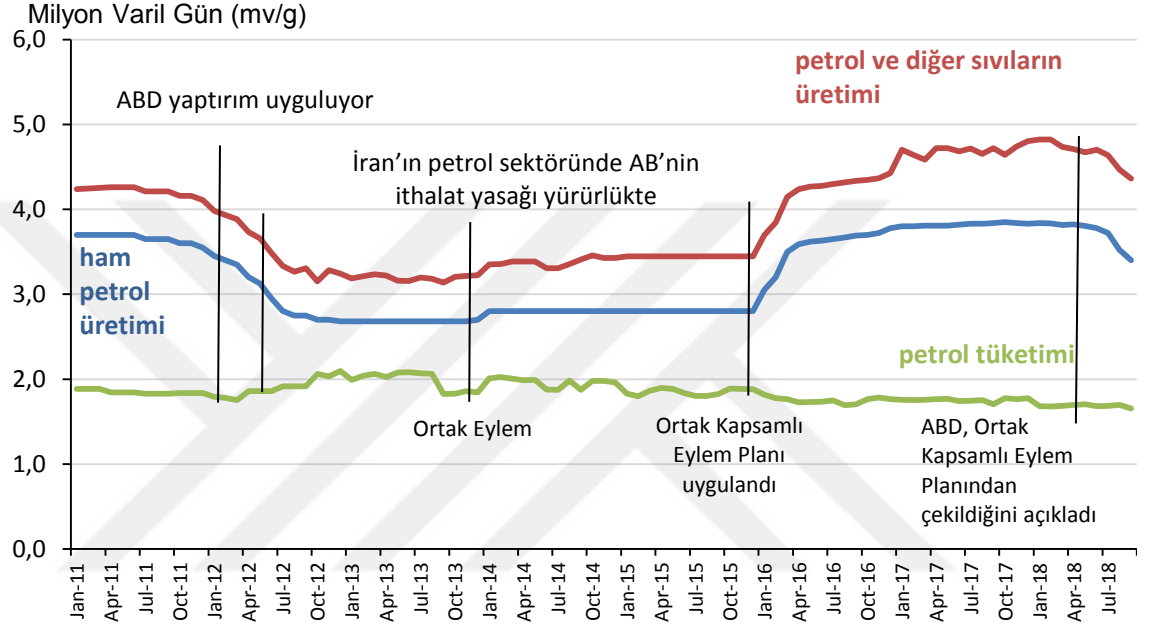
Şekil 5.3: İran doğalgaz üretimi, 2007-2017.

Kaynak: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRN> (e.t. 28.02.2019).

İran'ın 1999'da ve 2000'lerin başındaki günlük petrol üretimi, OPEC'in belirttiği değerden biraz fazla olmuştur. 2000 yılında Kasım ayının başından itibaren İran'ın OPEC kotası, OPEC dünya petrol piyasalarındaki yükselen fiyat baskılarına yanıt verebildiği için günde 3,917 milyon varile yükseltilmiştir. İran'ın 2001'deki petrol üretiminin OPEC kotasının üstünde olduğu ve günde ortalama 3,66 milyon varil olduğu bildirilmiştir. 2002 yılında günde 3,42 milyon varile düşmesine karşın, 2003 yılında, 1979 devriminden sonra en yüksek petrol üretimi olan günde 3,75 milyon varile yükselmiştir. İran'ın ortalama petrol üretimi 2000 ve 2003 yılları arasında günde 3,63 milyon varil olmuştur. 2004 ve 2007 yılları arasında petrol ihracat gelirlerinde bir büyüme yaşanmıştır. Böylece İran'ın küresel petrol üretimindeki payı %5,6'ya ulaşmıştır. İran'ın toplam OPEC üretimindeki payı 2000 ile 2003 arasında %13,48'den 2004 ile 2007 arasında %12,5'e düşmüştür (Hassani, 2016: 406).

İran'ın doğalgaz üretimi, yaptırım süresince hayati bir düşüş görmemiş olsa da, artış da olmamıştır. Yaptırımların şiddetlendiği 2012'den sonra İran'ın doğalgaz üretimi, marjinal bir düşüş göstermiş, ancak 2014 yılında tekrar artmıştır (Ünal, 2017: 20). İran, 2013 yılında 3,2 milyon varil petrol ve 5,6 trilyon metre küp doğalgaz üretmiştir. İran, pazardaki ilk beş petrol ve gaz üreticisi arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, yaptırımlar nedeniyle İran'ın küresel pazardaki petrol ihracatındaki

payı 2012'den bu yana azalmıştır. Ayrıca, doğalgaz rezervlerine rağmen, İran hiçbir zaman küresel gaz pazarının %1'ini bile elde edememiştir. İran'ın brüt doğalgaz üretimi, 2017'de yaklaşık 9,5 trilyon metreküp seviyesine ulaşmış ve bunun 7,3 trilyon metreküpü kuru doğalgaz olmuştur. Rystad Energy'ye göre üretim 2016'ya göre neredeyse % 9 artmıştır (Şekil 5.4).

Şekil 5.4: İran petrol ve diğer sıvı üretim ve tüketimi.

Kaynak: <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRN> (e.t.28.02.2019).

Uluslararası yaptırımlar nedeniyle, İran'ın petrol ve doğalgaz üretme ve ihraç etme kabiliyeti önemli ölçüde azalmıştır. JCPOA'nın tam olarak uygulanması ile bir dizi enerji ve finansal yaptırımın kaldırılması, İran'ın petrol ve doğalgaz üretimini ve ihracatını artırmada önemli bir potansiyel olmuştur (Jalilvand, Tzimitras, ve Faustmann, 2016: 43-44). Ancak Şekil 8'de görüleceği gibi İran'ın ham petrol, doğalgaz ihracatı ve üretimi, Mayıs 2018'de ABD'nin JCPOA'dan çekileceği ve İran'a karşı yaptırımlarını geri getireceği açıklamasından bu yana düşüş göstermiştir.

5.4.3 Hatemi dönemi enerji politikaları

1997 yılında, Muhammed Hatemi büyük siyasi reform vaadiyle İran'da iktidara gelmiştir. Oy kullanma hakkı bulunan otuz milyon İranlıdan yirmi milyonu, Hatemi ve reformist söylemlerini seçmiştir. Hatemi'nin seçim kampanyası, hukukun

üstünlüğü, özgürlüğün kurumsallaşması ve halkın egemenliğine yönelik siyasi kalkınma olmak üzere üç ilkeye dayanmaktaydı (Mehran, 2003: 311). Muhammed Hatemi'nin 1997'de Cumhurbaşkanlığına gelişi, İran'ın dış politikasında yeni bir sürecin başlangıcı değil, aynı zamanda İslam Cumhuriyeti'nin siyasal söyleminde de köklü bir değişimin başlangıcı olmuştur. Hatemi'nin reformist söylemleri, Batı'dan izole, yalnızlaştırılmış bir ülke için yeni umutlar getirmiştir (Jahtol, Qazafi ve Husain, 2017: 97).

Hatemi iktidara geldiğinde, dış ilişkiler sorununa ek olarak, düşük petrol gelirlerine sahip İran ekonomisi iyi durumda değildi. Örneğin, toplam İran petrol gelirleri 1997 yılında yaklaşık 15 milyar dolar iken 1998 yılında 10 milyar dolar seviyesine düşmüştür (Alnahas, 2007: 199).

Hatemi, İran'ın nükleer silah gücüne ulaşmasını istememiştir. İran'ın nükleer enerjiye “barışçıl amaçlarla” ulaşmasını ve elektrik üretmesini istediğini dile getirmiştir. Seçilmesinden kısa bir süre sonra Buşehr'deki nükleer reaktörü tamamlamak için çalışmalar yapmıştır. Hatemi ayrıca nükleer çalışmalar için yeterli bir bütçenin mevcut olmasını sağlamak için adımlar atmıştır (Samii, 2005: 44). Dönemin nükleer politikalarının belirlenmesi daha çok muhafazakâr kesimin elinde olduğu için, Hatemi nükleer diplomasinin belirlenmesinde pek etkili olamamıştır. Hatemi döneminde Dışişleri Bakanlığı ve İran Atom Enerjisi Kurumu, İran nükleer diplomasisini yürütmüştür (Karaaslan, 2013: 45). Hatemi, Batı ile olan ilişkilerini iyileştirmeye yönelik hedefleri olduğundan, ABD'nin yalnızlaştırma politikalarına karşı çıkan AB ile uyum içerisinde çalışmıştır. Batı ile iyi ilişki ortamını devam ettirmek isteyen Hatemi, bu duruma istinaden nükleer tesislerini UAEK gözlemcilerine açıp uluslararası denetime sunmuştur (Özdemir, 2013: 135).

Hatemi yönetimi altındaki İran, nükleer programını ve İsrail'e karşı duruşunu da devam ettirmiştir. İsrail'e göre, İran'ın nükleer silah edinmesi, bölgedeki askeri ve nükleer tekel için bir zorluk teşkil etmiştir. İran'ın nükleer programını onun varlığına yönelik bir tehdit olarak görmüştür. İran'ın balistik füzeler geliştirme amacının önce İsrail'i, ardından Avrupa'yı ve sonra ABD'yi vurmak olduğunu savunmuştur. Ayrıca ABD'yi, İran'ın nükleer programını önleme konusunda ikna etmek ve komşularına tecrit etmek için kampanyalar başlatmışlardır (Şenyurt, 2013: 34).

Hatemi, İran'ın bölgesel ve küresel ilişkilerini işbirliği çerçevesinde oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaçla pragmatik bir dış politika benimsemiştir. Bu dönemde, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile olan enerji işbirliğini geliştirmiştir. Ancak 11 Eylül olayları, Hatemi'nin politikasını ve planlarını bozmuştur (Özdemir, 2013: 402). Hatemi yönetimi, 11 Eylül sonrasında ABD ile ortak bir çaba içerisinde olsa da Batı'nın şer eksenine dâhil olmaktan kurtulamamıştır. Nükleer enerji problemini müzakereler ile çözmeyi tercih eden Hatemi dönemi politikacıları, Batı'dan bekledikleri cevabı alamamışlardır. Batı, İran'a taviz vermemiş ve İran'ın nükleer çalışmalarını iki yıl süreyle askıya almıştır (Yeğin, 2014: 3).

2003 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Hatemi tarafından, nükleer çalışmaların tamamen barışçıl olduğuna dair açıklama yapılmıştır. Ancak bu açıklamalara rağmen ABD'nin İran'a yönelttiği suçlamalar ve sert tavrı, iki ülke arasındaki ilişkinin düzelme şansını ertelemiştir. ABD, İran'dan nükleer çalışmalarına bir an önce son vermesini ve UAEK'ya haber vermeden denetim hakkı veren Ek Protokol'ü meclisten geçirip uygulamaya koymasını istemiştir. İran bu istekleri yerine getirmemiştir. Ancak yine de ABD'ye karşı uzak bir politika izlememiş, UAEK ile iş birliği yapıp tesislerini denetime açmıştır. Hatta NPT kapsamında olmayan, bilgi verme zaruryeti bulunmayan tesisleri de denetime açmıştır (Özdemir, 2013: 174).

Hatemi döneminde İran, bölge ülkeler ve AB ile ilişkilerini görece olarak iyileştirmiştir. Nükleer faaliyetlerinin devamı için de Rusya ve Çin öncelikli olmak üzere, destek arayışında olmuştur. Bu dönemin nükleer politika açısından en önemli olayı, 2002 yılında NPT'ye aykırı olarak yürütülen gizli nükleer tesislerin ortaya çıkışı olmuştur. 2002-2005 yılları arası dengesiz bir seyir izleyen İran-Batı ilişkileri, 2005 Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle gerilmiş ve 2002 yılında başlayan nükleer kriz, giderek daha da büyük çıkmaza doğru sürüklenmiştir.

5.4.4 Ahmedinejad dönemi enerji politikaları

Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın ana görüşü, mevcut üretim ve ihracat seviyesini korumak olmuştur. Ayrıca, petrol ve gaz sektörünü, mevcut durumundan çıkarmak için kritik bir teknoloji, sermaye ve pazar ihtiyacı arayışı içine girmiştir (Hassani, 2016: 414). 2005 yılındaki seçimlerde Ahmedinejad'ın seçilmesiyle, Hatemi döneminde oluşan diyalog döneminden ve kimilerine göre rejimin

liberalleştiği politikalardan tamamen dönüş yaşanmıştır (Karaaslan, 2013: 53). Ahmedinejad, İran'ın yeni Cumhurbaşkanı seçildiğinde, ABD Başkanı George W. Bush ve kadrosu uluslararası alanda saldırgan ve sert tavırlar sergiliyorlardı. Bu denli bir uluslararası ortamda, İran'ın yumuşak bir duruş ile ulusal çıkarlarını gerçekleştirme imkânsızdı (Yeğın, 2014: 3).

İran'ın nükleer politikası 2005 baharında Ahmedinejad'ın iktidara gelmesiyle değişmiştir. Bu tarihten itibaren İran, nükleer politikasında daha radikal, sert bir yol izlemeye başlamıştır (Motorcu, 2012: 54). İran'ın, Avrupa ülkeleri ve IAEA ile müzakere konusundaki en önemli hedefi, nükleer zenginleşme döngüsünü sürdürmek, ek protokolün gönüllü olarak uygulanması ile nükleer yaptırımların kaldırılması olmuştur. Ancak bir süre sonra, özellikle Ahmedinejad'ın iktidara gelmesinden sonra, İran dış politika yapıcılar, ABD ve Avrupa'nın asıl amacının yalnızca nükleer çalışmaları askıya almak değil, aynı zamanda İran'ın nükleer programının sonunu getirmek olduğuna karar vermişlerdir (Haji-Yousefi, 2010: 8). Yeni yönetim, bir önceki dönemde ortaya çıkan nükleer krizin çözümüne dair yumuşama ve taviz verme politikası izlememiş, ABD ile uzlaşma yolundan kaçınmıştır. Bu yüzden bazı yaptırımlara maruz kalmıştır. 2002 yılında ortaya çıkan nükleer kriz, Ahmedinejad döneminde daha da derinleşmiştir (Göktaş, 2014: 28). Ayrıca Ahmedinejad'ın medya önünde İsrail'in haritadan silinmesi gerektiğine dair yapmış olduğu açıklama sonrasında, ABD ve İsrail tarafından, en büyük tehditler arasına alınmıştır (Gökalp, 2016: 173).

Ahmedinejad, enerji konusunu iç siyasete de taşımıştır. 2006 yılının başlarında, petrol sektörü üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmak isteyen Ahmedinejad, ulusal çıkarları korumak ve petrol sözleşmelerini denetlemek için Petrol Konseyi'ni kurmuştur. Konsey üyeleri, Başkan, Petrol Bakanı, Maliye Bakanı, Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı, Merkez Bankası Başkanı ve Cumhurbaşkanlığı Dairesi Başkanı'ndan oluşmuştur (Brumberg ve Ahram, 2007: 28).

Ulusal ve uluslararası medya ile ilk röportajında Ahmedinejad, İran'ın nükleer projesini geliştirme ve uranyum zenginleştirme amacı için mücadele edeceğini dünyaya açıkça belirtmiştir. Ayrıca, İran'ın ABD'nin yardımı olmaksızın nükleer projedeki hedefine ulaşacağını söylemeyi de unutmamıştır. İran'ın nükleer

faaliyetleri hakkında bir gazeteciye verdiği yanıtta Ahmedinejad: “*Barışçıl nükleer teknoloji, bu ülkenin gençlerinin bilimsel ilerlemesinin ürünüdür. İran ulusunun tüm barışçıl bilimsel alanlarda ilerleme ve tüm olanaklara erişme hakkı vardır. Tıp, mühendislik ve bilimsel ilerlememiz için bu teknolojiye ihtiyacımız var ve araştırmaya devam edeceğiz. İran gerçekten Amerika Birleşik Devletleri’ne ihtiyaç duymadan ilerliyor.*” demiştir (Alnahas, 2007: 247). Ahmedinejad, barış için yapıldığını söylediği nükleer çalışmalara devam etmeye son derece kararlı olmuştur. Ahmedinejad, bu çalışmalara yöneltilen suçlama ve eleştirileri, İran ulusal çıkarlarına yapılan bir saldırı olarak yorumlamıştır. 5+1 grubunun 2006 yılında hazırladığı plandan sonra Ahmedinejad, nükleer çalışmalarına saygı duyulduğu takdirde, nükleer enerji konusunda müzakere etmeye hazır olduğunu söylemiştir. Rehber Hamaney’in nükleer enerji konusuna önem vermesi ve nükleer çalışmalara engel olmak isteyenlere karşı sert bir üslupla cevap vermesi, Ahmedinejad’ın dini lider ile uyum içerisinde olduğunu göstermiştir (Aras, 2007: 33).

2008 yılında, İran ile Avrupa arasında yapılan görüşmeler neticesinde, İran’ın uranyum zenginleştirme çalışmalarından geri adım atmayacağı sonucuna varılmıştır. P5+1 ülkeleri, Tahran’daki görüşmelerde, İran’a barışçıl amaçlarla nükleer program çalışmalarına destek verecek bir paket sunmuşlardır. Ancak İran, nükleer zenginleştirme çalışmalarını askıya alacak bu öneriyi kabul edilemez bulmuştur. Bu nedenle görüşmelerden sonuç alınamamıştır (Abbasigil, 2015: 38). Bir sene sonra Nisan 2009’da P5+1 grubu ile Cenevre’de nükleer enerji konusunda görüşmeler yapılmış ve bu görüşmelerde İran’ın uranyum zenginleştirme çalışmalarının Rusya ve Fransa’da yapılması gündeme alınmıştır. Bu konu sonrasında Rusya ile ilişkiler bozulmuş, Rusya Buşehr’deki santralin yapımını durdurmuştur. 2010 yılına gelindiğinde Ahmedinejad, uranyumun %20 oranında zenginleştirildiğini duyurmuştur. Bu açıklama sonrası UAEK, yayınladığı raporda, İran’ın nükleer silah elde etmesiyle ilgili şüphelerini belirtmiştir (Yesevi, 2015: 449).

2012 yılında 5+1 ülkeleriyle müzakereler devam etmiştir. Müzakereler sonucunda İran’ın çalışmalardan vazgeçmeyeceği anlaşılınca, ABD, ülkelere İran’dan petrol alımını durdurma çağırısı yapmıştır. AB’den de 1 Temmuz 2012’den itibaren bu çağrıya uyacağını belirten bir açıklama gelmiştir. İran petrol ihracatının yaklaşık %20’sini AB ülkeleri oluşturmaktadır ve bu nedenle uygulanan boykot ciddi

sonuçlara neden olmuştur. Bu yaptırımlar, İran ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Petrol geliri %40 azalırken ekonomik sorunlar ve işsizlik artmıştır. Kötü gidişat neticesinde Ahmedinejad'ın popülaritesi azalmış ve halk yeni arayışlar içine girmiştir. Haziran 2013 seçimlerinde ılımlı söylemlere sahip Ruhani, yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.

5.4.5 Ruhani dönemi enerji politikaları

Seçim kampanyası boyunca ılımlılık, itidal vurgusu yapan ve seçildiği takdirde Batı ve bölgesindeki ilişkileri iyileştirmek için çalışacağını söyleyen (Şen, 2017: 5) Ruhani, Haziran 2013'te yapılan seçimin ilk turunda muhafazakâr rakibine karşı oyların %51'ini alarak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde belirleyici bir zafer kazanmıştır. İhtiyatlı ılımlılık ve umuttan oluşan politik platformu, İran siyasetinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Zarif, 2014: 55).

Haziran 2013'teki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kazandığı zaferin ardından Hasan Ruhani, petrol ve doğalgaz sektöründeki reform ve canlandırmanın, hükümetin önceliklerinden biri olacağını açıklamıştır. Kendisi ve yardımcılarının birçoğu, eski Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın iki dönem görev süresi boyunca, petrol ve gaz endüstrisine yönelik politikalarını eleştirmekte tereddüt göstermemiştir. OPEC istatistiklerine göre (üye devletler tarafından sağlanan resmi verilere dayanarak), İran'ın petrol üretimi Eylül 2011'de günde 4,3 milyon varil (mv/g) iken, Kasım 2013'te 3,3 mv/g'ye düşmüştür. Günlük ham petrol ihracatı da aynı şekilde 2011 yılında 2,7 mv/g'den Ahmedinejad'ın son aylarında 1 mv/g'nin altına düşmüştür. Ruhani, yukarıda belirtilen düşüşün sebeplerini ele almaya çalışmış ve bu düşüşü aşmak için çözümü, uluslararası yaptırımlara (orantısız bir şekilde İran'ın petrol ve gaz sektörünü hedef alan) son vermek için P5+1 grubu ile müzakere etme ve ülkenin petrol ve gaz endüstrisinde reform yapma olarak belirlemiştir (Habibi, 2014: 1).

Göreve geldiğinden itibaren Hasan Ruhani, Petrol Bakanlığı'na Başkanlık edecek uygun bir kişi bulmaya öncelik vermiştir. Hatemi, Başkanlığı döneminde (1997–2005) Petrol Bakanı olarak kıdemli petrol uzmanı Bijan Namdar Zangeneh'i seçmiştir. Ahmedinejad, Zangeneh ve ekibini “petrol mafyası” olarak suçlamıştır. Bu yüzden Ruhani tarafından Zangeneh'in seçilmesi, yeni Cumhurbaşkanı'nın Petrol Bakanlığı vizyonunun Ahmedinejad'dan ne kadar farklı olduğunu göstermiştir.

Ruhani ve Zangeneh, Petrol Bakanlığı için önemli bir reform programı başlatmışlardır. Bu reformların bazıları yeni politikaların uygulanmasını içermiş ve bazıları da Ahmedinejad yıllarının kötü algılara sebep olan politikalarını değiştirmeyi amaçlamıştır (Habibi, 2014: 4). Dönemin İran Petrol Bakanı Bijan Zangeneh, İran'ın ham petrol politikasının, 2012 öncesi 4 mv/g olan ham petrol üretim seviyesini ve OPEC'in 2,5 mv/g ham petrol ihracatındaki kaybettiği OPEC payını geri kazanmak olduğunu söylemiştir (Vakhshouri, 2015: 5).

Cumhurbaşkanı Ruhani, Ocak 2014'de Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda yaptığı açıklamada, üç noktaya vurgu yapmıştır. Birincisi, petrol zengini İran'ın önemli yatırım fırsatlarına sahip, yaklaşık 80 milyon kişilik, büyük ölçüde keşfedilmemiş bir pazar olduğuydu. İkincisi, yaptırımların kaldırılması ve ekonomik bağların normalleşmesi durumunda, İran'ın 2017 yılına kadar ilk on ekonomiden biri olabileceğiydi. Üçüncüsü ise Ruhani hükümetinin, İran'ın ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmayı amaçladığıydı. Ruhani yönetiminin iddialı ekonomik gündemi, dış politika önceliklerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. İlk olarak, Cumhurbaşkanı Ruhani, dostça ilişkiler ve ekonomik fırsatlar arasındaki kurucu ilişkiyi kabul etmiş ve *“Etkili ve yapıcı diplomatik ilişkiler kuruyoruz ve karşılıklı güven oluşturmaya odaklanıyoruz. Bu sayede dış politika yönümüzü iç ekonomik kalkınmaya yönlendirebiliyoruz.”* açıklamasını yapmıştır. Buna göre, ekonomi ve dış politika ile ilgili kaygıların derinlemesine iç içe geçmiş durumda olduğu söylenebilir. İkincisi, yalnızca nükleer meselenin çözümlenmesiyle İran, (nükleer bağlantılı) yaptırımların kaldırılmasını, devletler ve uluslararası firmalarla ilişkiler için daha iyi koşulların ortaya çıkmasını bekleyebilir (Colleau, 2016: 43).

Ruhani, iş başına geldiğinden itibaren nükleer soruna büyük önem vermiştir. Bu dönemde, nükleer müzakerelerin alacağı yolu önceki dönemlerden ayıran şartlar mevcuttu. Özellikle İran ekonomisi, petrol ve finans sektörünü hedef alan yaptırımlara daha fazla dayanacak seviyede değildi. Bu yaptırımların bir an önce kalkması gerekiyordu (Şen, 2017: 8). Ruhani, önceki dönemlerde nükleer programdaki radikal tutumdan ayrılmak gerektiğini ön görmüştür. Selefi Ahmedinejad gibi nükleer çalışmalara devam etmek istese de, sahip olduğu yeni üslup, nükleer müzakerelere etki etmiş ve anlaşmaya varılması konusunda olumlu bir hava oluşmuştur. Ruhani, mevcut ekonomik yaptırımların yumuşaması ve daha geniş

kapsamlı ambargoların uygulanmaması için bu müzakereleri son şans olarak görmüştür (Yeşiltaş, 2013: 61).

Müzakereler neticesinde 2013 yılının Kasım ayında İran ile P5+1 ülkeleri arasında Cenevre Antlaşması imzalanmıştır. Altı ay süreli geçici antlaşmanın hedefi, kalıcı anlaşma yapılması için gerekli olan güven ve istikrar ortamını sağlamaktı (Şen, 2017: 9). Bu antlaşmaya göre taraflar, altı ay içerisinde daha kapsamlı bir antlaşma için müzakerelere devam edeceklerdi. Yapılan bu antlaşma ile İran'ın ileri seviyede zenginleştirdiği uranyum stoklarını yok etmesi ve uranyum zenginleştirmek için kullanılan tesislerin kurulmasının durdurulmasına karşın, Tahran'a uygulanan yaptırımların hafifletilmesi öngörülmüştür (Yeşiltaş, 2013: 62). Antlaşma maddeleri arasında Arak'taki ağır su arıtma tesislerinin yapımının durdurulması ve UAEK'ya izleme yapabilmesi için gerek duyduğu belgelerin sağlanması da vardı (Uçan, 2015: 122). İmzalanan bu geçici antlaşma, hem İran nükleer programı hem de ABD-İran ilişkilerinin seyri için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bir önceki dönemde izlenen radikal ve sert politika neticesinde uygulamaya konulan yaptırımların İran ekonomisine etkisinin giderek artması, uygulanan yaptırımlara rağmen İran'ın nükleer çalışmalara devam etmesi ve İran'a karşı askeri bir operasyon yapma ihtimalinin azalması, tarafları müzakereye iten etmenler olarak söylenebilir (Yeşiltaş, 2013: 63).

Nükleer anlaşma yolundaki bir önemli dönüm noktası da 2 Nisan 2015 tarihinde duyurulan Çerçeve Anlaşması'dır. Uzun süren müzakereler sonrası ortaya çıkan çerçeve metni, ortak bir uzlaşma ve nihai anlaşma için bir taslak ortaya koymuştur (Şen, 2017: 9). Antlaşma birçok uluslararası medya organı tarafından tarihi bir an olarak duyurulmuştur. Antlaşma sonrası İran Dışişleri Bakanı Zarif, kameralar karşısına geçerek anlaşma sonrası mutluluğunu dile getirirken, ABD Başkanı Barack Obama ise anlaşmayı "tarihi bir anlaşma" olarak nitelendirilmiştir (Doğrusözlü, 2015: 33).

İran'la P5+1 ülkeleri arasında genel kabul görmüş ve 2 Nisan 2015 tarihinde Lozan'da duyurulan Çerçeve Anlaşması esasen, 30 Haziran tarihinde imzalanacak kapsamlı bir antlaşmanın temel parametrelerini içeriyordu. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif ve AB Dış Politika Sorumlusu Federica Mogherini'nin Lozan'da yaptığı

ortak açıklamada, bu parametrelerden kısaca bahsedilmiştir. Ortak açıklamada bahsedilen ana parametreler şunlardır:

- İran, uranyum zenginleştirme kapasitesini üçte iki oranında azaltacaktır.
- İran, Natanz'daki zenginleştirme kapasitesini yalnızca tek bir yerde kısıtlayacaktır.
- İran, %3,6 oranında zenginleştirilmiş uranyum stokunu yaklaşık sekiz tondan yaklaşık üç yüz kilograma indirecektir.
- İran, plütonyum üretim risklerini azaltmak için Arak'taki ağır su araştırma reaktörünü yeniden tasarlayacaktır.
- İran, Fordo'daki derin yeraltı tesisinde zenginleşmeyi durduracaktır.
- ABD ve AB, İran'a karşı nükleer yaptırımları aşamalı bir şekilde kaldıracak ve BM Güvenlik Konseyi'nin uyguladığı yaptırımları da iptal edecektir.
- İran yaptırımlarının aşamalı gevşetilmesi, İran tarafından atılan adımların karşılığı olacak ve UAEK tarafından sürekli izleme ve denetimlerin İran'ın uygulanmasındaki herhangi bir tutarsızlığı ortaya çıkarması durumunda yaptırımlar geri getirilecektir.

Bu kilit parametreler, İran'ın nükleer programının önemli ölçüde yavaşlatılmasını, yalnızca barışçıl amaçlar beslemesini, tamamen şeffaf kalmasını ve UAEA tarafından yoğun izleme ve denetimlerle doğrulanmaya tabi tutulmasını sağlamayı amaçlamıştır (Sharma, 2015: 10).

Ruhani, antlaşma sonrası BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada, bu antlaşmanın daha geniş çaplı bir etkileşim için bir alt yapı oluşturacağını söylemiştir. Ruhani'ye göre bu hedeflenen nokta değil, daha ileriki başarıların habercisiydi. İran, geçmiş dönemdeki saldırı ve yaptırımları unutmayacak, aynı zamanda da geçmişe takılı kalmadan ülkesini barışa ve kalkınmaya doğru ilerletecekti (President, 2016).

15 Temmuz 2015'de P5+1 ülkeleri ve İran arasında JCPOA imzalanmıştır. Bu antlaşma ile İran'ı nükleer silah üretim eşiğinden uzak tutmak amaçlanmıştır (Bayar, 2016: 82). Bu antlaşma, İran için dönüm noktası olmuştur. Uzun süredir yaptırımlarıyla boğuştuğu ABD ile masaya oturmuş ve uzlaşma sağlanmıştır. Ülke ekonomisinin temelini oluşturan doğalgaz ve petrol sektörünü dünyaya açma fırsatı yakalamıştır (Özdemir, 2018: 10).

Nükleer anlaşma sağlandıktan sonra İran hükümeti, ekonominin girdiği dar boğazdan çıkması için yaptırımların bir an önce kalkmasını istiyordu. Fakat bu beklentinin aksine yaptırımlar kademe kademe temkinli olarak kalkmıştır. ABD, anlaşma sonrası İran'ın nükleer programını tamamen bitirdiğini düşünürken, İran barışçıl amaçlarla füze denemeleri gerçekleştirmiştir. Bilhassa 2016 yılında Trump'ın ABD Başkanı seçilmesi, nükleer anlaşma ile ilgili soru işaretleri doğurmuştur. Seçim çalışmaları sırasında antlaşmadan çekileceğini söyleyen Trump (Kanapiyanova, 2017: 558), nitekim bu endişeleri gerçeğe çevirmiş ve Mayıs 2018'de antlaşmadan çekildiğini duyurmuştur. 2015 yılındaki antlaşmayı İran'ın kendi amaçları doğrultusunda kullandığını söyleyerek, *"Öyleyse bugün ABD'nin İran'la nükleer anlaşmadan ayrılacağını ilan ediyorum. Tahran'a en üst düzey ekonomik yaptırımları yeniden getireceğiz."* açıklamasını yapmıştır (Sputniknews, 2018).

6. SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşmenin derinleşmesi ile birlikte uluslararası ilişkilerde güvenlik algısı değişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu dönem, devletler açısından enerji güvenliğinin önem kazandığı bir dönem olmuştur. Enerji kaynakları bakımından çok zengin olan ve nakil hatları güvenliğinde kilit bir öneme sahip olan İran'ın dış politikalarının şekillenmesinde enerji güvenliği Soğuk Savaş sonrası dönemde çok önemli bir rol oynamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte Soğuk Savaş sona ermiş ve uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı son bulmuştur. Ayetullah Humeyni'nin ölümü ile aynı döneme denk gelen Soğuk Savaş'ın sona erışı, İran'ın iç ve dış dinamiklerini derinden etkilemiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra İran, daha pragmatik iç ve dış politikalar izlemeye başlamıştır. Radikal çizgiden uzak bir görüş benimseyen Haşimi Rafsancani'nin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi de bu politikalara hız kazandırmıştır.

1989 yılında Cumhurbaşkanı olarak seçilen Rafsancani, Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni uluslararası sistemi, daha aktif bir dış politika için fırsat olarak görmüştür. İran bu dönemde daha önceden benimsediği idealist görüşü terk ederek, pragmatist görüşü ön plana çıkarmıştır. Rafsancani hükümeti, Humeyni döneminde uygulanan politikalar neticesinde, uluslararası sistemde yalnızlaşmış bir konuma gelen İran'ı, dış politikada tekrar uluslararası sistemle bütünleşmiş bir yapıya büründürmek için planlamalar yapmıştır.

1997 yılında Muhammed Hatemi Cumhurbaşkanı seçildiğinde İran, yalnızlaştırılmış konumundan kurtulamamıştı. Bu dönemde Hatemi, Rafsancani'nin başlattığı pragmatist politikaya devam etmiştir. Uygulanan ılımlı politika komşu ülkelerle olan gerginliği azaltmış, Körfez ülkeleriyle diplomatik ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Muhammed Hatemi, İran'ın nükleer silah üretme isteğinin olmadığını ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlar doğrultusunda, enerji üretimi için gerekli olduğunu dile getirmiştir. İktidara geldikten bir süre sonra, Buşehr'deki nükleer reaktörün tamamlanması için çalışmalar yapmıştır. Hatemi, Batı ile olan ilişkilerini iyileştirme hedefi doğrultusunda, ABD'nin nükleer program kaynaklı yaptırım politikalarına karşı çıkan AB ile uyum içerisinde olmuştur. Bu dönemdeki en önemli olay, 2002

yılında İran'ın gizli nükleer tesislerinin ortaya çıkartılması ve "nükleer kriz" in başlaması olmuştur. Bu tarihten sonra "nükleer kriz" uluslararası sistemde giderek etkisini artıran bir mesele olarak gündemde kalmıştır.

2005 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Rafsancani ile başlayan pragmatist görüş kesintiye uğramıştır. Bu dönemde dini Humeyni'nin yolundan giden bir politika izlenmiştir. Enerji politikalarına baktığımızda, Ahmedinejad'ın ana görüşü mevcut enerji üretimini ve ihracat seviyesini korumak olmuştur. 2005 yılından itibaren İran nükleer politikası, daha radikal ve sert bir yol izlemeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren bir önceki dönem uygulanan nükleer krizin çözümüne yönelik yumuşama ve taviz verme politikası izlenmemiştir. Ahmedinejad, nükleer çalışmaların devam etmesinde son derece kararlı bir tutum ortaya koymuştur. Nükleer çalışmalara yapılan suçlama ve eleştirileri, İran'ın ulusal çıkarlarına karşı yapılan bir saldırı olarak yorumlamıştır. 2012 yılında 5+1 ülkeleriyle müzakereler devam etmiştir. Müzakereler sonucunda İran'ın çalışmalardan vazgeçmeyeceği anlaşılınca ABD, ülkelere İran'dan petrol alımını durdurma çağırısı yapmıştır. AB de 1 Temmuz 2012'den itibaren bu çağrıya uyacağını belirten bir açıklama yapmıştır.

2013 yılının Haziran ayında ılımlı söylemlere sahip olan Ruhani, yeni Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ruhani, bir önceki dönemde oluşan çatışmacı politikadan uzaklaşıp, daha olumlu bir politika benimsemiştir. Ruhani'ye göre olumlu dış politika, maliyetleri azaltan ve faydaları artıran bir politikadır. 2013 yılında seçimleri kazandıktan sonra Ruhani, hükümetin önceliğini petrol ve doğalgaz sektörünü canlandırma ve bu yolda yapılacak olan reform hareketleri olarak planlamıştır. Son yıllarda düşen petrol üretiminin sebeplerini ele almaya çalışmış ve bu düşüşü aşmanın yolunu İran petrol ve gaz sektörünü hedef alan yaptırımlara son vermek olarak görmüştür. Göreve geldiği günden itibaren Ruhani, önceki dönemlerde nükleer program konusunda uygulanan radikal tutumdan vazgeçmiştir. Sahip olduğu yeni üslup, nükleer müzakerelere etki etmiş ve anlaşmaya varılması konusunda faydalı olmuştur. 2013 yılının Kasım ayında İran ile P5+1 ülkeleri arasında Cenevre Antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan bu antlaşma ile İran'a ileri seviyede zenginleştirilmiş uranyum stoklarını yok etmesi ve uranyum zenginleştirmede kullanılan tesislerin yapımının durdurulması karşılığında,

yaptırımların hafifletilmesi teklif edilmiştir. Bu geçici antlaşma, hem İran nükleer programı hem de ABD-İran ilişkileri açısından dönüm noktası olmuştur.

Bu dönemdeki nükleer program konusunda diğer bir önemli dönüm noktası ise 2 Nisan 2015 tarihinde duyurulan Çerçeve Anlaşması'dır. 30 Haziran tarihinde imzalanan bu anlaşma, İran nükleer çalışmalarını önemli ölçüde azaltmak, barışçıl ve tamamen şeffaf çalışmalar yapılmasını sağlamak amaçlarını gütmektedir. Diğer önemli bir tarih ise 15 Temmuz 2015'tir. Bu tarihte P5+1 ülkeleri ile İran arasında JCPOA imzalanmıştır. Yapılan bu anlaşma ile İran'ı nükleer silah üretim sınırından uzak tutmak amaçlanmıştır. JCPOA, İran için bir dönüm noktası olmuştur. İran, uzun süredir yaptırımlarına maruz kaldığı ABD ile masaya oturmuş ve anlaşma sağlamıştır. Bu uzlaşma sayesinde İran, milli petrol ve doğalgaz sektörünü dünyaya açma fırsatı yakalamıştır. 2016 yılında Donald Trump'ın ABD Başkanı seçilmesinin ardından, nükleer anlaşma ile ilgili soru işaretleri meydana gelmiştir. Beklenen yönde Trump, bu çekinceleri gerçeğe çevirerek Mayıs 2018'de anlaşmadan çekildiğini duyurmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden günümüze kadar İran enerji güvenliği ve dış politika ilişkisinin temel parametrelerini şöyle belirtmek mümkündür: 1989-1997 Rafsancani döneminde, Humeyni döneminin sert söylemleri terk edilmiş, yerine pragmatist ve ılımlı bir politika esası benimsenmiştir. 1997-2005 yılları arasında pragmatist görüşü savunan Muhammed Hatemi, nükleer çalışmaların devamını barışçıl amaçlarla savunmuştur. Batı ile ilişkilerini geliştirme içerisinde olmuş, ABD yaptırımlarına karşı çıkan AB ile işbirliği yapmıştır. Bu dönemin en öne çıkan olayı ise 2002 yılında başlayan nükleer kriz olmuştur. 2005-2013 yılları arasındaki Mahmud Ahmedinejad iktidarı döneminde pragmatist görüş terk edilmiş, daha radikal bir görüş ön plana çıkmıştır. Bu dönemde İran nükleer politikası daha sert ve radikal bir hal almıştır. Ahmedinejad, barış için yapıldığını söylediği nükleer çalışmaların devamında son derece kararlı olmuştur. 2013 yılında Cumhurbaşkanı olarak seçilen Ruhani, önceliğini İran petrol ve gaz sektörünü canlandırmak ve reform yapmak olarak belirlemiştir. Son zamanlarda düşen petrol gelirlerinin nedenlerini araştırmış ve bunu aşmak için İran enerji sektörünü hedef alan yaptırımlara son vermek istemiştir.

KAYNAKLAR

- Abbasigil, S., Ö.** (2015). *Obama Dönemi ABD-İran İlişkileri ve Bölgeye Etkilerinin Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Abolhosseini, S., Heshmati, A., & Rashidghalam, M.** (2017). Energy Security and Competition over Energy Resources in Iran and Caucasus Region. *AIMS Energy*, 5(2), 224-238. doi: 10.3934/energy.2017.2.224.
- Adıbelli, B.** (2012). *Doğu-Batı Yol Ayrımında İran. İdeoloji, Devlet ve Dış Politika. Bilim+Gönül Yayınları*, İstanbul.
- Ahmadov, R.** (2005). The US Policy toward Middle East in the Post-Cold War Era. Alternatives: *Turkish Journal of International Relations*, 4, 1-2.
- Akarsu, H.** (2017). *İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyasetine Güvenlik Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Bursa.
- Akbaş, Z.** (2011a). ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi. *History Studies*, 1-18.
- Akbaş, Z.** (2011b). *Irak*, Barış Kitap, Ankara.
- Akbaş, Z., & Baş, A.** (2013). İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları. *History Studies*, 5(2), 21-44.
- Akhundzada, E., & Özkan, S.** (2014). İran Enerji Görünümü. *Hazar Strateji Enstitüsü Enerji ve Ekonomi Araştırmaları Merkezi*, İstanbul.
- Akıncı, A. R.** (2005). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Akkaya, A.** (2016). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu'da Petrol Savaşları ve Devlet Sistemlerine Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aktürk, B., E.** (2011). *ABD ve İsrail'in Dış Politika Stratejilerinin Soğuk Savaş Sonrasında Orta Doğu'daki Güç Dengesi Değişimine Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Alagöz, B., & Kandemir, Y. L. E.** (2015). 11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(2), 109-140.
- Alagöz, E. A.** (2016). Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi. *Turkish Yearbook of International Relations*, 47.
- Alam, S.** (2000). The Changing Paradigm of Iranian Foreign Policy Under Khatami. *Strategic Analysis*, 24(9), 1629-1653. doi: 10.1080/09700160008455310.
- Alhajji, A. F.** (2007). The Impact of Iran's Nuclear Standoff on World Energy Security. *Energy & Environment*, 18(5), 549-564. doi: 10.1260/0958-305X.18.5.549.

Alnahas, I. M. Y. (2007). *Continuity and Change in the Revolutionary Iran Foreign Policy: The Role of International and Domestic Political Factors in Shaping The Iranian Foreign Policy, 1979–2006* (Doktora Tezi). ProQuest tezler veritabanı. (UMI No. 3306919).

Alperen, Ü. (2018). Reel Politik Düzlemde İran-Çin İlişkileri. *İran Araştırmaları Merkezi, Analiz*.

Alshaghel, H. (2018). *Enerji Güvenliği Ekonomik Etkiler ve Politik Hegemonya* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Altunışık, M. B. (2009). Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.

Ang, B. W., Choong, W. L., & Ng, T. S. (2015). Energy Security: Definitions, Dimensions and Indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 42, 1077-1093. doi: 10.1016/j.rser.2014.10.064.

Anlar, A. (2017). Farklı Bakış Açıları ile Enerji Güvenliği Üretici, Tüketici ve Transit Ülkeler: Türkiye Örneği, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi (UIİİD)*, 19, 58-88. doi: 10.18092/ulikidince.309724.

Aras, B. (2007). Ahmedinejad Başkanlığında İran'da Siyasal İktidarın Haritasını Çıkarmak, Satranç Tahtasında İran, Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı (Editörler), *Tasam Yayınları*, İstanbul.

Aras, B., & Turhan, E. (2014). İran Nükleer Anlaşması, Ortadoğu'da Güç Dengesi ve Türkiye (Iran Nuclear Deal, Balance of Power in the Middle East and Turkey). *Ortadoğu Analiz*, 6(62), 18-21.

Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. MKM Yayıncılık. 10.Baskı.

Asaroğlu, H. (2015). *Uluslararası Ekonomi Politika Açısından 2000'li Yıllarda Türkiye-İran İlişkileri* (Yüksel Lisans Tezi). Yenyüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Asl, N.K. (2009). *1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri*. (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Atagenc, İ., Ö. (2010). *21. Yüzyıl Güvenlik Politikalarında Enerji ve Hindistan'ın Enerji Güvenliği Siyaseti* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aydın, A., & Bakıncak, E. (2016). Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), 95-112.

Ayhan, V. (2006). İmparatorluk Yolu-Petrol Savaşları'nın Odağında Orta Doğu (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayın.

- Bağcı, H., & Sinkaya, B.** (2005). Türkiye-İran İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Turkey-Iran Relations: The Security Perspective (in Turkish and Persian)*. İstanbul: Eylül 24.
- Bahgat, G.** (2006a). Europe's Energy Security: Challenges and Opportunities. *International Affairs*, 82(5), 961-975.
- Bahgat, G.** (2006b). Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran. *Iranian Studies*, 39(3), 307-327.
- Bahgat, G.** (2008). Energy and the Arab-Israeli conflict. *Middle Eastern Studies*, 44(6), 937-944.
- Balaban, G.** (2007). EU Energy Security Behavior: Exploring The Central Motivation (Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barforoush, S. A.** (2017). *The Dictator & The Charmer: U.S. News Media Coverage of Chinese President xi Jinping and President Hassan Rouhani*, ProQuest tezler veritabanı (Order No. 10641769).
- Bassil, Y.** (2012). The 2003 Iraq War: Operations, Causes, and Consequences. *Journal of Humanities and Social Science*, 4(5), 29-47.
- Başaran, D.** (2007). Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 220-244.
- Bayar, M.** (2016). Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve İran'ın Nükleer Programının Geleceği. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 13(51), 81-97, doi: 10.33458/uidergisi.463075.
- Bayır, Ö., E.** (2013). Soğuk Savaş Sonrasında Güvenliği Yönelik Teorik Tartışmalar (Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar). *Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar. BETA Yayınları*, İstanbul. 171-189.
- Bayraç, H.** (2009). Naci. Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1).
- Belopolsky, H.** (2008). *Russia and the Challengers: Russian Alignment with China, Iran and Iraq in the Unipolar Era*. Houndmills: Palgrave Macmillan. St Antony's Series.
- Belyi, A. V.** (2007). Energy Security in International Relations (IR) Theories. *Cathedra on Political Issues of International Energy. Higher School of Economics*.
- Bickerton, I. J.** (2009). *The Arab-Israeli Conflict: A History*. Reaktion Books, London.
- Biekecki, J.** (2002). Energy Security: Is the Wolf at the Door?. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 42(2), 235-250.

- Bingöl, O.** (2013). Arap Baharı ve Orta Doğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 13(2), 25-49.
- Binnendijk, H.** (1999). "Back to Bipolarity", *The Washington Quarterly*, 22(4), 7-14. doi: 10.1080/01636609909550419.
- Bostancı, M.** (2018). Jeopolitik ve Jeostratejik Bir Mücadele Alanı Olarak Ortadoğu; "ABD, Rusya Federasyonu, Avrupa Birliği ve Türkiye Açısından Bölge Analizi". *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8(1), 205-220.
- Brennan, J. T.** (1993). An Analysis of the "New World Order" and Its Implications for US National Strategy. Air War Coll Maxwell Afb Al.
- Brumberg, D., & Ahram, A. I.** (2007). The National Iranian Oil Company in Iranian Politics. *Rice University-March*, 8, 120-140.
- Bruno, G.** (2010). Iran's Nuclear Program. Council on Foreign Relations, 10.
- Bryson, C.M.** (2017). *Causes of Variance in Iranian Foreign Policy from 1989 to 2013 Analyzing Internal and External Influences*, The University of West Florida.
- Busby, J.** (2006). Climate Change and Collective Action: Troubles in the Transition to a Post-Oil Economy. *St Antony's International Review*, 2(1), 35-55.
- Byman, D.** (2001). Iran's Security Policy in the Post-Revolutionary Era. *Rand Corporation*, 2001.
- Cameron, F.** (2006). US Foreign Policy After the Cold War: Global Hegemon or Reluctant Sheriff?. *Routledge*.
- Cantürk, C.** (2012). "İslam Devrimi Sonrası İran'da Yönetim", (Ed. Barış Adıbelli), Doğu Batı Yol Ayrımında İran. İdeoloji Devlet ve Dış Politika, *Bilim+Gönül Yayınları*, İstanbul.
- Colleau, M.** (2016). Iran's Janus-Faced US Policy: The Rouhani Administration Between Continuity and Change, Opportunity and Constraint. *In Iran in the World* (33-57). Palgrave Macmillan, New York.
- Coşkun, B., B.** (2009). Global Energy Geopolitics and Iran. *Uluslararası İlişkiler/International Relations*, 179-201.
- Cox, E.** (2017). Assessing Long-Term Energy Security: The Case of Electricity in the United Kingdom. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*.
- Çağ, G., & Eker, S.** (2013). Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 057-072.
- Çelik, K. E.** (2016). İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış. *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), 251-274.
- Çelikkanat, E.** (2007). 11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(6), 123-152.

- Çelikpala, M.** (2014). Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı. *International Relations/Uluslararası İlişkiler*, 10(40), 74-99.
- Çetinsaya, G.** (2006). Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun. *SETA İran Dosyası*.
- Çınar, S., & Göçer, İ.** (2014). Yeni Soğuk Savaşa Doğru: Küresel Enerji Politikaları. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 16-29.
- Çiftçiöğlü, E.** (2015). İran'ı Anlamak. *Başkent Üniversitesi Yayınları*, Ankara.
- Daban, E. Z., & Daban C.** (2018). Saddam Hüseyin Dönemi Irak Dış Politikası: Irak-İran Savaşı, Kuveyt'in İşgali ve ABD'nin Irak'a Müdahalesi. *Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 83-109.
- Dalar, M.** (2008). İran'ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(24), 270-303.
- Dall, H. D.** (2009). National Energy Security and Reliance on Foreign Oil. *Air Force Journal of Logistics*, 33(3-4), 38-51.
- Dawson, J.** (2011). *A Constructivist Approach to the US-Iranian Nuclear Problem* (Doktora Tezi). University of Calgary, ProQuest tezler veritabanı (Order No. MR81938).
- Deese, D. A.** (1979). Energy: Economics, Politics, and Security. *International Security*, 4(3), 140-153. doi: 10.2307/2626698.
- Demir, E.** (2018). *Assessment of Energy Security of Selected African Countries: A Benchmark Analysis* (Doktora Tezi). Izmir University of Economics, Graduate School of Social Sciences, Izmir.
- Deniz, Y.** (2016). Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 129-149.
- Doğan, T.** (2009). *I. Körfez Savaşı Sonrası Türkiye-İrak İlişkileri: Değişen Konjonktürün Türk Dış Politikasına Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Doğrusöz, C.** (2015). Nükleer Anlaşmasının İran İç Siyasetine Yansıması. *Ortadoğu Analiz*, 7(68).
- Doster, B.** (2012). Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 4(44), 44-51.
- Dursun, H. R.** (2017). Realizmin Realist Bir Eleştirisi Olarak Raymond Aron ve Uluslararası İlişkiler Kuramı. *Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(2), 67-85. doi: 10.14782/sbd.2017.66.
- Durşen, Ö.** (2009). *Uluslararası Sistem Ekseninde Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Gürcistan İlişkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

- Ebrahimi, M., Gholami, A., & Yusoff, K.** (2017). Politics of Oil and Natural Gas vis-à-vis the Foreign Policy of Iran. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11(3), 65-79.
- Efegil, E.** (2012). İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(48).
- Efegil, E., & Musaoğlu, N.** (2009). Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri. *Gazi Akademik Bakış*, 2(4), 1-24.
- Ekinci, A. C.** (2009). İran Nükleer Krizi (Vol. 22). *USAK*.
- Emamian, L. S.** (2016). *Iran and the European Energy Union: Prospects, Developments, and Challenges for a New Natural Gas Partner in the European Energy Market*. (Doktora Tezi). ProQuest tezler veritabanı (Order No. 10120122).
- Emeklier, B., & Ergül, N.** (2010). Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik. *Bilge Strateji*, 2(3), 59-85.
- Emiroğlu, H.** (2006). Soğuk Savaş Sonrası Çin'in Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası. *Ortadoğu Yıllığı 2006*, 463-482.
- Erdal, L., & Karakaya, E.** (2012). Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Coğrafi Faktörler. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(1), 107-136.
- Erkal, H. Y.** (2018). Enerji Güvenliğine Yönelik Tehditler ve Enerji Güvenliği Politikalarındaki Değişim. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 63-78.
- Erkan, A., Ç.** (2015). Enerji Arz Güvenliğinde Enerji Nakil Hatları Güzergâhlarının Önemi ve Karadeniz. *Karadeniz Araştırmaları*, 12(45), 127-150.
- Estes, K. W.** (2006). Iraq Between Two Occupations The Second Gulf War (1990-1991). *International Relations and Security Network (ISN)*.
- Fagan, A.** (1991). An Introduction to the Petroleum Industry. Government of New Foundlandand Labrador, Department of Mines and Energy Terminology, 1(1).
- Fanid, E. N.** (2015). İran İslam Cumhuriyetinin Hükümet Sistemi-Governmental System The Islamic Republic of Iran. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(12), 283-296.
- Farouk-Sluglett, M., & Sluglett, P.** (2001). *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*. IB Tauris.
- Fazhoğlu, A., E.** (2017). *Uranyum Zenginleştirme Programı Bağlamında Rusya-İran İlişkileri* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Flaherty, C., & Leal Filho, W.** (2013). Energy Security as a Subset of National Security. In *Global Energy Policy and Security*, Springer, London. 11-25.

- Gamawa, Y. I.** (2017). Iran and Energy Security in the Persian Gulf Region. *The Journal of Social Sciences Research*, 3(5), 41-47.
- Garver, J.** (2013). China-Iran Relations: Cautious Friendship with America's Nemesis. *China Report*, 49(1), 69-88. doi: 10.1177/0009445513479247.
- Golani, M.** (2010). The Sinai War and Suez Crisis, 1956-7. *Israel Studies: An Anthology, Jewis Virtual Library*.
- Golara, A., Bonyad, H., & Omidvar, H.** (2015). Forecasting Iran's Natural Gas Production, Consumption. *Pipeline & Gas Journal*, 242(8), 24-30.
- Gorodnia, N.** (2016). Transformation Of The Post-Cold War International System: Trends And Prospects. *Rozwój Społeczności Międzynarodowej: Przeszłość Oraz Nowe Wyzwania*, 15.
- Gökalp, E.** (2016). *Devrim Sonrası İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyaset* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gökdağ, B. A., & Heyet, M. R.** (2004). İran Türklerinde Kimlik Meselesi. *Bilig, Yaz*, (30), 51-84.
- Göktaş, K.** (2014). *İran Dış Politikasında Mahmut Ahmedinejad Dönemi (2005-2012)* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Görgülü, E., P.** (2008). *Avrupa Birliği'nin Enerji Arz Güvenliğinin Sağlanması* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Gözen, R.** (1997). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası İlişkiler: Küreselleşme Perspektifi. *Liberal Düşünce*, 2(7), 74-91.
- Gül, M. & Yüksel, B. A.** (2016). İsrail'in Dış Politikasını Anlamak: Tevrat, "On Emir", "Vadedilmiş Topraklar" ve Üstünlük, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 336-351.
- Güler, A.** (2010). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası 1979-1997*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gündoğan, Ü.** (2010). İran ve Ortadoğu. *Adres Yayınları*, Ankara.
- Güneş, E.** (2012). Günümüz Uluslararası Siyasal Sistemin Yapısı ve Güç Dağılımı. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (23), 78-101.
- Habibi, N.** (2012). Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions. *Middle East Brief*, 62.
- Habibi, N.** (2014). Can Rouhani Revitalize Iran's Oil and Gas Industry?. *Middle East Brief*, 80, 1-10.
- Haghgoo, J., Ghaffari Hashjin, Z., & Aghaei, M.** (2017). A Review of the Turnaround in Iranian Foreign Policy During President Hassan Rohani's Administration. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(3), 245-263.

Haji-Yousefi, A. M. (2010). Iran's Foreign Policy During Ahmadinejad: From Confrontation to Accommodation. *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, 9(2), 1-23.

Halliday, F. (2001). Iran and the Middle East: Foreign policy and domestic change. *Middle East Report*, (220), 42-47.

Hassani, M. (2016). Iran Oil Production, Investment Policy, International Sanctions and P5+1 Deal with Iran, 2006-2015. *Contemporary Review of the Middle East*, 3(4), 405-421. <https://doi.org/10.1177/2347798916664615>.

Heidari, A., Aslani, A., Hajinezhad, A., & Tayyar, S. H. (2017). Strategic Analysis of Iran's Energy System. *Strategic Planning for Energy and the Environment*, 37(1), 56-79.

Hinnebusch, R. (2007). American Invasion of Iraq: Causes and Consequences. *Perceptions*.

Hiro, D. (1991). *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*. Psychology Press.

İnat, K. (2015). Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *SETA*.

İpek, P. (2012). Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası. Ed. Ertan Efeğil, Rıdvan Kalaycı, Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi, 1.

İşbilen, E. (2008). *İran ve Nükleer Silahlanma Politikası* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Jahtol, H., Qazafi, M., Husain, T. (2017). Iran's Changing Foreign Policy Trends. *Asian Social Science*, 13(6), 95-101.

Jalilvand, D., Tzimitras, H., & Faustmann, H. (2016). Global Energy Debates and the Eastern Mediterranean. (Moran A., Ed.). *Atlantic Council*. 45-48.

Kahraman, A. (2008). *İrak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar* (Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kahraman, E. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 12(24), 29-70.

Kalehsar, S., O. (2017). İran-Rusya Enerji İşbirliği. *Bilgesam Analiz*.

Kalicki, J.H., and Goldwyn, D.L. (2005). Conclusion: Energy, Security and Foreign Policy. In J.H. Kalicki and D.L. Goldwyn (eds.) *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*, Washington: Woodrow Wilson Center Press, pp. 561-578.

Kalkan, D. (2015). *Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Türk Dış Politikasında Enerji Güvenliği ve Azerbaycan* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kamel, A. M. (2016). *The Political Economy of EU Ties with Iraq and Iran: An Assessment of the Trade-Peace Relationship*. Springer.

Kanapiyanova, Z. (2017). İran'ın "Ortak Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar. *Ege Akademik Bakış*, 17(4), 553-564.

Kantarci, Ş. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı" Koalisyonlar Dönemi mi?". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16).

Karaaslan, N. (2013). *İran'ın Nükleer Enerji Politikaları ve Bu Politikaların ABD, Türkiye ve Bölgeye Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karabulut, A., ve Filiz, D. (2015). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı ve Realist Yaklaşım'a Genel Bakış/The Concept of Security in International Relations and Overview Realist Approach. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 69.

Karacasulu, N., & Karakir, İ. A. (2011). Iran-Turkey Relations in the 2000s: Pragmatic Rapprochement. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 11(1), 111-119.

Karagül, S. (2017). Orta Doğu'da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 263-297.

Kartal, G. (2018). *Ortadoğu Ülkelerinde Politik İstikrarsızlık, Enerji Güvenliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi* (Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaşî Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Katzman, K. (2017). *Iran's Foreign and Defense Policies* (No. CRS-7-5700, R44017). Congressional Research Service Washington United States.

Kayaoglu, T. (2012). Constructing the Dialogue of Civilizations in World Politics: A Case of Global Islamic Activism, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 23(2), 129-147. doi: 10.1080/09596410.2012.655064.

Keneş, B. (2011). *İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim (1979-2011)* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kemp, G. (1977). Scarcity and Strategy. *Foreign Aff.*, 56, 396.

Ketenci, A. (2018). Rusya-İran Enerji İşbirliği "Kapsamlı Eylem Planı" Sonrası Değişen Dengeler", *Bilge Strateji* 10(18), 75-92.

Kılıç, B. (2010). *Soğuk Savaş Sonrası NATO'nun Dönüşümü* (Yüksek Lisans Tezi), Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kissinger, H. (2000). Diplomasi, (çev. İbrahim H Kurt). *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, Ankara.

Koca, S. M. (2011). *Ortadoğu Alt Sisteminde İran Dış Politikası* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Koch, A., & Wolf, J.** (1998). Iran's Nuclear Facilities: a Profile. *Center for Nonproliferation Studies*.
- Koç, M.** (2017). İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar-Devrim Rehberliği, *İran Araştırmaları Merkezi, Analiz*.
- Koolae, E.** (2011). Iran's Role in Energy Security at Regional and Global Levels. *Iranian Economic Review, 15(28)*, 95-115.
- Korhan, H.** (2010). *Enerji Güvenliği ve Türkiye* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köse, T.** (2008). İran Nükleer Programı ve Ortadoğu siyaseti: güç dengeleri ve diplomasinin imkanları. *Seta Yayınları*.
- Kurt, S.** (2014). Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası. *Tarih Okulu Dergisi, 7(8)*.
- Kurun, Ismail.** (2017). Iranian Political System:'Mullocracy?', *Journal of Management and Economics Research*, Volume: 15.
- Kruyt, B.** (2009). Indicators for Energy Security. *Energy Policy, 37(6)*, 2166-2181.
- Levering, R. B.** (2016). *The Cold War: A Post-Cold War History*. John Wiley & Sons.
- Liu, J., & Wu, L.** (2010). Key Issues in China-Iran Relations. *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 4(1)*, 40-57.
- Luft, G., & Korin, A.** (2009). *Energy Security Challenges for The 21st Century: A Reference Handbook*. ABC-CLIO.
- Mehran, G.** (2003). Khatami, Political Reform and Education in Iran. *Comparative Education, 39(3)*, 311-329.
- Meidani, A. A. N., & Zabihi, M.** (2013). Energy Consumption and Real GDP in Iran. *International Journal of Energy Economics and Policy, 4(1)*, 15-25.
- Mokhtarpour, A.** (2012). *İran Devlet Modeli* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuk (Genel Kamu Hukuk) Anabilim Dalı, Ankara.
- Moshiri, S., Atabi, F., Hassan Panjehshahi, M., & Lechtenböehmer, S.** (2012). Long Run Energy Demand in Iran: A Scenario Analysis. *International Journal of Energy Sector Management, 6(1)*, 120-144.
- Motorcu, E.** (2012). *İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Ortadoğu Güvenliğine Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Mukhtar, A., R. (2011). *Us Democracy Promotion and Energy Security After 9/11* (Yüksek Lisans Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Muller, I. (2008). *Evolving Priorities: Canadian Oil Policy and The United States in the Years Leading Up to the Oil Crisis of 1973* (Yüksek Lisans Tezi), University of Waterloo. Canada.

Mut, R. (2010). *Ortadoğu'da Ekonomi-Politik Bir Kırılma Noktası: 1973 Petrol Krizi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Nordhaus, W. D. (2002). *The Economic Consequences of a War in Iraq* (No. w9361). *National Bureau of Economic Research*.

Nyman, J. (2014). *Energy and Security: Discourse and Practice in the United States and China*, (Doktora Tezi). ProQuest tezler veritabanı, (UMI No. U613108).

Oğuz, Ş. (2014). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Nato'nun Nükleer Silah Politikasının Uluslararası Güvenliğe Etkileri ve Türkiye* (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve Yansımaları. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 8-16.

Osiewicz, P. (2018). EU-Iran Relations in the Post-JCPOA Period: Selected Political Aspects. *Przegląd Politologiczny*, (2), 153-163.

Örnek, S. (2012). On Bir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 107-134.

Özcan, N. A. (2006). İran Sorununun Geleceği (Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler). *Ortadoğu Çalışmaları*.

Özdamar, Ö. (2009). Energy, Security, and Foreign Policy. *International Studies Encyclopedia*.

Özdamar, R. (2012). *İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Yaklaşımlar* (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Özdemir, A. (2013). *Uluslararası Sistemdeki Etkin Aktörlerin İran'ın Nükleer Programına Yaklaşımları*. (Doktora Tezi). Harp Akademileri, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, B., Z. (2018). İran Yaptırımları ve Türkiye-İran İlişkilerine Etkileri. *Seta Analiz*, 268.

- Özdemir, M. D.** (2016). *Karar Verme Teorileri Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özkan, G.** (2007). ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44(509), 234-245.
- Özpek, B. B.** (2012). En Uzun On Yıl: 11 Eylül Sonrası Ortadoğu. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 183-216.
- Öztürk, S., & Saygın, S.** (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 1-12.
- Özüğurlu, M. B.** (2005). *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Dünya Koşulları ve Yeni Uluslararası Konjonktürde ABD'nin Yeri* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Parsi, R., & Esfandiary, D.** (2016). *An EU Strategy for Relations with Iran After the Nuclear Deal*. European Parliament DG External Policies Policy.
- Paulraj, N.** (2016). The JCPOA and Changing Dimensions of the Russia-Iran Relations. *Contemporary Review of the Middle East*, 3(1), 95-110.
- Philips, M.** (2013). There Would be No Iranian Nuclear Talks If Not for Fracking, *Bloomberg Business*.
- Pirinççi, F.** (2008). Soğuk Savaş Sonrasında ABD'nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(1), 207-235.
- Poorbagher, G.** (2007). *İran'da 1979 Devrimi'nden Sonra Egemenlik ve Siyasal İktidar*, (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Samii, A., W.** (2005). It's Who You Know -- Informal Networks In Iran. *Leadership Dynamics and Nuclear Decision-Making in the Islamic Republic of Iran* (No. IDA-P-4063). Institute For Defense Analyses Alexandria VA.
- Sandıklı, A., & Emeklier, B.** (2012). İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye olası Etkileri. *Bilgesam*.
- Sarıaslan, F.** (2013). 2000'li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *Akademik Ortadoğu*, 7(2), 65-91.
- Semiz, Y., & Akgün, B.** (2005). Büyük Orta Doğu Jeopolitiğinde İran-ABD İlişkileri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 162-181.
- Semsarı, C., M.** (2015). *Enerji Güvenliği Bağlamında Orta Asya Enerji Politikaları* (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Erzurum.
- Sevim, C.** (2012). Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği. *Journal of Yaşar University*, 7(26), 4378-4391.

- Sharma, S., K.** (2015). Assessment of Lausanne Framework Accord with Iran. Rajagopalan, Rajeswari & Biswas, Arka (Eds), *Iran Nuclear Deal: Implications of the Framework Agreement*. Global Policy Journal and Observer Research Foundation, 10-16.
- Shehabi, M.** (2015). *An Extraordinary Recovery: Kuwait Following the Gulf War (No. 15-20)*. The University of Western Australia, Department of Economics.
- Sinkaya, B.** (2005). Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 247, 5-6.
- Sinkaya, B.** (2011). İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim, (Ed. Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin), Orta Doğu Siyasetinde İran, *Bariş Kitap*, Ankara.
- Sinkaya, B.** (2014). Ahmedinejad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasındaki Değişim: İtidalli Dış Politika, *Orsam Ortadoğu Analiz*, 6(61).
- Sovacool, B. K.** (2011). Seven Suppositions About Energy Security in The United States. *Journal of Cleaner Production*, 19(11), 1147-1157.
- Star, H., R., S.** (2018). *The Effect of Oil Price on Economic Growth of Iraq for Time Period (1995-2017)* (Yüksek Lisans Tezi). Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Şahin, G.** (2015). *Soğuk Savaş Sonrası Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO*. (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Şen, G.** (2017). Ruhani Döneminde İran-ABD İlişkileri, *İran Araştırmaları Merkezi*, Ankara.
- Şenyurt, A., H.** (2012). Iran Seeking for Alternative Foreign Policies Against the Prevailing Global Political-Economic System. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(1), 43-51.
- Şenyurt, A., H.** (2013). *The Analysis of Iranian Foreign Policy on Economic-Political Axis (1979-2012)* (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tagliapietra, S.** (2014). *Iran After the (Potential) Nuclear Deal: What's Next for the Country's Natural Gas Market?* (4-11, Rep.). Fondazione Eni Enrico Mattei (FEEM). Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/resrep01043.4>.
- Telli, A.** (2014). Rusya-Ukrayna Krizinin Enerji Güvenliğine Etkileri, *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi*, (ss 369-381), Kocaeli: K.Ü, Eylül 23-24.
- Thomas, K.** (2006). The US, Iraq and Oil Politics. *Proceedings of the Indian History Congress*, 67, 901-909.
- Tunçer, G.** (2013). *İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Dış Güçler* (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Turan, A. P.** (2010). Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi. *Bilge Strateji*, 2(2), 43-72.

Uçan, M. Y. (2015). 2013’de Yeniden Başlayan İran Nükleer Müzakerelerinin İncelenmesi: Müzakere Yönetimi Yaklaşımı. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 121-134.

Uçarol, R. (2010). Siyasi tarih (1789-2010)(8. Baskı). İstanbul: *Der Yayınları*.

Uz, M., S. (2009). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran’ın Küresel Güçlerle İlişkilerinin Türkiye Üzerindeki Etkileri* (Yüksel Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Ünal, M., C. (2011). *Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü ve AB Enerji Politikasına Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ünal, S. (2016). Yaptırımlar Sonrası İran ve Bölgesel Enerji Jeopolitiği, *Türkiye Enerji Vakfı*.

Ürküt, H. (2013). *İran Nükleer Programının Uluslararası Aktörlerin Tehdit Algılamalarına ve Türk Dış Politikasına Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Üzmez, S. (2010). *Iranian Nuclear Crisis and Its Important on US-Iranian Relations Between 1953-2008* (Doktora Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Vakhshouri, S. (2015). Iran’s Energy Policy After the Nuclear Deal. *Atlantic Council*, 1(21).

Veliyev, E. (2007). *Soğuk Savaş Sonrası İran’ın Güney Kafkasya Politikası* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yakupova, V. (2013). *Energy Security: Its Place in the Relations Between the European Union and Russia* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Avrupa Birliği Enstitüsü, İstanbul.

Yalçın, H., B. (2017). Ulusal Güvenlik Stratejisi ABD –İngiltere-Fransa-Rusya-Çin, Strateji Araştırmaları Serisi, *SETA*, İstanbul.

Yapıcı, Y., E. (2015). *Ulusal Güvenlik Bağlamında İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası: Mahmud Ahmedinejad Dönemi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

Yarmohammadian, H., Omid, A., & Ebrahimi, S. (2017). Turkish-Iranian Relations: Prospects and Uncertainty. *The Quarterly Journal of Political Studies of Islamic World*, 6(1).

Yeğin, A. (2014). Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası. *Seta Perspektif*, 3.

Yeğin, A. (2013). İran Siyasetini Anlama Kılavuzu. *SETA*, Rapor, 25.

Yesevi, Ç. G. (2015). İran'ın Enerji Sektörü: İran'ın Yumuşak ve Akıllı Gücü. Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım (Ed.) Enerji Diplomasisi. İstanbul: *Beta Yayınları*, 441-467.

Yesiltas, M. (2013). İran 2013. *Ortadoğu Yıllığı*, 49.

Yılmaz, E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(13), 27-42.

Yılmaz, M. E. (2008). "The New World Order": An Outline of the Post-Cold War Era. Alternatives: *Turkish Journal of International Relations*, 7(4), 44-58.

Yılmaz, S. (2011). *Irak* dosyası. Kum Saati Yayın Dağıtım.

Yılmaz, S., & Kalkan, D. K., (2017). Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 169-199.

Yurdakurban, İ. (2007). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Zarif, M. J. (2014). What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era. *Foreign Affairs*, 93(3), 49-59.

Walter C. Clemens, JR. (1998). 'Dynamics of International Relations, Conflict and Mutual Gain in an Era of Global Interdependence', (Oxford: Rowman and Littlefield), 11-12.

Warnaar, M. (2013). Iranian Foreign Policy During Ahmadinejad: Ideology and Actions. Springer. Erişim adresi https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=RhKxAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Iranian+foreign+policy+during+Ahmadinejad&ots=XIlgNcWK_Sx&sig=x9m1IQzOfgwjZ_qOQCbtq-WYZ7g&redir_esc=y#v=onepage&q=Iranian%20foreign%20policy%20during%20Ahmadinejad&f=false (Orijinal eser 2013'te basıldı).

Windels, K. M. (2014). *US Energy Security as Part of US National Security Policy* (Doktora Tezi). ProQuest tezler veritabanı (UMI No. 1556451).

Workman, W. T. (1991). *A Critical Study of The Iran-Iraq War* (Doktora Tezi). ProQuest tezler veritabanı (303932967).

BP Statistical Review of World Energy 2018, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/oil.html>. (Erişim 22.01.2019).

CIA, <https://www.cia.gov/library/publications/the-worldfactbook/rankorder/2119rank.html?countryname=Iran&countrycode=ir®ionCode=mde&rank=18#ir> (Erişim 30. 01. 2019).

EIA, "Iraq, Exective Summary, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=IRQ>. (Erişim 30. 01. 2019).

EIA, “*Iran Overview*”, <http://www.eia.gov/beta/international/analysis.cfm?iso=IRN>. (Erişim 23.01.2018).

IRNA, *İran Dünya Piyasalarının Doğalgaz ve Enerji İhtiyaçlarını Karşılamaya Hazır*, <http://www.irna.ir/tr/News/3673363> (Erişim 01.03.2019).

Itt Thirarath, “*China’s Crude Oil Import from Iran*”, *Middle East Institute*, July 2016, <https://www.mei.edu/publications/chinas-crude-oil-imports-iran> (Erişim 01.03.2019).

President, President Rouhani addressing United Nations General Assembly: <http://president.ir/en/95419> (Erişim 26.02.2019).

Sputniknews, Trump: İnan Nükleer Anlaşmasından Çekiliyoruz, Yaptırımlar Yeniden Geliyor 08.05.2018, <https://tr.sputniknews.com/abd/201805081033357559-abd-iran-donald-trump-nukleer-anlasma/> (Erişim, 26.02.2019).

ÖZGEÇMİŞ

Ad-Soyad : Alican EKREN

Doğum Tarihi : 13.11.1991

ÖĞRENİM DURUMU

- **Lisans** : 2015, Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

YAYINLAR

- Ekren, A. 1979-1995 İran-ABD İlişkileri. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 146-155. <https://dergipark.org.tr/bseusbed/issue/30015/309765>